ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย
: กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง
ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

โอภาส ชามะรัตน์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ 2544

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งของผู้ช่วยศาสตราจารย์ดนุพล ไชยสินธุ์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์จันทร์แจ่ม ดวงอุปะ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้กรุณาตรวจแก้ และเสนอแนะข้อความที่เป็นประโยชน์ ของการศึกษามาโดยตลอด ผู้ศึกษาขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบพระคุณนายแวว วงศ์คำโสม ครูภูมิปัญญาไทยเจ้าของผลงานและองค์กรเอกชนที่ผู้ศึกษาใช้เป็นแหล่งศึกษา ได้กรุณาให้ข้อมูลและมองเห็นคุณค่าของการศึกษาเป็นอย่างดียิ่ง และขอขอบคุณลัดนา ชามะรัตน์ ที่ยอมอดทนต่อความลำบากทั้งเป็นผู้คอยให้กำลังใจแก่ผู้ศึกษาเสมอมาจนสำเร็จการศึกษา

ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทวิทยานิพนธ์ ทำให้การศึกษาครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ประโยชน์และคุณค่าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดามารดา คณาจารย์ผู้ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และพี่ ๆ น้อง ๆ ตลอดจนผู้มีพระคุณทุกท่าน

โอภาส ชามะรัตน์

โอภาส ชามะรัตน์ : ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย : กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย (THE FOLK HEALTHER WISDOM AND HERBAL USAGE FOR HEALTH CARE : A CASE STUDY OF MISTER WAEW WONGKHONSOM AT BAN KHON PHONG TAMBON SAN TOM AMPHOE PHURUA CHANGWAT LOEI)
สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏเลย ปีการศึกษา 2545
อาจารย์ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดนุพล ไชยสินธุ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์แจ่มจันทร์ ดวงอุปะ
ISBN.....

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ ขั้นตอน และความเชื่อเกี่ยวกับ การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ระยะเวลาการศึกษาตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2544 ถึง สิงหาคม 2545 ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจากหมอพื้นบ้าน ผู้รับการบำบัดรักษา กลุ่มผู้รู้การใช้สมุนไพรบำบัดรักษาโรค และจากการสังเกตทั้งวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่า

1. องค์ประกอบของการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ประกอบด้วย หมอพื้นบ้าน ผู้ป่วย วันเวลา สถานที่ และวัตถุสิ่งของ

2. วิธีการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านจะใช้สมุนไพรและเวทมนตร์คาถา ซึ่งกลุ่ม ผู้ป่วยที่มารับการรักษาส่วนมากเคยได้รับการรักษาจากหมอแผนปัจจุบันมาก่อนเมื่อไม่หายจึงมารักษากับหมอพื้นบ้าน ปกติผู้ป่วยจะมารับการรักษาที่บ้านของหมอพื้นบ้าน ส่วนการปฏิบัติตัวของผู้ป่วยระหว่างรับการรักษาจะได้รับคำแนะนำจากหมอพื้นบ้าน สำหรับขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ในขั้นตอนการเตรียมการหมอพื้นบ้านจะเตรียมสมุนไพรและวัตถุสิ่งของเครื่องบูชาด้วยตนเอง มีการวินิจฉัยโรคโดยการคลำชีพจร หลอดลม นิ้วมือ และมีการสอบถามอาการเจ็บป่วยจากผู้ป่วย ขั้นตอนการบำบัดรักษาจะใช้สมุนไพรจากพืชโดยวิธีการต้ม ละลายน้ำเพื่อใช้ดื่ม และใช้ประคบบริเวณที่เจ็บปวด และขั้นตอนการประเมินผลการรักษาจะพิจารณาจากอาการของผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษา และสอบถามอาการจากผู้ป่วยโดยตรง

3. ความเชื่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยพบว่า ทั้งหมอพื้นบ้านและผู้ป่วย มีความเชื่อว่า ความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากธรรมชาติ เกิดจากร่างกายขาดความสมดุลของธาตุ ดิน น้ำ ลม และไฟ เมื่อเกิดความเจ็บป่วยจึงต้องใช้สมุนไพร ส่วนความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติเกิดจากเคราะห์กรรมและภูติผี การบำบัดรักษาจึงต้องใช้พิธีกรรมและเวทมนตร์คาถา

ข้อสรุปและเสนอแนะ

การแพทย์แผนไทยและการรักษาของหมอพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตไทย ความรู้ที่มีคุณค่านี้ควรส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักและมองเห็นคุณค่าในการใช้บำบัดรักษาโรค โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนในการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยให้เป็นส่วนหนึ่งของการดูแลระบบสุขภาพของประชาชนในอนาคต

OPHAT CHAMARAT : THE FOLK HEALTHER WISDOM AND HERBAL USAGE FOR HEALTH CARE : A CASE STUDY OF MISTER WAEW WONGKHONSOM AT BAN KHON PHONG TAMBON SAN TOM AMPHOE PHURUA CHANGWAT LOEI
MASTER'S DEGREE PRORAM OF ARTS IN THAI EDUCATIONAL FOR DEVELOPMENT, RAJABHAT INSTITUTE LOEI, 2002.
THESIS ADVISER : ASST. PROF DANUPHON CHAIYASIN AND ASST. PROF CANCAM DUANUPA.
ISBN .....

ABTRACT

The purpose of the present study was to investigate components, procedures, steps and belief in herbal medicinal treatment of a folk healther. A case study Mr. Waew Wongkhomsom at khon phong village San tom sub-district Phurua District Loei Province. During June 2001 to August 2002. This study was a qualitative research. Qualitative data was collected by means of participant and non-participant observation, structured and unstructured interview with a folk healther, patients and neighborhoods.

The finding :

1. Components of cure are folk healther, patients, time, place and materials.

2. Procedure and steps of cure are herbal medicinal treatment and magic. Group of symptoms are common illness and some chronic diseases. A lot of patients were cured by modern medicines before they were cured by a folk healther. The patients often come to cure at the resident of a folk healther and are invited for practice by a folk healther during cure. Step of cure, a folk healther prepares herbals and materials by himself. Diagnosis by checks pulse, bronchial, fingers and tells patients about their symptom. Treatment by boils herbals, dissolves herbals with water, paints on pain organ. Evaluation by observes general symptom and tells his patients.

3. Belief of cure find that both a folk healther and patients believe that the cause of illness from nature is nonequivalence about elements which consist of soil, water, wind and fire in their body and method for cure uses herbal medicinal treatment. While the illness from supernaturalness uses worship and magic for cure.

Conclusion :

The traditional medicine and folk healther are a part of the way of life of Thailand people. This valuable knowledge and traditional should regain of awareness of the public on the value of herbal medicines and the cooperation between the government and the private sectors in an attempt to revive Thai tradition medicine, it is hope that it will fully become part of our health care system again by the turn of the next century.

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ ..... ก
บทคัดย่อภาษาไทย ..... ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... ค
สารบัญ ..... ง
สารบัญแผนภูมิ ..... จ
สารบัญตาราง ..... ช
สารบัญภาพ ..... ซ

บทที่

1 บทนำ 1
ความเป็นมาของการศึกษาค้นคว้า 1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า 8
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า 8
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า 9
วิธีการศึกษาค้นคว้า 10
กรอบแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาค้นคว้า 11
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 13
คำนิยามศัพท์เฉพาะ 30

2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา 31
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดเลย 31
ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ 34
ลักษณะภูมิอากาศ 39
การปกครอง 40
สภาพเศรษฐกิจ 41
สภาพทางสังคม 42
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอำเภอภูเรือ 47
ประวัติความเป็นมา 47
ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ 48

หน้า

ลักษณะภูมิอากาศ 51
การปกครอง 52
สภาพเศรษฐกิจ 52
สภาพทางสังคม 52
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับบ้านโคนผง 56
ประวัติความเป็นมา 56
ลักษณะที่ตั้งและขนาดหมู่บ้าน 56
ลักษณะภูมิอากาศ 57
สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ 57
การปกครอง 58
สภาพเศรษฐกิจ 59
สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม 60

3 ความรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้าน 66
หมอพื้นบ้าน 66
ประวัติหมอพื้นบ้าน 71
วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน 72
ความเป็นครูภูมิปัญญาไทย 77
การรักษาความเจ็บป่วย 80
องค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 102
วิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 111

4 ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 136
ความเชื่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 136
ความเชื่อในองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 137
ความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 138
ความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 141
ความเชื่อของหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 142
ความเชื่อและพิธีกรรมการเก็บยา 145
ความเชื่อและพิธีกรรมในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 147
ความเชื่อของผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน 148

หน้า

5 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ 154
สรุปผลการศึกษา 154
องค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 154
ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย 156
อภิปรายผล 157
ข้อเสนอแนะทั่วไป 159
ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัย 160
บรรณานุกรม 161
ภาคผนวก ก รายนามผู้ให้สัมภาษณ์ 172
ภาคผนวก ข ภาพประกอบ 178
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์ 189
ภาคผนวก ง แบบสังเกต 204

ประวัติผู้ศึกษา 207

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ **หน้า**

1 สัดส่วนผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม 109
แบ่งตามพื้นที่ (ปี พ.ศ. 2544)

2 แสดงจำนวนผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม 120
(ระหว่างปี พ.ศ. 2540 - 2544)

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ทำเนียบผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการจังหวัดเลย	32
2	จำนวนประชากรจำแนกเป็นรายอำเภอ	40
3	สาเหตุของการเจ็บป่วยของผู้ป่วยนอกที่มารับบริการในสถานบริการสาธารณสุข 10 อันดับ	45
4	รายนามผู้ดำรงตำแหน่งปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอภูเรือ	47
5	รายนามผู้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอภูเรือ	48
6	แสดงบัญชีรายชื่อผู้ป่วยกลุ่มตัวอย่าง ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดเลย เรียงตามกลุ่มอาการเจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน	104
7	แสดงบัญชีรายชื่อผู้ป่วยกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาอยู่นอกเขตจังหวัดเลย เรียงตามกลุ่มอาการเจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน	105
8	ทำเนียบยาสมุนไพร ตำรับ นายแวว วงศ์คำโสม	132
9	การเก็บใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชสมุนไพรตามฤดูกาล	146

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่ หน้า

1 แผนที่จังหวัดเลย แสดงเขตติดต่อ 46

2 แผนที่อำเภอภูเรือ แสดงพื้นที่หมอพื้นบ้าน 55

3 แผนที่บ้านโคนผง แสดงบ้านหมอพื้นบ้าน 64

4 หมอแวว วงศ์คำโสม แสดงเกียรติบัตร 101

5 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบการบำบัดรักษาผู้ป่วยที่ไปร่วมงานมูนมัง ไทเลย 101
ที่สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดเลย

6 เครื่องใช้สำหรับบูชาหรือยกครู(ขันธ์ 5) และยาสมุนไพร 110

7 ยาสมุนไพรที่เตรียมไว้สำหรับการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย 110

8 หมอแวว วงศ์คำโสม แนะนำยาสมุนไพรผู้ป่วย 117

9 หมอแวว วงศ์คำโสม จัดเตรียมเครื่องบูชาและยาสมุนไพร 117

10 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบพิธีกรรมตรวจวินิจฉัยโรคผู้ป่วยชาย 118
นายสัมฤทธิ์ สุภามา

11 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบพิธีกรรมตรวจวินิจฉัยโรคผู้ป่วยหญิง 118

12 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบยา(จัด – จ่ายยา)สมุนไพรรักษาผู้ป่วย 119

13 นายฮั่ง ศรีบุรินทร์ (ศิษย์)ช่วยหมอแววจัดยาผู้ป่วย 119

14 หมอแวว วงศ์คำโสม บริกรรมคาถาก่อนมอบยาสมุนไพรให้ผู้ป่วย แม่ชี 153

15 นายสัมฤทธิ์ สุภามา ผู้ป่วยรับมอบยาสมุนไพรกับหมอแวว วงศ์คำโสม 153

16 นายเสวียน ปัสสะวัฒน์ (ศิษย์)หมอพื้นบ้านทำการบำบัดรักษาผู้ป่วยปวดขา 179

17 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ (ศิษย์)หมอพื้นบ้านทำการบำบัดรักษาผู้ป่วยอัมพฤกษ์ 179

18 นายฮั่ง ศรีบุรินทร์ (ศิษย์)หมอพื้นบ้านเตรียม แปรรูปสมุนไพร 180

19 นายกา พุทธโป้ (ศิษย์)หมอพื้นบ้านประกอบยา(จัดยา)สมุนไพร 180

20 นายกรุง วงศ์คำโสม (ศิษย์)หมอพื้นบ้านประกอบการแปรรูปสมุนไพร 181

21 ยาสมุนไพร และอุปกรณ์(ครก สาก)ที่ใช้สำหรับแปรรูปสมุนไพร 181

22 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ หมอพื้นบ้านปรุงยาสมุนไพร 182

23 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ หมอพื้นบ้านแปรรูปสมุนไพร 182

24 นางกา แสงโสดา หมอพื้นบ้านให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยข้อเคล็ด 183

25 นางกัญญารักษ์ กรมทอง ผู้ป่วยหลังคลอดอยู่ไฟ ปฏิบัติตัว และบำบัดรักษา 183
การเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

สารบัญภาพ(ต่อ)

หน้า

26 เกียรติบัตร สภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย 184
27 เกียรติบัตร กระทรวงสาธารณสุข 185
28 เกียรติบัตร จังหวัดเลย 186
29 เกียรติบัตร สถาบันราชภัฏเลย 187
30 เกียรติบัตร สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดเลย 188
31 ตำราใบลานที่หมอพื้นบ้าน(หมอแวว)ใช้ศึกษา 189

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของการศึกษาค้นคว้า

ชาติหรือชุมชนที่ดำรงความเป็นชาติมาได้ ย่อมต้องอาศัยภูมิปัญญาแห่งชาติ (National Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) อันผ่านจากการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก ถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบต่อกันมา(ประเวศ วะสี. 2530 : คำนำ)และภูมิปัญญาเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดได้เอง สามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิต เป็นความเข้าใจ เป็นสติปัญญาหรือองค์ความรู้ทั้งหมดของมนุษย์ ทั้งกว้างทั้งลึกที่มนุษย์คิดได้เอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำรงชีวิตในชุมชนได้อย่างเหมาะสม (สามารถ จันทสูรย์, 2536 :146) ภูมิปัญญาสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่มีความสัมพันธ์กัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมหรือในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในการดำเนินชีวิต (เสรี พงศ์พิศ, 2529 : 145) และการดำเนินชีวิตของมนุษยชาติจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ปัจจัย 4 เหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องแสวงหา เพื่อใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดได้

ปัญหาความเจ็บป่วย นับเป็นประสบการณ์สามัญของมนุษย์ มนุษยชาติในทุกวัฒนธรรมจึงได้พยายามหาทางออกต่อปัญหาสุขภาพ และความเจ็บป่วยอย่างต่อเนื่องตลอดมา สัญชาตญาณแห่งการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ และการดิ้นรนเพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของมนุษย์ ได้ทำให้มนุษย์ทุ่มเทความพยายาม ในการทำความเข้าใจ ต่อปรากฏการณ์ความเจ็บป่วยและโรคภัยที่คุกคามต่อชีวิตและสุขภาพ ความรู้ ความเข้าใจที่มนุษย์ได้รับจากประสบการณ์ จึงเกิดแนวคิดและทฤษฎี ที่มนุษย์ใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม ได้ถูกสั่งสมและสืบทอดเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติผิดแผกแตกต่างกันไปอันเป็นผลมาจากแนวความคิด ความเชื่อ ความเข้าใจที่มนุษย์มีให้ต่อสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามการรับรู้ของตน มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงมีโลกทัศน์ ที่แตกต่างกัน ระบบวิธีคิด ความเชื่อ ที่ทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ ความเจ็บป่วยที่แตกต่างกันออกไป (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536 : 4)

มนุษย์ในสังคมโบราณ การจัดการเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย เป็นไปตามความเชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับอำนาจเหนือธรรมชาติ และ ภูต ผี ปีศาจ กระบวนการจัดการด้านสุขภาพอนามัย จึงเป็นไปในรูปการบวงสรวง เช่น ไหว้ และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ (มัลลิกา มัตติโก, 2530 : 2) เช่น พิธีบูชาเทวดาของชาวฮินดูในอินเดียจะต้องฆ่าสัตว์หรือจัดหาน้ำโสมพร้อมกับเนย และเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษมาร่วมพิธีด้วย ส่วนชาวจีนที่นิยมลัทธิขงจื้อจะมีพิธีเซ่นผีหรือวิญญาณผู้ตายโดยอาหารคาวหวานเช่นกัน (แปลก สนธิรักษ์, 2504 : 219)

ต่อมาแนวคิดด้านสุขภาพ และความเจ็บป่วยได้แปรเปลี่ยนไปจากการที่พยายามอธิบายสาเหตุของความเจ็บป่วยให้เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ดังปรากฏในคัมภีร์โบราณ เช่น Old Testament ปรัชญาขงจื้อและฮิปโปเครติส ได้เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาพของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งคริสตศวรรษที่ 19 แนวคิดด้านสุขภาพและความเจ็บป่วยก็ได้หันทิศทางมาที่เชื้อโรคเป็นการสำคัญ โดยนักวิจัยชาวฝรั่งเศสชื่อ หลุยส์ ปาสเตอร์ (Louis Pasteur) และโรเบิร์ต ค็อค (Robert Koch) ชาวเยอรมัน ได้ค้นพบทฤษฎีเชื้อโรค (Germ Theory) ที่แสดงให้เห็นว่าโรคติดเชื้อต่าง ๆ นั้น เกิดจากการมีเชื้อโรคซึ่งเป็นสิ่งที่มีชีวิตขนาดเล็กที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536 : 55) จึงทำให้การรักษาแบบพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไป ประชาชนเริ่มให้ความสนใจกับวิธีการรักษาด้วยวิธีการแพทย์แผนวิทยาศาสตร์ และได้กลายเป็นแบบแผนการดำรงชีวิตของประชาชนทั่วไป (มัลลิกา มัตติโก, 2530 : 3)

แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย เกิดจากโลกทัศน์ที่มีฐานรากจากวัฒนธรรมที่ผสมระหว่าง ผี พราหมณ์ และพุทธ ซึ่งเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ ทำให้ชาวไทยมีพฤติกรรมสุขภาพที่ต่างกันไป ตามแนวคิด ความเชื่อ ที่ตนมีอยู่สามารถแบ่งแนวคิดออกเป็น 3 แนวคิด คือ แนวคิดเรื่องธาตุ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์และเคราะห์กรรม โดยแนวคิดเรื่องธาตุได้อธิบายความเจ็บป่วย เกิดจากความแปรปรวนของธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของร่างกายมนุษย์ ส่วนแนวคิดด้านไสยศาสตร์ได้อธิบายความเจ็บป่วยของมนุษย์มีรากฐานมาจากความคิดขัดแย้งระหว่างพฤติกรรมของมนุษย์กับกฎเกณฑ์ทางสังคม แนวคิดเรื่องโหราศาสตร์และเคราะห์กรรมได้อธิบายความเจ็บป่วยว่าเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์กับคติของเวลาและสถานที่หรือกาลเทศะ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536 : 13 – 47) เป็นแนวคิดที่มองเห็นความสำคัญความเจ็บป่วยของสังคมไทย ที่ถูกกำหนดจากแนวคิด และวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสำคัญ

แนวคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บป่วย ส่วนใหญ่แล้วไม่สามารถแยกออกจากความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ จากการศึกษาระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาพบว่าสาเหตุของความเจ็บป่วยมีสาเหตุ 8 ประการคือ เกิดจากผี เกิดจากคน เกิดจากการทำผิดขนบธรรมเนียมประเพณี เกิดจากโชคเคราะห์ หรือโชคชะตาเกิดตกอยู่ในช่วงเคราะห์ร้าย เกิดจากกฎแห่งกรรม เกิดจากความแปรปรวนหรือความไม่สมดุลของธาตุ เกิดจากการกระทำของพ่อแม่แต่ชาติบางก่อน (เฉพาะเด็กอ่อน) เกิดจากขวัญหายหรือออกจากร่างกาย (อานันท์ กาญจนพันธุ์และฉลาดชาย รมิตานนท์, 2533 : 115 – 116)

ระบบการแพทย์มีองค์ประกอบใหญ่ ๆ อยู่ 2 ส่วน คือ ฟอสเตอร์ (Foster , 1978) ส่วนแรกคือ ทฤษฎีโรค (Disease Theory) ซึ่งหมายถึงระบบความเชื่อหรือระบบชุดความคิด(Conceptual) เกี่ยวกับความเจ็บป่วย อันได้แก่ สาเหตุของความเจ็บป่วย และวิธีจัดการกับความเจ็บป่วย ส่วนที่สอง คือระบบสุขภาพ (Health care system) ซึ่งหมายถึงสถาบันทางสังคมระหว่างผู้ป่วยและผู้รักษารวมตลอดถึง วิธีการที่สังคมจัดการกับความเจ็บป่วยโดยใช้องค์ความรู้จากทฤษฎีโรค

การเป็นระบบวัฒนธรรมย่อยอันหนึ่งในระบบสังคม ทำให้ระบบการแพทย์มีมากกว่า 1 ระบบ เพราะระบบความคิด ความเชื่อในสังคมหนึ่ง ๆ มีความเป็นพหุลักษณ์หลากหลาย เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งไม่เป็นเพียงผลจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเท่านั้น (Acculturation) แต่ยังเป็นผลจากการปรับตัวเปลี่ยนแปลงภายในระบบนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะในสังคมที่ซับซ้อน จะมีนัยยะทางสังคมวัฒนธรรมของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณ์ เลสไลย์ (Leslie, 1976) กล่าวได้ว่าในทุกสังคมไม่มีระบบแพทย์เพียงระบบเดียวแต่จะมีระบบการแพทย์แบบพหุลักษณ์ ระบบการแพทย์แบบพหุลักษณ์ จึงหมายถึงการที่สังคมหนึ่ง ๆ มีระบบการแพทย์หลาย ๆ ระบบ อยู่ด้วยกันในสังคม หมายความว่า สังคมนั้น ๆ จะมีระบบวิธีคิด ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วยอยู่หลายทฤษฎี ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้มีแหล่ง หรือวิธีการรักษาอยู่หลาย ๆ แบบในสังคม (เพ็ญจันทร์ ประดับมุข, 2534 : 18)

ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย มีรากฐานมาจากการแพทย์แผนอายุรเวชของอินเดีย หรือระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย เป็นการผสมผสานระหว่างการแพทย์ของไทย ซึ่งมีทั้งการแพทย์แบบประสบการณ์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom)ความเชื่อทางไสยศาสตร์ กับวิชาอายุรเวชของอินเดีย ในคัมภีร์แพทย์ของไทยมักจะมีคำกล่าวสรรเสริญ หรือบูชาชีวกโกมารภัจจ์ในฐานะครูแพทย์ และในตำราแพทย์แทบทุก ๆ เล่มอ้างว่าชีวกโกมารภัจจ์

เป็นผู้เรียบเรียงไว้ ชีวกโกมารภัจจ์เป็นแพทย์ประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร แคว้นมคธ และขณะเดียวกันก็เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าด้วย นอกจากนี้การแพทย์พื้นบ้านของไทย ยังมีการผสมผสานกับการแพทย์ของจีนที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยในสมัยอยุธยา การแพทย์เหล่านี้ได้ผสมผสานกันกลายเป็นรากฐานของการแพทย์แผนโบราณ หรือการแพทย์พื้นบ้านในขนบทไทย (กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ, 2536 : 7)

ความเชื่อเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดพิธีกรรม *การประกอบพิธีกรรม*เป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของคนรุ่นก่อนที่ให้แก่คนรุ่นต่อมา ในสังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นการเคารพบูชาบรรพบุรุษเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ผูกพันมนุษย์เข้าด้วยกันได้อย่างดี และเมื่อมนุษย์ประกอบพิธีกรรมร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความพร้อมใจกันขึ้น (ประมวญ ดิคคินสัน, 2521 : 137 - 142) ดังนั้นจึงมักจะพบว่าในยามใดที่มนุษย์มีความทุกข์ ความเดือดร้อนต่าง ๆ อันเป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์วิกฤติกับชีวิต เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายด้วยสาเหตุต่าง ๆ จึงจัดพิธีกรรมด้วยการเซ่นไหว้หรือบูชา เพราะมีความเชื่อว่าเป็นการกระทำของสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ ผีสางเทวดานั่นเอง (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2532 : 211) มนุษย์ทุกคนมีความรักในชีวิตและสังขารของร่างกายยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวง ไม่อยากได้รับความทุกขเวทนาจากการป่วยไข้ หากเกิดอาการป่วยขึ้นก็จะแสวงหาวิธีป้องกันโรคนั้น ๆ โดยทั่วไปของคนไทยมีความเข้าใจกันมานานแล้วว่าคนเราจะแข็งแรงได้ก็ต้องพึ่งหมอยาพร้อมทั้งอาศัยปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต และปัจจัยด้านอื่น ๆ อันได้แก่สิ่งแวดล้อม จิตใจ สุขภาพจิต จะสัมพันธ์กับสุขภาพกายดังนั้นการรักษาโรคที่ประสบความสำเร็จจะต้องเป็นการรักษาทั้งกายและ ใจของผู้ป่วย ผู้ป่วยทุกคนย่อมต้องการหมอที่เข้าใจเขามากกว่าหมอที่จะทำการรักษาเพียงอย่างเดียว ถึงแม้ว่าที่เขาเป็นอยู่จะมีอาการของโรครุนแรงจนไม่สามารถรักษาให้หายได้แล้วก็ตาม ผู้ป่วยก็ยังต้องการกำลังใจ ซึ่งการรักษาทางด้านจิตใจเป็นสิ่งสำคัญที่มักจะถูกลืม แพทย์แผนโบราณส่วนใหญ่จะมีชีวิตความเป็นอยู่และมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับชาวบ้านมาก จึงมีความเข้าอกเข้าใจและสื่อสารกับคนไข้ได้ดีและเป็นกันเอง จึงเป็นจุดสำคัญประการหนึ่งในการดึงดูดให้ชาวบ้านนิยมไปรับบริการ (มะลิ ลิวนานนท์ชัย, 2534 : 9)

หมอพื้นบ้าน นอกจากจะทำหน้าที่รักษาโรคภัยไข้เจ็บของคนในหมู่บ้านแล้ว ยังมีบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอีกด้วย เพราะการรักษาแบบพื้นบ้านไม่ใช้การรักษาคนเจ็บป่วยให้หายเพียงประการเดียว แต่เป็นการพึ่งพาอาศัยกันของชาวบ้านมีการรักษาทั้งกายและใจควบคู่กันไป หมอพื้นบ้านจะเอาใจใส่ดูแลคนเจ็บป่วยอย่างใกล้ชิด บางครั้งนั่งเฝ้าทั้งคืน หรือพูดคุยกับญาติคนไข้เพื่อบอกอาการไข้ และให้กำลังใจทั้งคนไข้

และญาติพร้อมกันไปด้วย ลักษณะเช่นนี้คือการรักษาทางกายและใจควบคู่กันไป การรักษาเป็นเรื่องของบุญคุณไม่ใช่การเรียกร้องค่าตอบแทนสูงนอกจากนี้หมอพื้นบ้านยังเป็นผู้ที่ทรงคุณธรรมที่ควรเชื่อถือเชื่อฟัง มีบทบาทในการการคลี่คลายและแก้ปัญหาภายในหมู่บ้าน หากทะเลาะวิวาทหรือขัดแย้งกันอย่างใดอย่างหนึ่ง หมอพื้นบ้านก็จะทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย แก้ไขปัญหา คลี่คลายสถานการณ์โดยวิธีการอันประนีประนอม ทำให้ความร้าวฉานในหมู่บ้านไม่รุนแรง จึงเห็นได้ว่าบทบาทของหมอพื้นบ้าน โดยเฉพาะบทบาทการเป็นตัวเชื่อมสายใยสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน มีความสำคัญสูงทีเดียว (ยงยุทธ ตรีนุชกร, 2532 : 103 - 104)

ในแผนพัฒนาสาธารณสุข ฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 กระทรวงสาธารณสุขมีนโยบายส่งเสริมการใช้สมุนไพร และการแพทย์แผนไทยให้มีประโยชน์ต่องานด้านสาธารณสุข ซึ่งกระทรวงสาธารณสุขได้จัดทำแผนงานโครงการที่ชัดเจนและต่อเนื่อง การพัฒนางานด้านสมุนไพรในระยะที่ผ่านมาได้ให้ความสนใจกับสมุนไพรเดี่ยว เพื่อส่งเสริมสุขภาพเบื้องต้น ในขณะที่ประชาชนไทยยังมีวิถีการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก การแพทย์พื้นบ้านจะเป็นการดูแลสุขภาพโดยหมอพื้นบ้าน (Traditional Healther) และผู้รู้ในหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลรักษา การแพทย์พื้นบ้านเป็นการรักษาโรคแบบองค์รวม (Holistic Approach) ซึ่งเชื่อว่าสุขภาพดีหมายถึงภาวะความสมดุลของร่างกาย จิตใจของผู้ป่วยอีกทั้งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภาวะทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา และความเชื่อด้วย ผลของการรักษามิเพียงแก้ปัญหาทางกายและจิตใจของผู้ป่วยเท่านั้น ยังมีผลต่อความปกติสุขของชุมชนด้วย การแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของชุมชนในการดูแลรักษาสุขภาพโดยการพึ่งพาทรัพยากรในชุมชน อาศัยความร่วมมือระหว่างบุคคลกับชุมชนเป็นการปลอดภัยและราคาเยาด้วย (ปริญดา เทอดชูชีพ และคนอื่น, 2535 : 1 - 3) ในแผนพัฒนาสาธารณสุข ฉบับที่ 8 (2540 - 2544) กระทรวงสาธารณสุขก็ได้มีนโยบายที่ชัดเจน ในการพัฒนาการแพทย์แผนไทย สนับสนุนให้หมอพื้นบ้าน หมอแผนไทย และผู้ประกอบวิชาชีพด้านสาธารณสุขแผนปัจจุบันให้นำการแพทย์แผนไทยไปประยุกต์ใช้การรักษาโรค ส่งเสริมให้มีการใช้ยาสมุนไพร ยาไทย และพัฒนาการผลิตด้วย (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539 : 7)และพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ. ศ. 2542 ได้กำหนดการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย มาตรา 14 สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่จะได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ ได้แก่สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำราแผนไทยและตำราการแพทย์ไทย (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2543 : 12)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ. ศ. 2540 ก็ได้กำหนดสิทธิและเสรีภาพของชาวไทย มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัด การบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามกฎหมายกำหนด (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2540 : 13)

นอกจากนั้นพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ. ศ. 2542 ก็ได้กำหนดให้มีการพัฒนา คนดังปรากฏในแนวการจัดการศึกษา ดังนี้

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษา ตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตาม ความเหมาะสมแต่ละระดับ และ

มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษา อบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรร ภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน (พระราช บัญญัติการศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 12 - 16)

ภาคอีสานนั้นยังมีหมอพื้นบ้านให้บริการบำบัดรักษาอยู่ในชุมชนประมาณ 19,590 คน ใน 17 จังหวัด จากการสำรวจเกี่ยวกับการแพทย์แผนโบราณ และหมอพื้นบ้าน พบว่าในจำนวน นี้มีหมอยาสมุนไพรมากที่สุดร้อยละ 26.6 (เสาวภา พรศิริพงษ์, 2538 : 35) อย่างไรก็ดียังมี หมอพื้นบ้านกลุ่มอื่น ๆ อีกที่ให้การบำบัดรักษาผู้ป่วย โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การนวดแบบไทย การลำผีฟ้า การลำทรง การเสกเป่าด้วยมนต์คาถา ซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ ชาวบ้านในชนบทให้ความเชื่อถือศรัทธาและสืบทอดเป็น มรดกทางวัฒนธรรมด้านการดูแลสุขภาพ มาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ (ธารา อ่อนชมจันทร์, 2538 : 54) สถาบันการแพทย์แผนไทย ได้จัดการ จัดสัมมนาเครือข่ายหมอพื้นบ้านภาคอีสานขึ้น เพื่อประสานความร่วมมือของหมอพื้นบ้านในการ จัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายหมอพื้นบ้าน และกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิอื่น ๆ เพื่อรองรับการดำเนินงาน ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ผู้แทนหมอพื้นบ้านจาก ภาคอีสาน 19 จังหวัด จังหวัดละ 25 คน รวม 475 คน (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2544 : 1)

จังหวัดเลยเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสาน ประชาชนมีความเชื่อและมีความศรัทธา นิยมรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้านมายาวนาน เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวชนบทมีอาชีพทำไร่ ทำนา สภาพเศรษฐกิจไม่ค่อยดี การดำเนินชีวิตมีความผูกพันอยู่กับการเกษตร ทำไร่นำนา วิธีการดูแลสุขภาพ ต้องอาศัยภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่จะทำให้สุขภาพดีไม่เจ็บป่วย บนพื้นฐานของวิถีชีวิตของชาวชนบท รวมถึงวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ ที่สอดคล้องกับชีวิตของชุมชน เมื่อเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะทำการรักษาเองโดยใช้สมุนไพรหรือยากลางบ้านที่มีอยู่ตามท้องถิ่น รักษาจากประสบการณ์ และความรู้ที่ตนเองได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ถ้าไม่หายหรือเจ็บป่วยมากก็จะไปรักษาความเจ็บป่วยจากหมอพื้นบ้านที่ให้การรักษาได้ ซึ่งหมอพื้นบ้านที่ทำการบำบัดรักษาจะเป็นหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านตนเองหรือบ้านใกล้เคียง ที่ให้การบำบัดรักษาชาวบ้าน จากการสำรวจหมอพื้นบ้านที่ยังให้บริการรักษาความเจ็บป่วยอยู่ในชุมชนทุกประเภท 156 คน (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย, 2543 : รายงาน)

อำเภอภูเรือเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดเลย ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแหล่งพันธุ์พืช แร่ธาตุ เป็นแหล่งสมุนไพร มีสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ อุณหภูมิพอเหมาะ มีความหลากหลายทางชีวะภาพ ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์อุดมสมบูรณ์ และมีปราชญ์ท้องถิ่น เช่น นายคำป่วน สุธงชา เป็นเกษตรกรตัวอย่าง เป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่คนรู้จักกันทั่วประเทศ และนายแวว วงศ์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย และปราชญ์ท้องถิ่นทั้งสองต่างก็ได้รับยกย่องเป็นครูภูมิปัญญาไทย จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติอีกด้วย(สุกิจ พรหมรักษา, 2544 : สัมภาษณ์)

นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นหมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ซึ่งสอดคล้องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญามาจากหมอรุ่นเก่า ๆ มีระบบการถ่ายทอดจากปากต่อปากและมีการสอนโดยตำราใบลาน ด้วยความเป็นผู้ที่มีความสนใจเรื่องยาสมุนไพรและมีใจรักที่จะช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อยามเจ็บป่วยมาตั้งแต่เด็ก เริ่มสืบทอดการรักษาโรคด้วยสมุนไพร เมื่ออายุ 17 ปี มาจนถึงปัจจุบันอายุ 73 ปี เป็นการให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยภายในหมู่บ้าน วิธีการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เป็นการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยองค์ความรู้บนพื้นฐานของวิถีชีวิตของชาวบ้านสอดคล้องกับ วัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจของชาวบ้านมาโดยตลอด และขณะนี้มีชาวบ้านที่เจ็บป่วยในหมู่บ้านโคนผง และหมู่บ้านอื่น ๆ มารับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยเป็นจำนวนมาก เฉลี่ยวันละ 30 คน และนอกจากนั้นยังได้รับเชิญเป็นวิทยากรในการอบรมในสถานศึกษา เช่นสถาบันราชภัฏเลย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ

กระทรวงสาธารณสุข (แวว วงศ์คำโสม, 2544 : สัมภาษณ์) และรัฐบาลปัจจุบันได้กำหนด "นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค" นั้นหมายความว่าประชาชนทุกคนจะต้องเข้าถึงบริการสาธารณสุข เมื่อเจ็บป่วยโ ดยที่คนไทยต้องมีทัศนคติใหม่ที่ว่าการดูแลสุขภาพไม่ใช่เป็นเรื่องของหมอ สุขภาพเป็นเรื่องของประชาชนทุกคน สุขภาพคือสุขภาวะ หรือภาวะที่เป็นสุขทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และจิตวิญญาณ การส่งเสริมสุขภาพที่คนไทยคิดเอง ทำเอง และทำอยู่เป็นประจำในวิถีชีวิตแบบไทย ๆ เน้นความเรียบง่าย ประหยัด ไม่ต้องซื้อหา ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง สุขภาพดีเป็นสิ่งที่สร้างได้ (สุดารัตน์ เกยุราพันธ์, 2544 : 14)

ผู้ศึกษาเป็นบุคลากรสาธารณสุข ตำแหน่งสาธารณสุขอำเภอปากชม จังหวัดเลย ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลสุขภาพประชาชน จึงมีแรงบันดาลใจที่จะศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ตลอดจนศึกษาความเชื่อของหมอพื้นบ้านที่เป็นปราชญ์ท้องถิ่น และชาวบ้านกับการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดเลย ของนายแวว วงศ์คำโสม

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน กรณีนายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย
2. เพื่อศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย กรณีนายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน
2. ทำให้ทราบถึงความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน
3. ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา ส่งเสริมภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตเนื้อหา ประเภท และพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษา มุ่งศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย กรณีนายแวว วงศ์คำโสม ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้าน หมอสมุนไพร บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

2. ขอบเขตบุคคล

ยึดเกณฑ์ผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

. หมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม

2. ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ ที่มาบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน จำนวน 20 คน แยกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

2.1 ผู้บำบัดรักษาในพื้นที่ จำนวน 10 คน

2.2 ผู้บำบัดรักษานอกพื้นที่จังหวัด จำนวน 10 คน

3. ผู้รู้ ได้แก่

3.1 หมอพื้นบ้าน จำนวน 5 คน

3.2 ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน ตำบล กลุ่มละ 2 คน จำนวน 10 คน ประกอบด้วย

ญาติหรือบุคคลในครอบครัว 2 คน

ผู้นำชุมชน 2 คน

กรรมการหมู่บ้านหรือ อบต. 2 คน

พระ ภิกษุสงฆ์ 2 รูป

อาสาสมัครสาธารณสุขหรือกลุ่มอื่น ๆ 2 คน

3.2 บุคลากรของรัฐ จำนวน 6 คน ประกอบด้วย

เจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบล 1 คน

เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอ 1 คน

ข้าราชการครู 2 คน

เจ้าหน้าที่สภาวัฒนธรรมอำเภอหรือจังหวัด 1 คน

เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลหรือพัฒนากรตำบล 1 คน

3. ขอบเขตระยะเวลาในการศึกษาค้นคว้า

ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2544 เป็นต้นไป

วิธีการศึกษาค้นคว้า

ขั้นรวบรวมข้อมูล

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม

1.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอพื้นบ้าน

1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษาแบบพื้นบ้าน

1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ

2. ข้อมูลภาคสนาม ในการเก็บข้อมูลผู้ศึกษาจะใช้วิธีการดังต่อไปนี้

2.1 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง จำนวน 3 กลุ่ม ได้แก่

แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างชุดที่ 1 ใช้เก็บข้อมูลนายแวว วงศ์คำโสม

แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างชุดที่ 2 ใช้เก็บข้อมูลกลุ่มผู้รับบริการบำบัดรักษาแบบพื้นบ้าน

แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างชุดที่ 3 ใช้เก็บข้อมูลกซลุ่มผู้รู้ที่ให้การบำบัดรักษา

แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างชุดที่ 4 ใช้เก็บข้อมูลกลุ่มผู้รู้

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง จะสัมภาษณ์เพื่อหารายละเอียดเพิ่มเติม โดยใช้เครื่องมือ ดังต่อไปนี้

1. เครื่องบันทึกเสียง
2. กล้องถ่ายรูป
3. สมุดบันทึก
4. วีดีทัศน์

2.2 วิธีสังเกต โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม

ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาจะจัดทำข้อมูลโดยนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และสัมภาษณ์มาดำเนินการจัดจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ นำมาเปรียบเทียบเชื่อมโยงและเลือกเฟ้นเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา ดังนี้

1. วิเคราะห์องค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน

2. วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน

ขั้นนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า

เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

กรอบแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้กรอบแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาข้อมูลตามความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้าดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นศักยภาพหรือความสามารถในเชิงแก้ปัญหา จัดการ ปรับตัว เรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์หรือเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน

สามารถ จันทร์สูรย์ (2536) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Locol Wisdom) หรือภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือ มีประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นใด ๆ จึงเป็นรากแก้วสำคัญที่จะทำให้ท้องถิ่นนั้นเจริญงอกงามอย่างมั่นคง ความจริงคือทุกชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่รอดได้ย่อมต้องมีดีหรือมีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง หากไม่แล้วก็อาจสูญพันธุ์ไป เพียงแต่ว่าภูมิปัญญาของชาติพันธุ์หนึ่ง อาจพัฒนาไปแตกต่างกับอีกชาติพันธุ์หนึ่ง ตามความแตกต่างของสภาพแวดล้อมและตามความจำเป็นของสภาพสังคมในท้องถิ่นนั้นที่จะสามารถรับใช้การแก้ปัญญาและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของสังคมนั้น ๆ ได้

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่ผู้รู้ได้กล่าวถึงข้างต้น สามารถสรุปความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้านได้ว่า หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ความคิดของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ด้วยตนเอง และหรือได้เรียนรู้มาจากผู้ใหญ่ที่บอกกล่าว ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อแก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาตามจุดมุ่งหมายที่ศึกษา

2. แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาสังคม

จิตวิทยาสังคมเป็นแขนงวิชาหนึ่งในสาขาวิชาจิตวิทยาทั่วไป ไม่มีอาณาเขตในรูปแบบใดที่กั้นหรือแยกเนื้อหาของจิตวิทยาสังคมออกจากวิชาทางสังคมศาสตร์อื่น ๆ โดยเด็ดขาด เนื้อหาของวิชาจิตวิทยาสังคมคาบเกี่ยวกับเนื้อหาในศาสตร์อื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยาวัฒนธรรม รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ในหลายแง่มุม จิตวิทยาสังคมไม่แตกต่างจากวิชาจิตวิทยาทั่วไป ในขณะเดียวกันก็มีความเกี่ยวข้องผูกพันอย่างใกล้ชิดกับวิชาสังคมวิทยา

ไวรัช เจียมบรรจง (2523) ได้ให้นิยามเอาไว้ว่า จิตวิทยาสังคม หมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการปะทะสัมพันธ์ระหว่างแต่ละบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งมีอิทธิพลซึ่งกันและกันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมของแต่ละบุคคลและของกลุ่มหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ดังนั้นจิตวิทยาสังคม หมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการปะทะสัมพันธ์ระหว่าง แต่ละบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งมีอิทธิพลซึ่งกันและกันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่อง ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล และของกลุ่มหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาสังคมที่ผู้รู้ได้กล่าวถึงข้างต้น โดยสรุปความหมายได้ว่า จิตวิทยาสังคมเป็นวิชาที่ทำการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างมีระบบด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ นักจิตวิทยาสังคมส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการศึกษาในสาขาของตนว่าเป็นการศึกษา ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมของบุคคลซึ่งได้รับอิทธิพลจากบุคคลอื่น ๆ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะปรากฏอยู่ต่อหน้าหรือเพียงแต่คิดขึ้นได้ว่าบุคคลอื่นมีความคิดและพฤติกรรมเช่นใด ดังนั้นขอบเขตเนื้อหาของจิตวิทยาสังคมจึงรวมการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลและบุคคลกับกลุ่มสังคมไว้ทั้งหมด มาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาตามจุดมุ่งหมาย

3. แนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาการแพทย์

"แนวคิดทฤษฎีทางมนุษยวิทยาการแพทย์ : ความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 50 ปี" ซึ่งสรุปเนื้อหาได้ว่าแนวความคิดในการศึกษามนุษยวิทยาการแพทย์ในช่วงแรกของครึ่งศตวรรษนั้นพยายามที่จะอธิบายความเชื่อในการรักษาว่า การแพทย์พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และได้อ้างงานของวิลเลี่ยม ฮอลแลม ริเวอรส์ (William Hallam Rivers. 1864 – 1922) ผลงานของริเวอรส์ได้เขียนรายงานด้านความเชื่อในการรักษาโรค และการปฏิบัติตัวในการรักษาเยียวยาของกลุ่มชนที่ไร้การศึกษา ริเวอรส์เป็นบุคคลแรกที่พยายามแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า การแพทย์พื้นบ้านกับลักษณะทางวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผลงานของวีเวอรส์ ได้เสนอแนวความคิดหลักแก่วงการมนุษย์วิทยาการแพทย์อยู่ 2 ประการ

1. การรักษาเยียวยาของคนในกลุ่มสังคมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีต่ำนั้น เป็นไปตามความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคของชุมชนกลุ่มนั้น

2. ทั้งการรักษาเยียวยาและความเชื่อในการรักษาพยาบาลนี้ เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมนุษย์ไม่ใช่จารีตประเพณีที่แปลกประหลาดแต่อย่างไร

จากแนวความคิดและทฤษฎีที่กล่าว ริเวอรส์ไม่ได้คิดว่าการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มสังคมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีต่ำเป็นสิ่งไร้สาระและไร้เหตุผล หากแต่เป็นสิ่งที่มีเหตุมีผลและสามารถอธิบายได้ ทั้งก่อให้เกิดลักษณะที่เป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่ง ที่มีคุณค่าเทียบเท่ากับสถาบันทางสังคมสถาบันอื่นเช่นกัน และริเวอรส์ได้กล่าวถึงเป็นการวางขั้นตอนให้แก่วิชามานุษยวิทยาการแพทย์โดยได้เน้นหนักด้านความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างการรักษาตามแบบพื้นบ้านและความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค รวมทั้งแสดงให้เห็นด้วยว่าการรักษาและความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมส่วนอื่น ๆ ของสังคม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความเชื่อ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

ยุพา วิสุทธิโกศล และคนอื่น ๆ (2523) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้ป่วยจิตเวชกับการรักษาพื้นบ้าน พบว่าประชาชนในประเทศด้อยพัฒนามักจะนิยมใช้ไสยศาสตร์ในการรักษาผู้ป่วย เพราะมีความเชื่อว่าความเจ็บป่วยของมนุษย์มาจากสาเหตุ 3 ประการ คือ

1. สาเหตุโดยธรรมชาติ โดยมากเป็นความเจ็บป่วยธรรมดาทั่วไป เช่นปวดท้อง ก็ว่ากินของแสลง ถูกแมลงกัดต่อยก็ใช้สมุนไพรรักษา

2. สาเหตุจากผิดธรรมชาติ การเจ็บป่วยชนิดนี้ยากที่จะอธิบายเพราะมีความสลับซับซ้อน เช่น อยู่ดี ๆ ก็ปวดท้องหาสาเหตุอื่นไม่พบก็เชื่อว่า "ถูกของ" คือ เชื่อว่าศัตรูใช้เวทมนต์คาถาเสกเป่าเอาของบางอย่างเข้าท้อง

3. สาเหตุมาจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติกระทำ ได้แก่ ภูตผี วิญญาณชั่วร้าย วิญญาณผีบรรพบุรุษ ทั้งนี้เพราะผู้ป่วยทำผิดหรือละเมิดข้อห้าม การรักษามักจะทำพิธีขอขมา เช่นไหว้ การสวดอ้อนวอนเป็นต้น

สุรัตน์ วรางค์รัตน์ (2524) ได้ศึกษาประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทยและชาวโซ่ พบว่า พิธีกรรมรักษาหรือบำบัดโรคภัยไข้เจ็บของชาวผู้ไทยและชาวโซ่ เรียกว่า หมอลำผีฟ้า โดยมีคนทรงหรือนางเทียมเรียกว่า กก เป็นหญิง และมีผู้ร่วมคณะ เรียกว่า ศิษย์หรือนางเทียม ซึ่งเคยผ่านการรักษามาแล้ว นอกจากนี้มีคนเป่าแคนและคนไช้ร่วมอยู่ด้วย *การรักษาอาศัยการร้องลำ การฟ้อนที่สวยงาม* และวาทศิลป์ที่อ่อนหวานเพื่อที่จะให้ผีที่สิงอยู่ในร่างผู้ป่วยเป็นพวกเดียวกับตนหรือออกจากผู้ป่วย

ยงยุทธ์ วัชรดุลย์ และคนอื่น ๆ (2525) ได้ศึกษาสถานภาพหมอแผนโบราณที่รักษาโรคกระดูกและข้อในประเทศไทย พบว่า ในประเทศไทยมีแพทย์แผนโบราณหรือหมอพื้นบ้านที่ผู้ป่วยนิยมไปรักษา เฉลี่ยประมาณตำบลละ 1 คน และเป็นหมอพื้นบ้านที่ผู้ป่วยนิยมไปรักษากันเป็นจำนวนมาก เมื่อเทียบกับโรคอื่น ๆ เพราะผู้ป่วยและญาติมีความเชื่อถือ ความศรัทธาในศักยภาพของการรักษาโรคกระดูกของหมอมนต์ และหมอน้ำมนต์ที่รักษาได้เป็นอย่างดี

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้วิจัยเกี่ยวกับประเพณีการทรงผีเจ้านาย และบทบาทที่มีต่อสังคมในท้องถิ่นภาคเหนือ พบว่า การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นบริการที่มีลูกค้านิยมแพร่หลาย ซึ่งสาเหตุการเจ็บป่วยมีดังนี้

1. เป็นขึ้นมาเอง
2. ผีทำ
3. เป็นเองแล้วผีมาทำซ้ำ

วิธีการรักษาแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ การรักษาทางลับและการบำบัดรักษาโดยเปิดเผย ส่วนใหญ่การช่วยเหลือของผีเจ้านายจะออกมาในทางลับ กล่าวคือ ลูกค้าไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการรักษา ส่วนการรักษาแบบเปิดเผยประกอบด้วยพิธีสืบชะตา พิธีทำน้ำมนต์ ทำเครื่องรางของขลัง การทำยาสมุนไพร การเสกเป่าคาถา การเลี้ยงผี โดยส่วนใหญ่เจ้าที่ เจ้าพ่อจะทำหลาย ๆ วิธีรวมกันตามความเหมาะสมของแต่ละรายผู้เจ็บป่วยบางรายสามารถรักษาควบคู่การรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันได้อีก

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528) ได้วิจัยเรื่องบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษพบว่า หมอลำมีบทบาทที่สำคัญ 2 ประการ คือ บทบาททางด้านพิธีกรรม และบทบาททางด้านมหรสพ สำหรับบทบาททางด้านพิธีกรรมนั้น ส่วนใหญ่เป็นการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เรียกว่า การลำผีฟ้า นอกจากการลำรักษาผู้ป่วยแล้ว ยังลำเพื่อขอคำทำนายชะตาเมือง อีกแง่หนึ่งการลำผีฟ้ายังมีบทบาททางด้านการสร้างความสามัคคีขจัดปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้าน และควบคุมพฤติกรรมทางสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมอีกด้วย

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2532) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องระบบการแพทย์พื้นบ้านไทยชนบทไว้ว่า ระบบการแพทย์พื้นบ้านไทยประกอบขึ้นจากระบบการแพทย์ย่อย ๆ ที่สังคมไทยได้สังเคราะห์ขึ้น และรับการถ่ายทอดมาสั่งสมไว้ตลอดประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยเป็นกระแสวัฒนธรรมไทย ระบบการแพทย์พื้นบ้านไทย ยังแบ่งเป็น 4 ระบบย่อย คือ

1. ระบบการแพทย์แบบประสบการณ์
2. ระบบการแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ
3. ระบบการแพทย์แบบโหราศาสตร์
4. ระบบการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุ

สุรัตน์ วรางค์รัตน์ (2533) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยในอีสานเหนือว่า ดินแดนภาคอีสานในส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มติดแม่น้ำโขงตอนบน เช่น จังหวัดสกลนคร นครพนม มุกดาหาร เป็นดินแดนที่มีชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภาษาสำเนียงแตกต่างไปจากกลุ่มไทยลาวมากมายหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้ไทย กลุ่มโซ่ กลุ่มย้อ กลุ่มโย้ย กลุ่มกะเลิง เป็นต้น ความเป็นกลุ่มพวกที่แตกต่างกันย่อมหมายถึง การมีโลกทัศน์ วัฒนธรรม ความเชื่อประเพณี พิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไป โดยเฉาะความเชื่อเกี่ยวกับการเจ็บป่วยการรักษาพยาบาล แม้ว่าระบบการแพทย์แผนปัจจุบันจะเข้าไปมีบทบาทอยู่บ้างก็ตาม เช่น การมีอาสาสมัครสาธารณสุข สถานีอนามัย โรงพยาบาลอำเภอ แต่ปริมาณของผู้ทำหน้าที่ปัดเป่าความทุกข์จากโรคภัย

มีไม่เพียงพอ จึงทำให้มีหมอพื้นบ้านอยู่ในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก เช่น หมอเหย่า หมอน้ำมนต์ หมอสมุนไพร ซึ่งยังมีบทบาทในสังคมหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมหมู่บ้านในการรักษาพยาบาลผู้ป่วย

วิเชียร พลหาร (2534) ได้ศึกษาเรื่องหมอธรรม พบว่าหมอธรรมมีบทบาทและหน้าที่ในการรักษาผู้ป่วยด้วยโรคที่เกิดจากการกระทำของผีและอำนาจคุณไสย ในการมีบทบาทดังกล่าว จึงทำให้ชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อหมอธรรมเป็นอย่างมาก หมอธรรมจึงมีบทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีปรองดอง สามารถว่ากล่าวตักเตือนไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านได้ สำหรับวิธีการรักษาผู้ป่วยของหมอธรรมนั้นจะมีการจัดเตรียมเครื่องคายรักษา (เครื่องบูชาครู) เป็นการรักษาโดยใช้เวทมนต์คาถาโดยให้ผู้ป่วยดื่มน้ำมนต์ เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจและอำนาจคุณไสยต่าง ๆ รวมทั้งใช้ฝ้ายผูกคอ ข้อมือ ข้อเท้า และปิดยันต์รอบ ๆ บ้านผู้ป่วย เพื่อป้องกันมิให้ภูตผีปีศาจ และอำนาจคุณไสยหวนกลับมาทำร้ายผู้ป่วยอีก

บุญยงค์ เกศเทศ (2535) เขียนบทความเรื่องหมอพื้นบ้านไทย สรุปได้ความว่า เมื่อเจ็บป่วยในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะแสวงหายามาทดลองรักษา ผู้ที่ทำการรักษาเรียกว่า "หมอ" นั้นก็คือหมอประเภทใดต้องรักษาให้ตรงกับสมมุติฐานหรือกลุ่มอาการของโรคนั้น ๆ ซึ่งกลุ่มอาการของผู้ป่วยที่เกิดจากสาเหตุความผิดปกติทางร่างกายหรือได้รับอุบัติเหตุจำแนกได้ 6 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มยาสมุนไพร รักษาโดยใช้สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติมาช่วยในการบำบัดรักษา เช่น ส่วนต่าง ๆ ของพืชและสัตว์ นำมาฝน ต้ม บด ให้ผู้ป่วยกิน
2. กลุ่มหมอเป่า รักษาด้วยวิธีการพ่นยา เป่า เคี้ยวใบไม้ รากไม้
3. กลุ่มหมอกวาด รักษาโดยวิธีการกวาดยา ส่วนมากใช้กับเด็ก
4. กลุ่มหมอน้ำมนต์ รักษาเกือบทุกโรค แต่เน้นเกี่ยวกับโรคกระดูก จะทำน้ำมนต์อ่านบริกรรมคาถา และนำไปประพรมส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
5. กลุ่มหมอน้ำมัน จะทำการบริกรรมคาถาลงในน้ำมัน แล้วนำไปทาในบริเวณที่ปวด
6. กลุ่มหมอเอ็น เป็นการรักษาด้วยการจับเส้น นวด บีบ

สกาวรัตน์ ชัยสุนทร และคนอื่น ๆ (2535) ได้วิจัยเกี่ยวกับศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน จังหวัดนครพนม พบว่า ภูมิหลังทางสังคมและเศรษฐกิจของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 93.4 เป็นคนในพื้นที่โดยกำเนิด มีเพียงร้อยละ 4.4 เป็นคนเกิดที่อื่น หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง มีการศึกษาเพียงจบชั้นประถมปีที่ 4 แต่เคยบวชเรียนมาแล้ว มีฐานะดีสาเหตุจูงใจในการประกอบอาชีพเป็นหมอพื้นบ้านมีเป็นจำนวนมากที่มีบรรพ

บุรุษเคยเป็นหมอพื้นบ้านมาก่อน จึงมีความคุ้นเคยกับการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน และรับถ่ายทอดวิชาการจากบรรพบุรุษ มักจะได้รับการถ่ายทอดความรู้ให้โดยตรง โดยการสอนให้จำตัวยา เช่น ตามพ่อ ตามปู่ ไปเก็บยาสมุนไพรและจำได้หรือเห็นการรักษาเป็นประจำ ทำให้คนกลุ่มนี้มีแนวโน้มเป็นหมอพื้นบ้านได้ การรักษาในสมัยโบราณ รักษาเพื่อช่วยเหลือกันตามโอกาสที่ได้รับความเดือดร้อน โดยมิได้มุ่งหวังค่าตอบแทนเป็นหลัก แต่คนไข้อาจให้เงินทองเป็นค่าสมนาคุณให้หายป่วยซึ่งหมอไม่ได้เรียกร้อง สามารถเรียงตามลำดับ ชนิดของโรค และอาการที่พบบ่อย รวม 11 ชนิด คือ กระดูกหัก ข้อเคล็ด ไข้ทุกชนิด โรคผีทำ โรคกระเพาะ งูสวัด โรคฝีต่าง ๆ งูและสัตว์มีพิษกัดต่อย การตกเลือดหลังคลอด โรคเลือดไหลไม่หยุด และโรคร้อนใน หรือเป็นกลาง ส่วนโรคที่พบบ้างมีจำนวน 11 ชนิด เช่นเดียวกัน ดังนี้ โรคริดสีดวง โรคเบาหวาน โรคอัมพาต โรคดีซ่าน โรคท้องมาน ปีกมดลูกอักเสบ โรคนิ่ว โรคไต ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ขี้ทูตเงิน เสี้ยนตำ เป็นต้น วิธีการวินิจฉัยและรักษาโรคจะใช้วิธีการตรวจร่างกายร่วมกับการสังเกตอาการและซักประวัติ บางครั้งจะใช้วิธีทางไสยศาสตร์ นั่งทางใน หรือเสี่ยงทายในการวินิจฉัย วิธีการรักษาโรคพบว่ามีวิธีการรักษาเรียงลำดับ จากมากไปหาน้อย ดังนี้คือ การใช้สมุนไพรเดี่ยว ใช้น้ำมนต์ ใช้น้ำมันมนต์ ใช้บีบหนวด เข้าเฝือก แล้วใช้ยาฉีดหรือยาสำเร็จรูป

จิตรกร โพธิ์งาม (2536 : 147 - 150) ได้วิจัยเรื่องโลกทัศน์ของชาวบรู บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การรักษาคนป่วยของชาวบรู จะรักษาด้วยวิธีแผนโบราณเพราะถือว่าเป็นวิธีที่ประหยัด เมื่อเทียบกับการรักษาด้วยวิธีทางการแพทย์แผนใหม่ การรักษาแผนโบราณของชาวบรูจะรักษาตามความเจ็บป่วยดังนี้

1. การรักษาผู้ป่วยอันเนื่องมาจากความผิดปกติทางร่างกาย หรืออุบัติเหตุ มอที่ทำการรักษาคือ หมอสมุนไพร หมอนวด หมอน้ำมนต์ หมอน้ำมัน หมอเอ็น

2. การรักษาผู้ป่วยอันเนื่องมาจากสาเหตุของโรค ที่เกิดขึ้นจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำการรักษาคือหมอทรง หมอผี หมอขวัญ

3. การรักษาหรือช่วยทำคลอด คือ หมอตำแย

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธารา อ่อนชมจันทร์ (2537) กล่าวเกี่ยวกับเรื่องความเป็นมาของหมอพื้นบ้านว่า บรรพชนของแต่ละชนเผ่า ได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของตนมาเป็นเวลาช้านาน ได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ หรือผ่านระบบเครือญาติหรือผ่านระบบครู (ผู้รู้หรือผู้อาวุโส) กับศิษย์ ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ดังที่ปรากฏเป็นหลักฐานเป็นตำรา ปั๊บใบลาน หรือปั๊บกระดาษสา องค์ความรู้และประสบการณ์ได้ถูกปรับแต่งดัด

แปลงเพิ่มเติม เลือกสรร ประยุกต์ ให้เป็นองค์ความรู้ที่สอดรับกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมปัจจุบัน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538) กล่าวไว้ในเรื่องของภูมิปัญญาอีสานกับการพัฒนาชุมชนว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำรงชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคม ซึ่งได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นทรัพยากรบุคคล ได้แก่ ชาวนาผู้ประสบผลสำเร็จในอาชีพ พระภิกษุที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน หรือผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น มรรคทายกผู้รู้กิจศาสนา พราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญในพิธีบายศรี เฒ่าจ้ำที่เป็นสื่อกลางติดต่อประสานงานกับเทวดาอารักษ์หรืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น หมอยา หมอนวดแผนโบราณ หมอลำ ช่างทอผ้า เป็นต้น หรือถ้าเป็นทรัพยากรความรู้ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ ได้แก่ จารีตประเพณี ภาษา วัฒนธรรม สถาปัตยกรรมดนตรี นาฏศิลป์ และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

สถาบันการแพทย์แผนไทย (ม.ป.ป.) กล่าวว่า การแพทย์แผนไทย หรือการแพทย์ระบบท้องถิ่น ถูกจัดให้อยู่ในฐานะการแพทย์นอกระบบของทางราชการ ขาดการพัฒนา และสนับสนุนจากรัฐบาลมาร่วม 100 ปี ในระยะที่ผ่านมากระทรวงสาธารณสุขมีความพยายามพัฒนาการแพทย์แผนไทยทั้งระบบ โดยในปี พ. ศ. 2532 มีมติเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีจัดตั้งศูนย์ประสานงานการแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ขึ้นเป็นองค์การประสานงานการพัฒนาการแพทย์ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข แต่ด้วยความจำกัดของขนาดและโครงสร้างขององค์การตลอดจนงบประมาณ ทำให้องค์กรมิอาจรองรับการพัฒนาการแพทย์แผนไทยได้เต็มที่ ดังนั้นกระทรวงสาธารณสุขจึงดำริจัดตั้ง สถาบันการแพทย์แผนไทยเป็นหน่วยงานระดับกอง สังกัดกรมการแพทย์ ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม 2536 โดยมีบทบาทสำคัญดังนี้

1. อนุรักษ์และพัฒนาการแพทย์แผนไทย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยให้มีมาตรฐานและเป็นที่ยอมรับของสาธรณชน และนำไปสู่ระบบการพึ่งตนเองด้านสุขภาพอนามัยของชาติ

2. เป็นศูนย์กลางรวบรวม การศึกษาวิจัย พัฒนาองค์กร ความรู้และเทคโนโลยีของการแพทย์แผนไทย และแบบดั้งเดิม (Traditional Medicine) ของนานาประเทศ ตลอดจนประระยุกต์ปรัชญาและหลักการของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ให้เข้ากับการพัฒนาการแพทย์แผนไทย

3. พัฒนาและสนับสนุนระบบการบริการการแพทย์แผนไทย ให้มีประสิทธิภาพและความปลอดภัย ตลอดจนบูรณาการเข้าสู่ระบบสาธารณสุขของรัฐ เพื่อส่งเสริมสุขภาพและการแก้ไขปัญหาสาธารณสุขของชุมชน

4. เสริมสร้างรากฐานและพัฒนาระบบการแพทย์แผนไทยด้านองค์กร โครงสร้างพื้นฐานด้านวิชาการ ข้อมูลข่าวสาร ผลิตและพัฒนากำลังคนด้านบริการและบูรณาการการแพทย์แผนไทยให้เข้าระบบสาธารณสุข ด้านอุตสาหกรรมยาไทย (ยาแผนโบราณ) โดยสอดคล้องกับแผนพัฒนาของสาธารณสุขของชาติ

5. ส่งเสริม สนับสนุนและประสานความร่วมมือ ด้านวิชาการและการปฏิบัติเพื่อพัฒนาระบบแพทย์แผนไทยระหว่างองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาภาคเอกชน และองค์กรภาคเอกชน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมานี้ ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ผู้ศึกษาจะนำไปเป็นแนวทางในการศึกษา ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ *วิธีการ* และขั้นตอน*การใช้*สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

ยุวดี ตปนียากร (2522) ศึกษาวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการทางการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสมัยสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า การรักษาพยาบาลของไทยในสมัยก่อนจนถึงรัชกาลที่ 5 ที่นิยมคือ การใช้ยาสมุนไพร การนวด และการใช้ไสยศาสตร์ โดยมีหมอยาเป็นผู้ตรวจวินิจฉัยโรค และปรุงยา การปรุงยาจะปฏิบัติตามตำรายาอย่างเคร่งครัด เพราะตำรายาเหล่านี้ได้ผ่านการทดลองจนเห็นผลมาแล้ว จึงยึดถือต่อมาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง และที่สำคัญคือหมอยาพื้นบ้านถือว่าตำรายาเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรแก้ไข เหตุนี้เองจึงทำให้การแพทย์ของไทยไม่พัฒนาไปเท่าที่ควร เพียงแต่มีการชำระและตรวจสอบให้ถูกต้องเท่านั้น

สำลี ใจดี และคนอื่น ๆ (2523) ได้เขียนเรื่องความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับยาสรุปสาระได้ว่า ยาหมายถึง สารหรือสารเคมีซึ่งมีฤทธิ์ต่อสิ่งมีชีวิต และไม่ใช่อาหารใช้ในการป้องกันรักษาหรือบำบัดโรคต่าง ๆ ในคนและสัตว์ให้พ้นจากการทรมาน หรือความเจ็บป่วยจากโรคภัยต่าง ๆ ยาได้มาจาก 2 แหล่ง คือ

1. ยาสังเคราะห์ ได้จากการสังเคราะห์โดยอาศัยปฏิกิริยาทางเคมีในห้องปฏิบัติการ เช่น เกลือของเหล็ก (เฟอร์รัสซัลเฟต) ใช้บำรุงโลหิต อะลูมิเนียมไฮดรอกไซด์ใช้เป็นยาลดกรดฯลฯ

2. ยาสมุนไพร เป็นของที่ได้จากธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ได้จากพืช ได้แก่ ยาที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืชโดยตรง เช่น นำราก ใบ ผล ดอก ช่อ เปลือก เมล็ด ลำต้น แก่น มาทำยา โดยไม่เปลี่ยนแปลงรูปเลย ตัวยาเหล่านี้เรียกว่า"เครื่องยาสมุนไพร" กลุ่มที่ 2 ได้จากสัตว์ ได้แก่ ยาที่ใช้อวัยวะของสัตว์เป็นยารักษาโรค เช่น ตับ ดีหมู ดีวัว กลุ่มที่ 3 ได้จากแร่ธาตุ

แร่ธาตุที่เกิดในธรรมชาติที่ใช้เป็นยาได้แก่ดินขาว ใช้เป็นส่วนประกอบในการรักษาโรคกระเพาะอาหารและลำไส้ เป็นต้น

สำราญ วังศพ่าห์ (2525) เขียนบทความเรื่อง การแพทย์และสาธารณสุขไทยสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงการรวบรวมยาสมุนไพรที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในรัชกาลที่ 1 ที่วัดราชโอรส ในรัชกาลที่ 2 และมีการจารึกตำรายาไว้บนแผ่นศิลาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในรัชกาลที่ 3 การแพทย์สมัยรัตนโกสินทร์ นิยมใช้ยาสมุนไพรและชี้ผึ้งผสมสารเคมีที่รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และกล่าวถึงการยอมรับการแพทย์ในสมัยที่หมอบรัดเลย์เข้ามารักษาตั้งแต่รัชกาลที่ 3

สมจิตร พ่วงบุตร (2526) ได้กล่าวถึงการเล่นเรือมม็วดว่าเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวจังหวัดสุรินทร์ ถือว่า การเล่นเรือมม็วดเป็นการเล่นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ดังนั้นการรักษาผู้ป่วยในสมัยก่อนนอกจากจะใช้ยาสมุนไพร คาถาอาคมแล้ว ยังมีการประกอบพิธีเรือมม็วดด้วย พิธีกรรมนี้ประกอบด้วยคณะดนตรี 8 คน ดังนี้ ผู้เล่นโทน ซอ ปี่อ้อ ปี่ชไน ฉิ่ง กรับ และผู้ร้อง พร้อมกับเครื่องเซ่นไหว้มีการร้องลำด้วย

รุจินาถ อรรถสิทธิ์ และคนอื่น ๆ (2527) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษา คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชนพื้นที่เป้าหมาย 20 จังหวัด โดยวิธีสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า ผลการศึกษาคุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านทั้งหมด 83 คน พบว่า "หมอพื้นบ้านคือ บุคคลที่มีวิถีชีวิตในหมู่บ้าน อาศัยความรู้ด้านการแพทย์แบบพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นเก่า และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้บริการด้านการรักษาด้วยสมุนไพร และวิธีแบบธรรมชาติแก่สมาชิกในชุมชนแบบพึงพาอาศัยกัน" หมอพื้นบ้านใช้ยาสมุนไพรแบบตำรับ (ยาหมู่) รักษาผู้ป่วย หมอพื้นบ้านแต่ละคนมักมีตำรับยาที่ใช้บ่อย คนละ 1 - 10 ตำรับ และเห็นว่าการแพทย์แบบพื้นบ้านมีคนนิยมน้อยลง หมอพื้นบ้านต้องการให้การแพทย์พื้นบ้านพัฒนาต่อไป และต้องการให้รัฐมีบทบาทสนับสนุน

ปรีชา อุปโยคิน (2528) ได้ศึกษารวบรวมไว้ในหนังสือ สังคมวิทยาการแพทย์ เรื่อง ระบบความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วยว่า มีอิทธิพลของระบบความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย มนุษย์ในแต่ละสังคมมีระบบความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องของสาเหตุการเกิดโรคและความเจ็บป่วยตามประสบการณ์และการเรียนรู้ที่สืบทอดกันมาเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อด้านการแพทย์สมัยใหม่ ความเชื่อในแต่ละลักษณะจะมีความหมายและความสามารถอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามระบบความคิดของมนุษย์ในแต่ละสังคม เมื่อมนุษย์ทราบสาเหตุของการเกิดโรค ตามข้อจำกัดตามความคิด ความเชื่อที่มนุษย์ได้รับการเรียนรู้ และรับการถ่ายทอดมาตามวิธีการต่าง ๆ นานา ซึ่งต่างก็ยอมรับในกระบวนการรักษานั้นอย่างพอใจ และมีความ

หวังการป้องกันโรคมิใช่ของใหม่สำหรับมนุษย์ มนุษย์รู้จักเรียนรู้ที่จะป้องกันสุขภาพมาช้านาน และมีความเชื่ออย่างเป็นระบบในด้านต่าง ๆ เช่น ทางศาสนา ไสยศาสตร์ ประสบการณ์ที่เป็นจริง สุขภาพอนามัย การออกกำลัง ที่อยู่อาศัย และการที่จะสัมผัสโรค

สมทรง ณ นคร (ศุภศิลป์) และคณะ (2529) ศึกษาวิจัยเรื่อง ความรู้ทัศนคติและพฤติกรรมการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคของชาวชนบท และบุคลากรสาธารณสุขภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า ชาวชนบททุกคนมีความรู้ว่าสมุนไพรคือพืชที่นำมาใช้เป็นยารักษาโรคได้ ชาวชนบทส่วนใหญ่รู้ จักพืชสมุนไพรหลายชนิด หนึ่งในสามของชาวชนบทมีทัศนคติต่อการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค ในด้านพฤติกรรมการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคของชาวชนบท พบว่า ร้อยละ 72.9 โดยใช้สมุนไพรรักษาโรค และส่วนใหญ่หายขาดจากโรค มะเกลือเป็นพืชสมุนไพรที่ชาวชนบทเป็นจำนวนมากที่สุดที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ เหตุผลหลักที่ชาวชนบทใช้สมุนไพรรักษาโรคคือการเชื่อถือในสรรพคุณของสมุนไพรที่เคยใช้เป็นยารักษาโรคมาตั้งแต่บรรพบุรุษ หมอแผนโบราณและบิดามารดาเป็นบุคคลที่แนะนำชาวชนบทส่วนใหญ่ให้ใช้สมุนไพรรักษาโรค

การศึกษาด้านความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของบุคลากรสาธารณสุขพบว่า ทุกคนมีความรู้ด้านยาสมุนไพร คือพืชที่นำมาใช้รักษาโรคได้ บุคลากรสาธารณสุขเกือบทุกคนรู้จักสมุนไพรหลายสิบชนิด สามในสี่ของบุคลากรสาธารณสุขกลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติต่อการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคเกือบครึ่งหนึ่งของบุคลากรสาธารณสุขที่เคยใช้สมุนไพรรักษาโรค ร้อยละ 83.3 รักษาให้หายขาด บุคคลที่แนะนำบุคลากรสาธารณสุขส่วนใหญ่ ให้ใช้สมุนไพรรักษาโรค ได้แก่ บิดามารดา ของบุคลากรสาธารณสุขและบุคลากรแพทย์แผนปัจจุบัน เหตุที่บุคลากรสาธารณสุขกลุ่มตัวอย่างใช้สมุนไพรรักษาโรคคือ เชื่อถือสรรพคุณของสมุนไพรซึ่งใช้กันมาแต่บรรพบุรุษ เช่นเดียวกับเหตุผลของชาวชนบทในด้านการรักษาโรคให้ผู้ป่วยด้วยสมุนไพรพบว่าบุคลากรสาธารณสุขเพียงครึ่งหนึ่งเคยแนะนำหรือรักษาโรคให้ผู้ป่วยด้วยสมุนไพร

สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ และโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2530) กล่าวว่า การรักษาโรคแผนพื้นบ้านดั้งเดิมนั้นผูกพันกับไสยศาสตร์และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โรคภัยเกิดจากอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็น การรักษาขึ้นกับอำนาจลึกลับ ต่อมาได้รับอิทธิพลจากวิชาแพทย์ของอินเดียที่เรียกว่า "อายุรเวช" ซึ่งเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา รากฐานการแพทย์แผนโบราณจึงมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อไสยศาสตร์กับวิชาอายุรเวทของอินเดีย มีการปฏิบัติการรักษาคนไข้ด้วยสมุนไพร และเวทมนต์คาถาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เริ่มรู้จักการเก็บสมุนไพรและการปรุงยา ต้องทำตามฤกษ์ยาม การลงเลขลงยันต์ในชิ้นส่วนของสมุนไพร ในก้นหม้อต้มยา หรือบนผ้ายันต์ปิดปากหม้อต้มยา หรือบนฉลากปักปากหม้อ รวมทั้งการทำพิธีกรรมที่เรียกว่ากระบาล

ปรีชา อุยตระกูล และคณะ (2531) กล่าวว่า การรักษาโรคแผนพื้นบ้าน มีระบบทฤษฎี และกระบวนการรักษาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมของตนไม่ว่าจะเป็นการวินิจฉัยโรคเกิดจากการสมมุติฐานของธาตุทั้งสี่คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือการรักษาโรคโดยวิธีไสยศาสตร์ผสมปนเปกันเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการรักษา และประการสำคัญความสัมพันธ์ระหว่างหมอพื้นบ้านกับคนไข้อยู่บนพื้นฐานของการเกื้อกูลกัน หมอไปหาผู้ป่วยที่บ้านมีความเป็นญาติมิตรมากกว่าการแพทย์แผนใหม่ และไม่คิดค่ารักษาหรือค่าเปิดกระเป๋าหรือค่าครูราคาถูกมาก ที่ชาวบ้านทั่วไปจะรับบริการได้ ไม่ก่อให้เกิดการขัดแย้งทางอารมณ์ของชาวบ้านเกี่ยวกับความต้องการและการตอบสนองไม่มีช่องว่างในมนุษย์สัมพันธ์

คุณช่วย ปิยวิทย์ (2532) ได้ศึกษาโลกทัศน์ของชาวบ้านปิงที่เคยรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร พบว่า ชาวบ้านปิงเคยใช้ยาสมุนไพรด้วยตนเองและรักษาโรคกับหมอพื้นบ้าน มีโลกทัศน์เกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคว่าเกี่ยวข้องกับความผิดปกติของธาตุสี่ภายในร่างกายมากที่สุด มีโลกทัศน์เกี่ยวกับการบำบัดรักษาและป้องกันโรคโดยใช้วิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพรและ วิธีการทางไสยศาสตร์ และมีโลกทัศน์เกี่ยวกับการฟื้นฟูสมรรถภาพว่า เป็นวิธีการสร้างขวัญและกำลังใจให้คนไข้เมื่อทุเลาจากโรค คือ การแก้บน การรดน้ำมนต์ เป็นต้น และคนไข้ต้องงดอาหารที่แสลงต่อโรค ซึ่งโลกทัศน์เหล่านี้ล้วนมีส่วนสัมพันธ์และคล้ายคลึงกับคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้าน

ลือชัย ศรีเงินยวง (2533) กล่าวถึง ระบบการแพทย์พื้นบ้านว่าใช้สมุนไพรเป็นองประกอบสำคัญ เนื่องจากในอดีตของชุมชนในชนบทส่วนใหญ่ล้วนผูกพันอยู่กับหมอและยากลางบ้าน ซึ่งมีสมุนไพรเป็นส่วนประกอบสำคัญ ร่องรอยของการดำรงอยู่ การมีอยู่ของชาวบ้านแสดงให้เห็นว่า มิได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างลอย ๆ หากแต่ผสมผสานอย่างกลมกลืนและเป็นเอกภาพไปกับวิถีชีวิต โดยส่วนรวมทั้งในด้านเงื่อนไขวัตถุแวดล้อมเงื่อนไขทางจิตสำนึกและโลกทัศน์ เงื่อนไขทางนิเวศน์วิทยา โดยเฉพาะป่าและต้นไม้ และวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านี้เป็นเบื้องต้นที่สุด ป่าคือชุมทรัพย์ทางเศรษฐกิจ และการรักษาพยาบาลให้กับชุมชนมาแต่บรรพกาล

วุฒินันท์ พระภูจำนงค์ (2534) ได้วิจัยการใช้สมุนไพรของชาวชนบทอำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า หมอพื้นบ้านหรือหมอพระมีบทบาทในการรักษาสุขภาพอนามัย โดยการต้มบดเป็นผงรับประทาน ปั้นเป็นลูกกลอน การพอก การทา นอกจากนี้ ยังพบว่ากลุ่มอาการของผู้ป่วยที่มารับการรักษาด้วยสมุนไพร มีดังนี้

1. โรคเกี่ยวกับระบบสืบพันธุ์
2. โรคเกี่ยวกับระบบขับถ่าย
3. โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร

4. โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ
5. โรคเกี่ยวกับระบบประสาท
6. โรคเกี่ยวกับระบบผิวหนัง
7. โรคเกี่ยวกับระบบไหลเวียนโลหิต

ทอง บุญยศ และคนอื่น ๆ (2535) ได้ศึกษาเรื่องศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน จังหวัดสุรินทร์ พบว่า หมอพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์มีลักษณะที่หลากหลาย แตกต่างกันไปทั้งในแง่แนวคิด บทบาทการรักษา กระบวนการรักษา และผลการรักษา แต่มีลักษณะที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมและความเชื่อของสังคมซึ่งแบ่งออกได้ เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทหมอพื้นบ้าน ที่ใช้การรักษาในรูปแบบที่สามารถมองเห็นได้ จับต้องได้ โดยอาศัยตัวยาและวัตถุมาใช้ในการรักษา เช่น สมุนไพร น้ำมัน ถึงแม้ว่าจะมีเทคนิคการตรวจ วินิจฉัยตลอดจนการรักษา จะใช้วิธีการเป่าพ่นด้วยคาถาอาคม ประกอบในบางครั้งก็ตาม และประเภทที่ 2 ได้แก่ หมอพื้นบ้าน ที่มีกระบวนการรักษา โดยอาศัยพิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่น เช่น คนทรงโบล สะเดาะเคราะห์และหมอตำรา

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์ (2536) ได้เขียนเรื่องข้าพเจ้าเรียนเป็นหมอยาเองสรุปได้ว่า การเรียนแพทย์แผนโบราณในสมัยก่อนสามารถไปขอเรียนจากหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ โดยการปฏิบัติรักษาคนไข้ ยาแผนโบราณมีอยู่สามอย่างคือ เภสัชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ การตรวจของแพทย์แผนโบราณจะต้องตรวจแบบสมมุติฐานธาตุประจำของคน เช่น คนเกิดวันอาทิตย์ธาตุไฟ เกิดวันจันทร์ธาตุดิน เกิดวันอังคารธาตุลม วันพุธธาตุน้ำ เป็นต้น การรักษาแผนใหม่แบบวิทยาศาสตร์ใช้เครื่องมืออุปกรณ์ตรวจได้ทุกอย่าง แต่หมอแผนโบราณไม่มีเครื่องมีการรักษาจะใช้สมุนไพรพื้นบ้านและน้ำมันต์แทน ในกรณีรักษาแผลสดซึ่งก็สามารถรักษาให้หายได้เป็นการรักษาที่พึ่งตนเอง หมอที่ทำการรักษาความเจ็บป่วยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. หมอไสยศาสตร์ ได้แก่ หมอมอ หมอจ้ำ หมอขวัญ หมอมนต์ หมอสะเดาะเคราะห์ หมอลำผีฟ้า

2. หมอยา ได้แก่ หมอตำแย หมอยาใหญ่ หมอยาน้อย หมอนวด หมอเฉพาะโรค ตำราต่าง ๆ ของหมอพื้นบ้านจะจารึกไว้ในใบลานในสมัยก่อน ปัจจุบันเราก็นำมาปริวรรตเพื่อที่จะนำมาใช้ให้ประโยชน์รักษาโรค พบว่า ชนิดของพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ในตำรับยาต่าง ๆ เรียงตามลำดับน้อยไปหามาก คือ พวกไม้ยืนต้น ทรงพุ่ม หรือกอ พวกไม้ล้มลุกทรงพุ่มหรือเป็นกอ พวกไม้ล้มลุกทรงพุ่มหรือเป็นกอพวกไม้ล้มลุก พวกหญ้า วัชพืช นอกจากนี้ยังมีพวกไม้ยืนต้นพวกไม้เถา

ประสาสน์ รัตนปัญญา (2537) ได้ให้ความหมายสมุนไพรว่า เป็นสิ่งที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ซึ่งมิได้ผสมหรือปรุง หรือแปรสภาพ ให้องค์ประกอบภายในเปลี่ยนแปลงไป และพันธุ์ไม้ในป่าเมืองไทยทุกต้น เป็นยาที่มีคุณค่านำมาบำบัดรักษาโรคได้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการรวบรวมสมุนไพรที่จารึกไว้ในสมุดข่อย หรือจารึกไว้ในแผ่นศิลาตามวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงฟื้นฟูการแพทย์แผนโบราณอย่างจริงจัง

บรรทมทิพย์ มีชัย (2540) ศึกษาภูมิปัญญาของลูกกรู ตำบลชุมเห็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า การรักษาผู้ป่วยของลูกกรู มีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ คน เวลา สถานที่ และวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มีขั้นตอนในการรักษาดังนี้คือ ขั้นไหว้ครู ซักถามประวัติ และวินิจฉัยโรค ขั้นดำเนินการรักษา และขั้นติดตามผลการรักษา ในการรักษาใช้เวทมนต์คาถาร่วมด้วยกับสมุนไพรและรับรักษาโรคชนิดอื่น ๆ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษาจะนำไปเป็นแนวทางประกอบการศึกษาองค์ประกอบวิธีการ ขั้นตอนการใช้สมุนไพรในการรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความเชื่อ

อานนท์ อาภาภิรมย์ (2514) ศึกษาความเชื่อของมนุษย์ที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มที่จะปฏิบัติต่อไปในอนาคต ความเชื่อดังกล่าว ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางต่าง ๆ นำมาจัดรวมกันมีอยู่ 6 ประเภท คือ

1. นามธรรมของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตคือ ชื่อของคน สัตว์ สิ่งของ สถานที่
2. รูปธรรมของสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตได้แก่ รูปร่าง ลักษณะนามของคน สัตว์ สิ่งของ สถานที่ แลยังรวมไปถึงตำหนิต่าง ๆ ในร่างกาย ไฝ ปาน เป็นต้น
3. ความฝันเป็นการสะท้อนถึงโชคลางที่จะส่งผลกระทบถึงชีวิตและทรัพย์สินในอนาคต
4. ประสบการณ์บางอย่างถือว่าเป็นโชคลาง เช่น การพบงู การพบขบวนศพ เป็นต้น
5. ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
6. พิธีการ คนไทยมีความเชื่อว่าพิธีการต่าง ๆ นำมาซึ่งความสุขความเจริญของชีวิต เช่นการฝังเสาเอกเวลาปลูกบ้าน การปูที่นอนป่าวสาวในวันแต่งงาน เป็นต้น

ประสาท อิศรปรีดา และคนอื่น ๆ (2518) ทำการศึกษา ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน พบว่า ความเชื่อถือในอำนาจและเวทมนต์คาถาของมนุษย์เป็นการตอบสนองความต้องการเมื่อมนุษย์มีความต้องการและมีความรู้สึกว่าไม่มีความมั่นคงปลอดภัย จึงจำ

เป็นต้องหาเครื่องยึดเหนี่ยวอาจจะเป็นเวทมนต์คาถา หรือการเซ่นสรวงต่าง ๆ เพื่อเป็นกำลังใจเอาชนะสิ่งต่าง ๆ เมื่อทำเช่นนี้แล้วจะได้ผลสำเร็จ จึงเชื่อว่าสิ่งที่มีอำนาจสามารถบันดาลให้พบกับความสำเร็จได้

ภิญโญ จิตต์ธรรม (2522) ได้กล่าวถึงความเชื่อว่า ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคม มนุษย์โบราณเมื่อเกิดศาสนาที่แท้จริงแล้วก็ยังมีความเชื่อปนอยู่ ความเชื่ออาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ความเชื่อที่งมงายไร้เหตุผล คือยังไม่ทราบเจตนา และความเชื่อที่มีเจตนาแฝงอยู่เพื่ออบรมให้คนประพฤติดีอยู่ร่วมสังคมได้ถูกต้องและเกิดสุขแก่ตนเอง ความเชื่อทั้ง 2 ประเภท อาจแปงเป็นพวก ๆ ได้ 12 กลุ่มเป็นอย่างน้อย คือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ
2. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน
3. ความเชื่อโชคลาง
4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิมิต ฝัน
5. ความเชื่อทางไสยศาสตร์
6. ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะของคนและสัตว์
7. ความเชื่ออันเนื่องมาแต่ศาสนา
8. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ
9. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี
10. ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเคล็ดและการแก้เคล็ด
11. ความเชื่อเกี่ยวกับนรก สวรรค์ ชาติ ภพ
12. ความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย เป็นต้น

นิฏฐารัตน์ ปภาวสิทธิ์ (2526) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและแนวปฏิบัติของคนโบราณที่เป็นพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ สรุปสาระได้ว่า วิธีการรักษาการเจ็บป่วยมี 2 วิธี คือ การรักษาทางร่างกาย เช่น การอาบน้ำ การควบคุมการกินอาหาร การกินยา เป็นต้น ส่วนอีกวิธีหนึ่ง คือการรักษาโดยใช้พลังจิต โดยเฉพาะชาวบาบิโลเนีย และชาวอาซีเรีย มีความชำนาญในการรักษาโรคนี้มาก พวกเขาเชื่อว่าการเกิดโรคที่มีการระบาดมากถึงคนปกตินั้นเป็นเพราะมีวิญญาณชั่วร้ายทำให้เกิดโรคแล้วสามารถออกจากร่างกายของผู้ป่วยเข้าสู่ร่างกายของคนดี ผู้ทำหน้าที่รักษา คือ พระหมอ

ปรีชา อุปโยคิน (2528) ได้เขียนไว้ในหนังสือ สังคมวิทยาการแพทย์เรื่องระบบความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วยว่า อิทธิพลของระบบความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย มนุษย์ในแต่ละสังคมมีระบบความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องของสาเหตุการเกิดโรคและความเจ็บป่วยตามประสบการณ์และการเรียนรู้ที่สืบทอดกันมาเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อด้านการแพทย์แผนโบราณ และความเชื่อด้านการแพทย์สมัยใหม่ ความเชื่อในแต่ละลักษณะจะมีความหมาย และความสามารถอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามระบบความคิดของมนุษย์ในแต่ละสังคม เมื่อมนุษย์ทราบสาเหตุของการเกิดโรคก็ย่อมคิดถึงวิธีที่จะรักษาโรคตามข้อจำกัดตามความคิด ความเชื่อที่มนุษย์ได้รับการเรียนรู้ และรับการถ่ายทอดมาด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา ซึ่งต่างก็ยอมรับในกระบวนการรักษานั้นอย่างพอใจและมีความหวัง การป้องกันโรคมิใช่ของใหม่สำหรับมนุษย์ มนุษย์รู้จักเรียนรู้ที่จะป้องกันสุขภาพมาช้านาน และมีความเชื่ออย่างเป็นระบบในด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านศาสนา ไสยศาสตร์ ประสบการณ์ที่เป็นจริง สุขภาพอนามัย การแต่งกาย การออกกำลังกาย ที่อยู่อาศัย และการที่จะสัมผัสโรค

ชาย โพธิ์สีดา และคณะ (2529) ได้เขียนเรื่อง ไสยศาสตร์กับการรักษาพยาบาล สรุปความได้ว่า แม้วงการแพทย์แผนใหม่จะพัฒนาเครื่องมือ และวิธีการรักษาโรคให้เจริญก้าวหน้าไปมากแล้วก็ตาม แต่ยังรักษาทางไสยศาสตร์อยู่ หมอที่ทำการรักษาด้วยวิธีการนี้ได้แก่ หมอมนต์ หมอน้ำมนต์ หมอผี และหมอไสยศาสตร์ ที่เป็นหมอยาแผนโบราณด้วย โรคที่รักษาด้วยวิธีไสยศาสตร์มีดังนี้

1. โรคจิตประสาท เช่น วิกลจริต ประสาทกังวล โรคแสร้ง หรือลำออย เป็นต้น
2. โรคทางระบบประสาท เป็นโรคที่ชาวบ้านเข้าใจว่าถูกผีเข้าและต้องรักษาด้วยวิธีไล่ผี
3. โรคที่หมดทางรักษา เช่น มะเร็ง
4. โรคเรื้อรังอื่น ๆ เช่น ตามบอด หูหนวก โรคปอด ปวดศีรษะ เป็นต้น
5. โรคกระดูก
6. อาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่หาสาเหตุแน่ชัดไม่ได้ แต่เนื่องจากขาดยา ขาดหมอ หรือขาดเงิน

สันต์ หัตถีรัตน์ (2530) กล่าวถึง ความเชื่อและกระบวนการรักษาโรคพื้นบ้านว่า ความเชื่อคือ ศรัทธาร่วมกระบวนการรักษาโรค เป็นอำนาจทางจิตหรือพลังจิตที่มีส่วนเกี่ยวพันกับเรื่องโรคภัยไข้เจ็บมาก เช่น เวลาเครียดจิตใจไม่สบายมักจะเกิดโรคกระเพาะหรือหัวใจวายเป็นต้น แต่แพทย์แผนปัจจุบันละเลยหรือไม่สนใจที่จะใช้ความเชื่อหรือศรัทธาควบคู่กับการรักษาโรค

สนั่น สมบูรณ์ (2531) ได้ศึกษาหมอพื้นบ้าน และการรักษาแบบโบราณ ที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านโคกใหญ่ ตำบลหนองไฮ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ความเชื่อและทัศนคติของชาวบ้าน เกี่ยวกับการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรสามารถรักษาได้จริง และมีความปลอดภัย แต่ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับวิธีการรักษาน้อยมาก เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีความกลัว ไม่กล้ารับการเรียนรู้จากหมอพื้นบ้าน เพราะเกรงว่าหากเรียนวิชาหมอพื้นบ้านแล้วถ้าไม่สามารถรักษาวิชาและปฏิบัติตนตามข้อห้ามได้ จะทำให้มีอันเป็นไป ในทางที่ไม่ดีต่อตนเองและครอบครัวได้ ชาวบ้านโดยทั่วไปจะรู้จักชื่อยาสมุนไพรแต่ไม่รู้จักต้นยา ทำให้ไม่กล้านำมาใช้เพราะกลัวจะเป็นอันตรายต่อผู้ป่วย การรักษาโรคโดยใช้ยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน แต่ละประเภท จะประกอบพิธีกรรม แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนต์คาถา และไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องกับการรักษาอีกด้วย

คุณช่วย ปิยวิทย์ (5232) ได้ศึกษาคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดปิง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า มีคติความเชื่อเรื่องการเกิดโรคจากกระบวนการตามธรรมชาติ จากสิ่งเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากการกระทำของแม่ซื้อ และจากพลังทางไสยศาสตร์ คติความเชื่อเรื่องการบำบัดรักษาและการป้องกันโรค จะต้องรักษาให้สัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องการเกิดโรคจึงจะได้ผล ส่วนคติความเชื่อเรื่องฟื้นฟูสมรรถภาพเป็นวิธีการเสริมสร้างพลังใจให้คนไข้หายเป็นปกติ

สุรัตน์ วรางค์รัตน์ (2533) ได้เสนอบทความเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยในอีสานเหนือว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการเจ็บป่วย การรักษาพยาบาล แม้ว่าระบบการแพทย์แผนปัจจุบันจะเข้าไปมีบทบาทอยู่บ้างก็ตาม แต่ปริมาณของผู้ทำหน้าที่ปัดเป่าความทุกข์โรคภัย หมอพื้นบ้านนานาชนิด เช่น หมอเหยา หมอน้ำมนต์ หมอสมุนไพร เป็นต้น ก็ยังมีอยู่ในหมู่บ้านจำนวนมาก แสดงถึงบุคคลเหล่านี้ยังมีบทบาทในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยยังมีบทบาทในสังคมหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมหมู่บ้าน เค้าโครงของระบบความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวโซ่ ชาวผู้ไทย เป็นต้น ส่วนใหญ่ในหมู่บ้านยังเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากวิญญาณที่เรียกว่าผี ความเชื่อดังกล่าวทำให้คนต้องหาทางรักษาโดยการปรึกษาหารือกับหมอผี หมอเหยาในหมู่บ้าน

จรัส พยัคฆราชศักดิ์ (2534) ได้กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องยากลางบ้านของชาวอีสานในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นรูปแบบของตนเองมาเป็นเวลานานโดยเฉพาะความเชื่อของคนอีสานเชื่อว่าสาเหตุของการเกิดโรคมีหลายสาเหตุด้วยกัน และแต่ละสาเหตุมีวิธีการรักษาที่แตกต่างกันตามอาการของผู้เจ็บป่วย วิธีการรักษาตลอดจนความเชื่อในกรรมวิธีการรักษาโรคของอีสานจึงมีทั้งวิธีการที่เรียกว่าไสยศาสตร์ (พ่อมด หมอผี หมอธรรม) และวิธีการรักษาด้วยยากลางบ้านจากแพทย์

แผนโบราณ เช่น รักษาโรคด้วยน้ำมนต์ น้ำมัน วิธีการประคบด้วยความร้อน และการรักษาด้วยสมุนไพรหรือยากลางบ้าน ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมมากที่สุด ความเชื่อเรื่องยากลางบ้านและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของคนอีสาน

สุพล วังสินธุ์ (2535) ได้เขียนถึงความเชื่อพื้นบ้านของชาวบ้านอีสานเกี่ยวกับการดำรงชีวิตสรุปได้ว่า การดำรงชีวิตของชาวอีสาน มีความเชื่อในดวงวิญญาณ ภูตผี คาถาอาคม โชคลาง ไสยศาสตร์ เวทมนต์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ชาวอีสานนับถือมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมความเชื่อในสังคมอีสานที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรค ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์

บุญเลิศ มรกต (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความเชื่อในการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค กรณีศึกษาอำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น พบว่า คนอีสานมีความเชื่อในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นรูปแบบของตนเองมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนต์ คาถาต่าง ๆ ที่ใช้เสกเป่าบำบัดรักษาผู้ป่วยให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งต้องมีวัสดุสิ่งของเครื่องบูชาต่าง ๆ

สุรัตน์ วรางค์รัตน์ (2537) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลของชนกลุ่มชาติพันธุ์ในสกลนคร พบว่า ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ล้วนแต่มีระบบการแพทย์ดั้งเดิมมาทั้งสิ้น การรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยของชาวบ้านไม่อาจแยกจากความเชื่อและระบบวัฒนธรรมของกลุ่มชนได้ หมอพื้นบ้านแต่ละประเภทมีความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยแตกต่างกัน เช่น หมอมนต์ หมอธรรม เชื่อว่า การเจ็บป่วยเกิดจากเคราะห์กรรม ดวงชะตา หรืออิทธิพลของดวงดาว ที่มีต่อราศีของผู้นั้น การรักษาจึงเป็นการแก้เคล็ด ด้วยเวทมนต์ โดยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ความเชื่อของหมอรากไม้ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการขาดความสมดุลของร่างกาย ที่ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ต้องบำบัดรักษาด้วยเภสัชวัตถุ ได้แก่ สมุนไพรชนิดต่าง ๆ กลุ่มหมอเหยาเชื่อว่าความเจ็บป่วย เกี่ยวข้องกับ วิญญาณ ของผีทั้งที่เป็นผีเรือน ผีน้ำ ผีฟ้า ผีป่า ผีภู และยังเชื่อว่าร่างกายของมนุษย์เป็นแหล่งพำนักของผี การรักษาจะต้องใช้วิธีสะเดาะเคราะห์หรือใช้หมอเหยาในการรักษาเพื่อปัดเป่าขับไล่สิ่งแปลกปลอมออกไปจากร่างกาย เพื่อให้ร่างกายเข้าสู่ภาวะปกติ

ชาญทอง บรรเทา (2539) ได้ศึกษาเรื่องสมุนไพรรักษาโรคท้อง อำเภอหนองวัวซอ พบว่า หมอสมุนไพร หมายถึง หมอพื้นบ้าน หมอยากลางบ้าน หมอยาชุมหรือยาฝน ผู้ที่ทำการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรในการรักษา โดยวิธีการต้ม แช่ ดื่ม อาบ อบ รม หรือประคบ ฝนดื่ม ฝนทา สอด เป่า เสก คนอีสานมีความเชื่อในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับการ

รักษาแบบพื้นบ้านโดยการใช้สมุนไพรควบคู่ไปกับเวทมนต์คาถา การใช้ยาของหมอพื้นบ้านมักจะมีขบวนการทางไสยศาสตร์เข้ามาร่วม เป็นต้นว่า ผู้ป่วยเป็นงูสวัด หรือไฟลามทุ่ง สุดแท้แต่จะเรียกตามลักษณะท้องถิ่นที่เคยชิน หมอชาวบ้าน หมอยาชุม มักจะรักษาโดยใช้ยาสมุนไพรที่มีรสเย็นฝนให้ดื่มหรือทา ท้ายสุดมีการเป่าพระคาถา แล้วเป่าพ่นหมากที่เคี้ยวให้ติดบริเวณที่เป็น ถ้าถูกอาการป่วยที่เป็นจะหายในเร็ววัน อาการปวดแสบปวดร้อนกระทั่งอาการปวดกระดูกที่ร่างกายก็จะหายเป็นปลิดทิ้ง กำหนดคือ 2 - 3 คาบ 1 คาบคือ เป่าหนึ่งครั้ง การรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้านทำให้ความเจ็บป่วยหายขาดได้ ผู้ทำการรักษาและผู้รับการรักษามีความเชื่อว่าจะหายจากการเจ็บป่วยเกิดจาก สาเหตุ 5 ประการ คือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรม การรักษาด้วยสมุนไพร หมอรักษาจะมีขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมในการรักษาเป็นการเฉพาะ เป็นวิธีการรักษาที่แตกต่างกันออกไป ในการรักษาโรคแต่ละโรคส่วนใหญ่จะใช้วิชาทางไสยศาสตร์ร่วมกับการใช้สมุนไพร

2. ความเชื่อเกี่ยวกับการปรุงยา การปรุงยาของหมอแผนโบราณมักจะมีคาถากำกับเสมอ เพื่อให้ยานั้นมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถรักษาโรคให้หายได้

3. ความเชื่อเกี่ยวกับบุคคล สังคมไทย ยกย่องและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ครูยา เจ้าของยา ย่อมมีคุณต่อมวลมนุษย์เพราะเป็นผู้สืบทอดประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้เรื่องยารักษาโรค ไว้ จึงเชื่อว่าครูยาจะช่วยบันดาลให้หมอยาสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวงได้ ฉะนั้นหมอยาจึงต้องระลึกถึงคุณของครู โดยการกล่าวอ้างถึงครูยาขณะตระเตรียมยา มีการตั้งครูด้วยการตั้งขวัญข้าวการผูกหม้อยา และการแต่งเครื่องบูชา

4. ความเชื่อเรื่องสิ่งแวดล้อม หมอยาสมุนไพรจะถือฤกษ์ยามในวันไปรักษาคนไข้เมื่อมีญาติคนไข้มาเชิญหากกำหนดฤกษ์ยามในการรักษาคนไข้ได้ถูกต้อง ผู้ป่วยก็จะหายได้เร็วขึ้น บางครั้งถ้ากำหนดฤกษ์ยามผิดผู้ป่วยอาจถึงตายได้

5. ความเชื่อเรื่องเคล็ด ในการรักษาคนไข้ หมอยาจะต้องมีความละเอียดถี่ถ้วนเพราะการรักษาผู้ป่วย หมอยาจะมีข้อห้ามมากตั้งแต่ปริมาณตัวยาที่ใช้รักษาวิธีการเก็บสมุนไพรจนกระทั่งถึงข้อห้าม สำหรับผู้ป่วยในขณะรับการรักษาอีกด้วย หากไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัดการรักษาผู้ป่วยมักจะไม่ได้ผล

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษาจะนำไปเป็นแนวทางประกอบการศึกษาความคิดความเชื่อ ของหมอพื้นบ้านในการรักษาความเจ็บป่วย

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ หรือที่ได้ศึกษาเรียนรู้จากบรรพบุรุษในด้านวิธีการ ขั้นตอน การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอแวว วงศ์คำโสม

หมอพื้นบ้าน หมายถึง บุคคลที่ให้บริการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เป็นบุคคลที่มีวิถีชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน อาศัยความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นโดยผสมผสานวัฒนธรรมความเชื่อของชาวบ้าน

ความเจ็บป่วย หมายถึง การรับรู้ของบุคคลที่มีต่อตนเองว่ามีความผิดปกติทางร่างกายหรือจิตใจไปจากเดิม โดยแต่ละคนอาจจะตอบสนองต่อความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน จึงต้องการให้มีการบำบัดรักษา

สมุนไพร หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์ แร่ธาตุ ที่ได้มาจากท้องถิ่น และสามารถนำมาเป็นยารักษาโรค หรือบำบัดความเจ็บป่วยให้กับผู้ป่วยได้

องค์ประกอบ หมายถึง สิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นภาพรวมของการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ได้แก่ บุคคล สถานที่ ฤดูกาล วันเวลา และวัตถุสิ่งของที่ปรากฏในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

วิธีการ หมายถึง การที่หมอพื้นบ้านนำเอาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ได้แก่ บุคคล สถานที่ ฤดูกาล วันเวลา วัตถุสิ่งของและเวทมนต์คาถามาผสมผสานทำการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ความเชื่อ หมายถึง เป็นการเห็นด้วย เห็นจริงตาม หรือการยอมรับข้อเสนอข้อใดข้อหนึ่งไว้ว่าเป็นจริงในเรื่องสมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เช่นการเก็บ การใช้ยาสมุนไพร และการรักษาสิ่งแวดล้อม

บทที่ 2
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีประวัติความเป็นมาอย่างเป็นทางการ เมื่อ พ.ศ. 2396 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2544) จังหวัดเลยเป็นเมืองมาถึง 148 ปี นับว่าเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่ง มีโบราณสถานที่สำคัญซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของชาวจังหวัดเลย คือ พระธาตุศรีสองรัก ซึ่งเป็นอนุสรณ์การปักเขตแดนระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ การปักเขตแดนคราวนั้น ปรากฏตามพงศาวดารว่า พระไชยเชษฐาแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต กับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ให้สัตยาบันกัน ตรงที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน และเพื่อเป็นสักขีพยานในการนั้นทั้งสองฝ่ายจึงได้ช่วยกันสร้างเจดีย์ใหญ่ขึ้นองค์หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2103 ในบริเวณที่ลำน้ำอูมาบรรจบกับลำน้ำหมัน

แต่เดิมเมืองเลยเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2396 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงเห็นว่าผู้คนในแขวงนี้มีจำนวนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมควรได้แต่งตั้งเป็น เมือง เพื่อประโยชน์ในการปกครองอย่างใกล้ชิด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาท้ายน้ำมาสำรวจเขตแขวงต่าง ๆ แล้วพิจารณาเห็นว่า หมู่บ้านแฮ่ซึ่งตั้งอยู่บริเวณห้วยน้ำหมานและอยู่ใกล้แม่น้ำเลย มีภูมิประเทศที่เหมาะสมจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อทรงทราบ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดตั้งเป็นเมืองเรียกตามนามของ แม่น้ำเลยว่า "เมืองเลย" มี 3 อำเภอ คือ อำเภอกุดป่อง (อำเภอเมืองเลยปัจจุบัน) อำเภอท่าลี่ และอำเภอวังสะพุง

ต่อมา พ.ศ. 2440 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ.116 ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากเดิมมาเป็นแบบเทศาภิบาล โดยแบ่งเป็นมณฑลเมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จึงแบ่งการปกครองของเมืองเลยออกเป็น 4 อำเภอ อำเภอที่ตั้งตัวเมืองเรียกว่าอำเภอกุดป่อง ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2442 - 2449 ได้เปลี่ยนชื่อเมืองเลยเป็น "บริเวณลำน้ำเลย" ใน พ.ศ. 2449 - 2450 ได้เปลี่ยนลำน้ำเลยเป็นลำน้ำเหือง และในปี พ.ศ. 2450 ได้มีประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 4 มกราคม 2450 ยกเลิกบริเวณลำน้ำเหือง ให้คงไว้เฉพาะเมืองเลย โดยให้เปลี่ยนชื่ออำเภอกุดป่องเป็น "อำเภอเมืองเลย" ด้วย จึงถือว่าวันที่ 4 มกราคม 2450 เป็นวันสถาปนาจังหวัดเลย (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย. 2537 : 1) ต่อมามีการแก้ไขการปกครองให้เป็นแบบเทศาภิบาลที่สมบูรณ์ได้ยุบอำเภออาฮี เป็นตำบล อาฮี ขึ้นอยู่ในการปกครองของ

อำเภอท่าลี่มีการโอนอำเภอต่าง ๆ ให้อยู่ในการปกครองของเมืองเลย เช่นอำเภอด่านซ้าย ขึ้นอยู่กับเมืองพิษณุโลก อำเภอเชียงคานขึ้นกับเมืองพิชัย และอำเภอวังสะพุง ขึ้นอยู่กับอำเภอหล่มสักโอนมาขึ้นกับจังหวัดเลย ระหว่างนั้น เมืองเลยมี 5 อำเภอ คืออำเภอเมืองเลย อำเภอท่าลี่ อำเภอวังสะพุง อำเภอเชียงคาน และอำเภอด่านซ้าย (สภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย. 2544 : 5)

ตารางที่ 1 ทำเนียบผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการจังหวัดเลย

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง (พ.ศ.)
1	หลวงศรีสงคราม (ท้าวคำแสน)	2396 -
2	หลวงศรีสงคราม (ท้าวคำเหง้า)	-
3	หลวงราชภักดี (สนธ์)	2416 -
4	หลวงวิเศษจางวาง	-
5	พระศรีสงคราม (มณี เหมาภา)	2446 - 2450
6	พระรามฤทธิ์ (ตอน วิวัฒนปทุม)	2450 - 2452
7	พระรณกิจปรีชา (รื่น สุคนธิหงษ์)	2452 - 2455
8	พระภักดีสงคราม (ดิษฐ์ โกมลบุตร)	2455 - 2456
9	พระยาประเสริฐ สุนทราศัย (กระจ่าง สิงหเสนี)	2456 - 2463
10	พระยาบรมราชบรรหาร (เย็น ภมรทัต)	2464 - 2466
11	พระยาศรีนครชัย (ประวงษ์ อมาตยกุล)	2466 - 2475
12	หลวงวิวิธสุรการ (ถวิล เจียมานพ)	2476 - 2482
13	หลวงอนุการนพกิจ (ปรารถ สุรัสวดี)	2482 - 2483
14	หลวงนิคมคณารักษ์ (เทียน กำเนิดเพชร)	2484 - 2487
15	นายทำนุก รัตนดิลก ณ ภูเก็ต	2487 - 2490
16	นายเหลือบ ปราบสตรู	2490 - 2491
17	นายชุณห์ นกแก้ว	2491 - 2494
18	ขุนศรีวิเศษ (ยงยุทธ ศรีวิเศษ)	2494 - 2495

ตารางที่ 1 ทำเนียบผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการจังหวัดเลย(ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง (พ.ศ.)
19	นายปรง พหูชมม์	2495 - 2497
20	พ.ต.ท.ต่อศักดิ์ ยมนาค	2497 - 2499
21	นายพยุง ตันติลีปิกร	2499 - 2500
22	นายสมบัติ สมบัติทวี	2500 - 2501
23	นายกิติ ยอการี	2501 - 2505
24	ร.ต.ท.เรือง สถานานนท์	2505 - 2508
25	นายกำเกิง สุรการ	2508 - 2512
26	นายสะอาด เหมศรีชาติ	2512 - 2514
27	นายวิจิน สัจจะเวทะ	2514 - 2516
28	นายสวัสดิ์ เฉลิมพงศ์	2516 - 2519
29	นายเฉลียว จรัสศรี	2519 - 2520
30	นายชาญ พันธุมรัตน์	2520 - 2521
31	นายอรุณ ปุสเทพ	2521 - 2522
32	ดร. พิชิต ลักษณะสมพงษ์	2522 - 2523
33	นายทองดำ บานชื่น	2523 - 2527
34	นายสันติ มณีกาญจน์	2527 - 2529
35	นายชีวิน สุทธิสุวรรณ	2529 - 2532
36	ร.อ. ศรีรัตน์ หริรักษ์	2532 - 2534
37	พ.ต.สิโรตม์ สุวรรณาดินทร์	2534 - 2536
38	ร.ต. สมนึก ชูวิเชียร	2536 - 2537
39	นายผไท วิจารณ์ปรีชา	2537 - 2538
40	นายวิพัฒน์ วิมลเศรษฐ	2538 - 2540
41	นายพีระ มานะทัศน์	2540 - 2542
42	นายไพรัตน์ พจน์ชนะชัย	2542 - ปัจจุบัน

1. ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ

จังหวัดเลยมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ตั้งอยู่เหนือสุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ตั้งจังหวัด (ศาลากลางจังหวัด) อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 520 กิโลเมตร โดยสารรถยนต์ (ตามเส้นทางกรุงเทพฯ - ชัยภูมิ - เลย) ที่ตั้งของจังหวัดเลยอยู่ในแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ (ประเสริฐ ไม่ทราบนามสกุล. 2530) จังหวัดเลยมีอาณาเขตติดกับชายแดนต่างประเทศ 1 ประเทศ ได้แก่ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และจังหวัดใกล้เคียง 6 จังหวัด ได้แก่ พิษณุโลก เพชรบูรณ์ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี และหนองคาย ในทิศต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงและน้ำเหือง เป็นแนวพรมแดน

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอภูผาม่าน อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น อำเภอน้ำหนาว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย อำเภอนายูง อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี อำเภอสุวรรณคูหา อำเภอนาวัง อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอชาติตระการ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดเลย มีเนื้อที่ประมาณ 11,424 ตารางกิโลเมตร ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงและล้อมรอบด้วยภูเขาสลับซับซ้อนลดลั่นเรียงรายมีลักษณะคล้ายคลื่นทะเล ตัวเมืองมีภูเขาล้อมรอบ คล้ายกระทะใบบัว สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 400 เมตร สามารถแบ่งภูมิประเทศออกเป็น 3 เขต ดังนี้

1. เขตภูเขาสูง บริเวณด้านทิศตะวันตกได้แก่บริเวณ อำเภอภูเรือ อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว และอำเภอท่าลี่ การคมนาคมไม่ค่อยสะดวก มีพื้นที่การเพาะปลูกน้อย มีประชากรอาศัยอยู่น้อย

2. เขตพื้นที่ราบเชิงเขา บริเวณทางทิศใต้และตะวันออกได้แก่ อำเภอภูกระดึง อำเภอผาขาว กิ่งอำเภอเอราวัณ อำเภอนาด้วง อำเภอปากชม อำเภอภูหลวง และกิ่งอำเภอหนองหิน เป็นเขตที่ไม่มีภูเขาสูงมากนัก มีที่ราบเชิงเขาพอที่จะทำการเพาะปลูกได้บ้าง มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นปานกลาง

3. เขตที่ราบลุ่ม บริเวณลำน้ำเลยและตามลำน้ำโขง ได้แก่บริเวณอำเภอวังสะพุง อำเภอเมืองเลย และอำเภอเชียงคาน เป็นเขตที่ราบมีพื้นที่สำหรับทำการเกษตรมาก ดินอุดมสมบูรณ์ ทำการเกษตรเพาะปลูกได้ดี มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นมากกว่าเขตอื่น ๆ (ดนุพล ไชยสินธุ์. 2543 : 12)

ด้วยสภาพพื้นที่เต็มไปด้วยป่าและภูเขาสูงสลับซับซ้อน เป็นแนวสันปันน้ำเกิดเป็นต้นน้ำลำธารระหว่างหุบเขาแคบ ๆ เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำสำคัญหลายสาย ส่งผลให้สภาพพื้นที่เกิดความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติดังนี้

2.2 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มีประโยชน์ต่อมนุษย์ ทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่น จังหวัดเลยมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญดังนี้

2.2.3. ทรัพยากรดิน

ดินในจังหวัดเลยมีศักยภาพสูงสำหรับการผลิตพืชไร่ซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ลาดเชิงเขา แต่เป็นเขตที่มีอัตราการชะล้างของหน้าดินค่อนข้างสูง ส่วนปัญหาดินเค็มนั้น จังหวัดเลยเป็นจังหวัดเดียวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ไม่มีปัญหาในเรื่องดินเค็ม

2.2.3. ทรัพยากรน้ำ

จังหวัดเลยมีแม่น้ำธรรมชาติพอที่จะให้ประชาชนได้ใช้บริโภคและ ใช้สอยหลายสายด้วยกัน ในส่วนท้องที่อำเภอต่าง ๆ ก็มีแม่น้ำและลำธารจำนวนมาก เช่น อำเภอเมืองเลย มีลำน้ำหมาน ลำน้ำฮวย ลำน้ำเลย อำเภอวังสะพุงมีลำน้ำปวน ลำน้ำฮวย ลำน้ำสวย อำเภอด่านซ้ายมีลำน้ำหมัน ลำน้ำพุง ลำน้ำป่าสัก อำเภอภูเรือมีลำน้ำสาน ลำน้ำข้าวมัน อำเภอนาแห้วมีลำน้ำพึง ลำน้ำแพร่ ลำน้ำหู อำเภอท่าลี่มีลำน้ำคาน อำเภอปากชมมีลำน้ำชม ลำน้ำสงาว ลำน้ำมั่ง อำเภอภูกระดึงมีลำน้ำพอง ลำน้ำพองโก เป็นต้น แต่แม่น้ำสายหลักที่สำคัญของจังหวัดเลย มี 5 สาย คือ แม่น้ำโขง แม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย แม่น้ำพอง แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำหมาน

2.2.3. ทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเป็นอยู่ของประชากร จังหวัดเลยมีเนื้อที่ป่าไม้ (สำนักงานป่าไม้จังหวัดเลย) ประมาณ 7,893.54 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 4,933,462.5 ไร่ สภาพป่าเป็นป่าดงดิบ เทือกเขาสูง คือ มีความสูง ตั้งแต่ 300 - 600 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่าค่อนข้างจะสมบูรณ์ เป็นป่าไม้เบญจพรรณ และป่าไม้เต็งรัง ไม้ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจได้แก่ ไม้ยาง ไม้มะค่าโมง ตะเคียนทอง ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็งรัง ไม้ตะแบก และอื่น ๆ ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม จากที่เคยกำหนดไว้ 70.06 % ของพื้นที่จังหวัด เหลือพื้นที่ป่าไม้ที่สมบูรณ์เพียง 28.57 % ของพื้นที่ของจังหวัด คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 2,033,845 ไร่

2.2.4. ทรัพยากรแร่ธาตุ

แร่ธาตุในจังหวัดเลยมีอยู่หลายชนิดที่สำคัญได้แก่ แร่แบไรต์ แมงกานีส ทองแดง ตะกั่ว เหล็ก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี ทองคำ ที่อำเภอเมืองเลย อำเภอนาด้วง อำเภอปากชม อำเภอเชียงคาน อำเภอท่าลี่ และอำเภอวังสะพุง การทำเหมืองแร่ในจังหวัดเลยมีไม่มากนักทั้ง ๆ ที่ในจังหวัดเลยมีแร่อยู่หลายชนิด สาเหตุมาจากการที่แร่ธาตุบางชนิดมีราคาต่ำและคุณภาพก็ต่ำด้วย บางชนิดก็มีอยู่จำนวนน้อยไม่คุ้มกับการเปิดเหมือง ปัจจุบันแร่ธาตุส่วนใหญ่ที่อยู่ใกล้ผิวดินได้มีการขุดไปใช้ประโยชน์เกือบหมดแล้ว การทำเหมืองแร่ในจังหวัดเลยทำกันในรูปของสัมปทานบัตร โดยขออนุญาตจากสำนักงานทรัพยากรธรณีจังหวัดเลย กระทรวงอุตสาหกรรม (อุดม ถิติปริวัตร. 1520)

1.2 มรดกทางธรรมชาติ

"เมืองแห่งทะเลภูเขา สุดหนาวในสยาม" คือคำตอบและคำอธิบายได้เป็นอย่างดี อันแสดงให้เห็นถึงถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยภูเขาเรียงรายสลับซับซ้อน คล้ายคลื่นในทะเล

1.2.1 ภูหลวง "มรกตแห่งอีสาน"

เป็นภูเขาที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้นานาพันธุ์ สัตว์ป่าหลากหลาย มากมายด้วยธรรมชาติเคยเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ในโลกล้านปี เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในปัจจุบัน มีเนื้อที่ประมาณ 530,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 4 อำเภอ คือ อำเภอภูหลวง อำเภอภูเรือ อำเภอภูกระดึง และกิ่งอำเภอหนองหิน เป็นเอกเขาสูงใหญ่แนวเขตเริ่มจากความสูง 1,571 เมตร บนยอดภูหลวงมีลักษณะเป็นที่ราบเนื้อที่ 140 ตารางกิโลเมตร ต้นไม้อุดมสมบูรณ์อากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี อุณหภูมิเฉลี่ย 20 - 24 องศาเซลเซียส ฤดูหนาวอากาศหนาวอุณหภูมิเฉลี่ย 10 - 15 องศาเซลเซียส บนเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวงอุดมไปด้วยธรรมชาติที่มีให้ยลโดยเฉพาะทุ่งไม้ดอกนานาพันธุ์ กล้วยไม้ ตะไคร่น้ำ ฟองหิน ต้นไม้แคระ เหง้าน้ำทิพย์ ก๊อกหม่อง (น้ำเต้าพระฤาษี) หำพระฤาษี เกาะอยู่อย่างสวยงาม

ฤดูหนาวมีเอื้องสำเภางาม เมเปิ้ล ไม้ดอกจำพวกส้มแปะ กุหลาบขาว กุหลาบแดง เอื้องตาเห็น เอื้องบอนไซ บานสะพรั่ง

ฤดูฝนมีเปาะหอม เอน้อง ว่านไก่แดง หงอนไก่จู กล้วยไม้พันธุ์รองเท้านารี เทียนหิน กระดุมทอง

น้ำตกบนภูหลวงมีอยู่มากมาย เช่น น้ำตกตาดเลย น้ำตกเลยหง่า น้ำตกตาดลุ น้ำตกน้ำค้อ น้ำตกตาดสาน น้ำตกธารทอง และน้ำตกสายทอง

1.2.2 อุทยานแห่งชาติภูเรือ

อุทยานแห่งชาติภูเรือ เป็นภูเขาสูงใหญ่ บนยอดเขาเป็นที่ราบกว้างใหญ่ มีลักษณะเฉพาะคือ ส่วนหนึ่งเป็นผา ชะโงกยื่นออกมาเหมือนหัวเรือสำเภาใหญ่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 1,365 เมตรตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ และส่วนหนึ่งในเขตของอำเภอท่าลี่ มีเนื้อที่ 120 ตารางกิโลเมตร หรือ 65,525 ไร่

อุทยานแห่งชาติภูเรือ เป็น เขาหินทรายมีป่าสนสวยงาม ทุ่งหญ้า สวนหิน และหน้าผาชมวิว "น้ำตกห้วยไผ่" สูงประมาณ 30 เมตร

1.2.3 อุทยานแห่งชาติภูกระดึง

อุทยานแห่งชาติภูกระดึง เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ด้วยเสน่ห์แห่งขุนเขาแมกไม้นานาพันธุ์ ทุ่งสนเมืองหนาว เมเปิ้ลทุ่งหญ้า ไม้ดอกเมืองหนาวหลากหลายชนิด น้ำตกและหน้าผา โดยเฉพาะทัศนียภาพยามรุ่งอรุณที่ผานกแอ่น อันเป็นจุดชมพระอาทิตย์ขึ้นที่งดงามจับใจ

ผาหล่มสัก เป็นลานหินกว้าง เป็นจุดชมพระอาทิตย์ตก เป็นเสน่ห์เรียกหาให้ทุกคนปรารถนาได้ไปสัมผัส อุทยานแห่งนี้ ตั้งอยู่ที่บ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอภูกระดึง มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 217,475 ไร่ หรือประมาณ 60 ตารามกิโลเมตร มีไม้ดอก ทุ่งหญ้า สลับกับป่าดงดิบ

1.2.4 อุทยานแห่งชาตินาแห้ว

อุทยานแห่งชาตินาแห้ว ได้ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 มีเนื้อที่ประมาณ 73,225 ไร่ มีลักษณะเป็นป่าดงดิบและป่าดิบแล้งที่อุดมไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิด เช่น หมูป่า เลียงผา เก้ง หมี เสือโคร่ง เป็นต้น ส่วนน้ำตกที่สวยงามและเป็นที่รู้จักกันดีในแถบนั้น เช่นน้ำตกตาดเหือง น้ำตกคิ้ง สำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการค้างคืนก็มีที่พักไว้คอยบริการอีกด้วย

1.2.5 สวนหินผางาม (คุนหมิงเมืองไทย)

สวนหินผางาม (คุนหมิงเมืองไทย) ตั้งอยู่ที่บ้านผางาม ตำบลปวนผุ กิ่งอำเภอหนองหิน ห่างจากอำเภอเมืองเลยประมาณ 55 กิโลเมตร เป็นสวนหินที่มีพื้นที่ครอบคลุมเป็นบริเวณกว้าง ซึ่งมีถ้ำมากกว่า 400 ถ้ำ มีลักษณะคล้ายกับคุนหมิงที่ประเทศจีน จึงได้รับการขนานนามว่าเป็น "คุนหมิงเมืองไทย" นอกจากจะได้ชื่นชมธรรมชาติของหินผาแล้วในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงยังมีน้ำตกที่สวยงามและพื้นที่สำหรับนั่งชมธรรมชาติหรือรับประทานอาหารอีกด้วย

1.2.6 สวรรค์บนดิน

แก่งคุดคู้ ตั้งอยู่ที่บ้านน้อย ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน อยู่ที่สายน้ำนานาชาติ เป็นเกาะแก่งอยู่กลางลำน้ำเพิ่มเสน่ห์ให้ชวนมองยิ่งนัก ป่าธรรมชาติเขียวขจี น้อยใหญ่ที่เรียงรายอยู่ฟากฝั่งลำน้ำโขง ด้านเมืองสานะคาม แขวงไชยบุรีของลาว เหมือนภาพวาดของจิตรกรมือเอกที่ช่วยเสริมให้หาดทรายงามระยับ เกาะแก่งที่รับกับสายน้ำคดเคี้ยวดูมีเสน่ห์ชวนให้หลงไหล

แก่งคุดคู้ มีร้านอาหารของกลุ่มแม่บ้านจัดไว้บริการนักท่องเที่ยวเป็นระเบียบ มีอาหารขึ้นชื่อ เช่น กุ้งเต้น กุ้งนอน ต้มยำปลาน้ำโขง ปลาเผา ฯลฯ ระเบียงไม้ไผ่ที่นั่งรับประทานอาหาร ทำจากวัสดุในท้องถิ่น เย็นสบายดีไม่ต้องติดแอร์และพัดลม ไม่ต้องกั้นฝา สามารถมองเห็นทัศนียภาพของแก่งได้อย่างชัดเจน เป็นที่เจริญตาเป็นอย่างยิ่ง (จังหวัดเลย. 2542 : 36 - 40)

1.3 โบราณสถานที่สำคัญ

จังหวัดเลยเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่ง จึงมีโบราณสถานที่สำคัญหลายแห่ง ได้แก่

ศาลหลักเมือง - เจ้าพ่อกุดป่อง ตั้งอยู่กลางเมืองเลยด้านหลังเป็นสวนสาธารณะกุดป่อง เป็นสถานที่ที่ชาวเมืองเลยเคารพบูชา และเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวจังหวัดเลย

พระธาตุศรีสองรัก เป็นโบราณสถานที่สำคัญ เป็นที่เคารพบูชาของประชาชนในจังหวัดเลยและจังหวัดใกล้เคียง ตั้งอยู่อำเภอด่านซ้ายห่างจากที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย ประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์แห่งความสามัคคี ในตำนานโบราณของเจ้าเมืองกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทร์) องค์พระธาตุสูง ประมาณ 30 เมตร ฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีงานนมัสการใหญ่โตทุกปี

พระธาตุสัจจะ ตั้งอยู่อำเภอท่าลี่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอท่าลี่ 2 กิโลเมตร อยู่บริเวณวัดลาดปู่องค์ประกอบของพระธาตุสัจจะ ประกอบด้วย ดอกบัวบานกลีบสามชั้น สูงประมาณ 1 เมตร ตั้งอยู่รอบองค์พระธาตุ องค์พระธาตุสูง 33 เมตร มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมมีเศวตฉัตร 7 ชั้นประดิษฐานไว้บนยอดสุดของพระธาตุสัจจะ

รอยพระพุทธบาท ตั้งอยู่ที่อำเภอเชียงคาน ห่างจากที่ว่าการอำเภอเชียงคาน ประมาณ 9 กิโลเมตร เป็นรอยพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่บนหินลับพร้า (หินลับมีด) ประชาชนให้ความเคารพนับถือมาก เรียกว่า พระพุทธบาทภูควายเงิน

1.4 เมืองเลย ดินแดนแห่งธรรมะ

ถิ่นกำเนิดของพระอริยะเถระผู้ประเสริฐ ดินแดนแห่ง "ธรรม" นี้ ได้เป็นถิ่นกำเนิดพระ

สุปฏิปันโน ซึ่งชาวจังหวัดเลยและประชาชนทั่วไปให้ความเคารพนับถือ ยกย่องให้เป็นพระ "อริยะเถระ" ซึ่งหลุดพ้นและสำเร็จธรรมชั้นสูงสุดแล้ว ได้แก่

1.4.1 หลวงปู่แหวน สุจิณโณ กำเนิดที่บ้านโป่ง ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. 2432 นามสกุลเดิม "รามศิริ" จำพรรษาที่วัดดอยแม่ปั๋ง จังหวัดเชียงใหม่ มรณภาพ เมื่อ พ.ศ. 2528

1.4.2 หลวงปู่หลุย จันทสาโร กำเนิดที่ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. 2444 นามสกุลเดิม "วรบุตร" เป็นผู้ที่ก่อตั้งสำนักปฏิบัติธรรมวัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2532

1.4.3 หลวงปู่คำดี ปภาโส เป็นชาวจังหวัดขอนแก่น โดยกำเนิด เมื่อ พ.ศ. 2445 ได้ก่อตั้ง สำนักปฏิบัติสำนักปฏิบัติธรรมวัดถ้ำผาปู่ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย มรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2527 ปัจจุบันอัฐิของท่านได้กลายเป็นพระธาตุและสถิตย์อยู่ ณ พิพิธภัณฑ์ วัดถ้ำผาปู่

1.4.4 หลวงปู่ชอบ ฐานสโม กำเนิดที่บ้านโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. 2444 นามสกุลเดิม "แก้วสุวรรณ" เป็นผู้ก่อตั้งวัดป่าโคกมนและวัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2538

1.4.5 หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณโก (พระธรรมวราลังการ) กำเนิดที่บ้านฝากเลย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. 2447 นามสกุลเดิม "จันทิหล้า" เป็นผู้ก่อตั้งวัดศรีสุทธาวาส (วัดเลยหลง) ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงแห่งเดียวของจังหวัดเลย มรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2540 (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย. 2544 : 8 - 9)

3. ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดเลย สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงส่งผลให้อุณหภูมิมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ฤดูร้อนจะร้อนมากถึง 43.5 องศาเซลเซียส ฤดูหนาว อากาศหนาวจัด บางปีอุณหภูมิลดลงถึง -1 ถึง -3 องศาเซลเซียส ส่วนในฤดูฝนจะมีฝนตกชุกพอประมาณ ซึ่งเมื่อจำแนกฤดูกาลของจังหวัดเลย สามารถแบ่งออกได้ 3 ฤดูกาล ดังนี้

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ - เดือนเมษายน

ฤดูฝน แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน - เดือนกรกฎาคม มีฝนเนื่องมาจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ช่วงที่สองเริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคม - ปลายเดือนตุลาคม เป็นฝนที่เกิดจากอิทธิพลของพายุดีเปรสชั่นในทะเลจีนใต้

ฤดูหนาว อากาศหนาวจัดเริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคม - เดือนกุมภาพันธ์ ฤดูหนาวของจังหวัดเลย เกิดจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดพาเอาอากาศหนาว และแห้งแล้งจากประเทศจีน มาปกคลุมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่เดือนธันวาคมและเดือนมกราคมเป็นเดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุด ประมาณ -1 ถึง -3 องศาเซลเซียส เดือนเมษายนมีอุณหภูมิสูงสุดประมาณ 40.2 องศาเซลเซียส (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเลย. 2543 : 7)

4. การปกครอง

ปัจจุบันจังหวัดเลยแบ่งการปกครองออกเป็น 12 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ 90 ตำบล 842 หมู่บ้านและ 10 ชุมชนเมือง มีจำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด 151,160 หลังคาเรือน ประชากรรวมทั้งสิ้น 631,408 คน เป็นชาย 320,843 คน หญิง 310,565 คน การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 14 แห่ง สภาตำบล 5 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 84 แห่ง (สำนักงานสถิติจังหวัดเลย. 2544 : 2)

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรจำแนกเป็นรายอำเภอ

ลำดับที่	อำเภอ	รวม	ชาย	หญิง	ความหนาแน่นของประชากร(ต่อ ตร.กม.)
1	เมืองเลย	92,347	47,129	45,218	53
2	นาด้วง	25,666	13,122	12,544	44
3	เชียงคาน	59,680	30,226	29,454	69
4	ปากชม	51,420	26,213	25,207	54
5	ด่านซ้าย	50,620	25,900	24,720	29
6	นาแห้ว	10,935	5,612	5,323	17
7	ภูเรือ	20,676	10,607	10,069	23
8	ท่าลี่	27,160	13,780	13,380	40
9	วังสะพุง	110,897	55,973	54,924	95

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรจำแนกเป็นรายอำเภอ(ต่อ)

ลำดับที่	อำเภอ	รวม	ชาย	หญิง	ความหนาแน่นของประชากร(ต่อ ตร.กม)
10	ภูกระดึง	35,750	18,230	17,520	38
11	ภูหลวง	22,740	11,727	11,013	38
12	ผาขาว	39,771	20,139	19,632	86
13	เอราวัณ	37,277	18,925	18,352	155
14	หนองหิน	22,950	11,705	11,245	113
15	ท.เมืองเลย	23,519	11,555	11,964	1,895

ที่มา : รายงานสำนักงานสถิติจังหวัดเลย. 2544

5. สภาพเศรษฐกิจ

เนื่องจากพื้นดินของจังหวัดเลยมีความอุดมสมบูรณ์ และการปลูกพืชต่าง ๆ มักได้ผลดีดังกล่าวข้างต้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงมีอาชีพทางเกษตรกรรม ซึ่งอาจแบ่งออกได้ดังนี้

5.1 การเกษตรกรรม ประชาชนประมาณร้อยละ 80 ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม พืชที่เพาะปลูกได้แก่ ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง ฝ้าย ปอ ถั่วเหลือง ข้าวไร่ สับปะรด ถั่วเขียวและงา การเพาะปลูกจะหมุนเวียนไปตามฤดูกาลและสภาพพื้นที่ของแต่ละแห่ง และจังหวัดเลยยังส่งเสริมให้มีการปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น ยางพาราเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ผลไม้ที่ทำรายได้และสร้างชื่อเสียงให้แก่จังหวัดเลย คือ มะขามหวาน ลิ้นจี่ ลำไย ฯลฯ นอกจากนี้มีกล้วย โดยเฉพาะกล้วยน้ำว้ามีมากกลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่งด้วย รายได้ส่วนใหญ่ของชาวเลยได้จากพืชไร่มากที่สุด

การเลี้ยงสัตว์มีบ้าง ได้แก่ โค กระบือ ไก่ เป็ด สุกร เป็นต้น ส่วนการประมงก็มีการเลี้ยงปลาอยู่บ้าง แต่ยังมิได้แพร่หลายเท่าที่ควร ทั้งนี้คงจะเนื่องมาจากยังขาดแหล่งน้ำขนาดใหญ่

5.2 การพาณิชยกรรมและบริการ การพาณิชย์ส่วนใหญ่เป็นการตั้งร้านค้าปลีกและค้าส่ง การบริการ เช่น โรงแรมและร้านอาหารต่าง ๆ มีมากพอสมควร ซึ่งพอที่จะบริการแก่ผู้ไปเยี่ยมได้ด้วยดี ปัจจุบันทางจังหวัดกำลังพยายามส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวกว้างขวางยิ่งขึ้น

เนื่องจากเมืองเลยมีแหล่งท่องเที่ยวมากมายหลายแห่ง จะสังเกตในระยะ 2 - 3 ปีมานี้มีผู้สนใจไปเที่ยวเมืองเลยมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูหนาว มีผู้อยู่ต่างถิ่นนิยมไปสัมผัสกับความหนาวจัดของเมืองเลยมากเป็นพิเศษ ส่วนฤดูอื่น ๆ ก็มีผู้นิยมไปเที่ยวไม่น้อยเช่นกันคาดว่าในอนาคตจังหวัดเลยคงจะเป็นเมืองที่มีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมมากที่สุดแห่งหนึ่ง

5.3 การอุตสาหกรรม จังหวัดเลยยังไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่จะก่อให้เกิดการจ้างแรงงานจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นโรงงานขนาดเล็ก เช่น โรงสีโรงหีบฝ้าย โรงเลื่อย โรงโม่หิน โรงงานเฟอร์นิเจอร์ โรงกลึง โรงน้ำแข็ง โรงบดแร่แบไรท์เป็นต้น

นอกจากนี้ บางหมู่บ้านตำบล ประชาชนมีการประกอบอาชีพอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน เช่นการทอผ้า การทำผ้าห่มนวม การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำเครื่องจักสาน และการทำเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ส่วนใหญ่ทำใช้ภายในครัวเรือน และจำหน่ายบ้างแต่ยังมิได้ผลิตเป็นสินค้าสำคัญแพร่หลายมากนัก รายได้ของพลเมืองเมื่อเทียบกับจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานด้วยกัน นับว่ามีรายได้ค่อนข้างสูง แต่ยังต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยรายหัวของพลเมืองทั่วประเทศ (ดนุพล ไชยสินธุ์. 2534 : 15 - 16)

6. สภาพทางสังคม

สังคมของชาวเลยโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นสังคมชนบท ชาวบ้านในหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี มีการติดต่อไปมาหาสู่เพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ช่วยเหลือพึ่งพิงกันเมื่อมีงาน เช่น งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงานเป็นต้น ในด้านฐานะความเป็นอยู่นั้นไม่แตกต่างกันมากนัก โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ในหมู่บ้านที่ห่างไกลตัวจังหวัด อำเภอ อิทธิพลของสังคมตะวันตกยังมีไม่มาก ชาวบ้านจะมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันเป็นอย่างดี และมีความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น วันพระจะหยุดพักไม่ทำงาน จะไปทำบุญที่วัด นอกจากนี้ชาวเลยยังมีสภาพความเป็นอยู่บางประการที่เป็นลักษณะเด่นของชาวอีสานเช่น การให้การต้อนรับอย่างเป็นกันเองแก่ผู้มาเยือน โดยเฉพาะผู้มาจากต่างถิ่นจะได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีที่มีต่อกัน

6.1 งานเทศกาลและประเพณีที่สำคัญ

งานกาชาด เป็นงานประจำปีของจังหวัดเลย เริ่มจัดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อ ปี พ.ศ. 2522 ในครั้งแรกชื่อว่า "งานกาชาด" ต่อมาเมื่อพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้าน

เศรษฐกิจ จึงนำชื่อของพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรปลูกกันมากเข้ามารวมกัน ใช้ชื่อว่า "งานกาชาดดอกฝ้ายบาน" และกลายมาเป็น "งานกาชาดดอกฝ้ายบานมะขามหวานเมืองเลย" ในปัจจุบัน ซึ่งตรงกับวันที่ 1 - 9 กุมภาพันธ์ ของทุกปี จัดขึ้น ณ บริเวณสนามหน้าศาลากลางจังหวัด

ผีตาโขน ประเพณีการละเล่นท้องถิ่นอำเภอด่านซ้าย ผีขน ผีโขน หรือผีตาโขน เป็นการเล่นชนิดหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องผีของคนในภาคอีสาน สันนิฐานว่าเกิดขึ้นพร้อมกับประเพณีบุญผเวสและประเพณีบุญบั้งไฟ ถือเป็นประเพณีบุญหลวงของชาวอำเภอด่านซ้าย จะมีขึ้นระหว่างปลายเดือนมิถุนายน - ต้นเดือนกรกฎาคมของทุกปี

งานออกพรรษาที่เชียงคาน เป็นประเพณีของชาวอำเภอเชียงคานและจังหวัดเลย ที่จัดให้มีประเพณีนี้ขึ้นโดยเริ่มงานในวันออกพรรษาของทุกปี ประมาณเดือนตุลาคม โดยในงานประกอบด้วยขบวนแห่ การละเล่นพื้นบ้าน และศิลปะวัฒนธรรมของท้องถิ่น

งานแสดงไม้ดอกและไม้เมืองหนาว อำเภอภูเรือ จัดในระหว่างวันที่ 31 ธันวาคม - 2 มกราคม ภายในงานจะมีเจ้าของสวนไม้ดอกไม้ประดับและไม้เมืองหนาว ระดมพันธุ์ไม้ที่สวยที่สุดมาประชันความงามกันบนลานสนามหน้าที่ว่าการอำเภอภูเรือในลักษณะของซุ้มดอกไม้ ทั้ง ซัลเวีย มอร์นิ่งกลอรี่ แอร์บีร่า เดือนฉาย ทอรีเมีย เทียนญี่ปุ่น ฯลฯ ที่ดูสะดุดตาที่สุดคือ ต้นคริสมาสต์สีแดงสดที่แดงเพลิงสว่างไสวละลานตาไปหมด(สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย. 2544 : 9 - 10)

6.2 การศึกษาและศาสนา

จังหวัดเลยจัดการศึกษา ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา มีจำนวน 287 แห่ง ระดับประถมศึกษา มีจำนวน 455 แห่ง ระดับมัธยมศึกษา มีจำนวน 33 แห่ง และระดับอุดมศึกษา มีจำนวน 7 แห่ง นักเรียนนักศึกษา ในระบบโรงเรียนทุกระดับชั้น จำนวน 126,365 คน ครูอาจารย์ จำนวน 6,662 คน นักเรียนนักศึกษานอกระบบโรงเรียน จำนวน 46,099 คน ครูอาจารย์ จำนวน 1,855 คน (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเลย. 2543)

ประชาชนชาวจังหวัดเลยส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ มีวัดที่ขึ้นทะเบียนแล้ว จำนวน 536 วัด พระภิกษุสามเณร จำนวน 4,944 รูป การปกครองคณะสงฆ์จังหวัดเลย แบ่งออกเป็น 2 นิกาย คือ ธรรมยุต และมหานิกาย (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเลย. 2543)

6.3 การสาธารณสุข

การให้บริการสาธารณสุขจังหวัดเลย มีสถานบริการสาธารณสุขทั้งภาครัฐและเอกชน ดังนี้ ภาครัฐ โรงพยาบาลทั่วไปขนาด 324 เตียง จำนวน 1 แห่ง โรงพยาบาลชุมชนขนาด 60 เตียง จำนวน 2 แห่ง โรงพยาบาลชุมชนขนาด 30 เตียง จำนวน 10 แห่ง โรงพยาบาลสังกัดกระทรวงกลาโหมขนาด 15 เตียง จำนวน 1 แห่ง สถานีอนามัยประจำตำบล จำนวน 127 แห่ง สถานบริการสาธารณสุขชุมชนประจำหมู่บ้าน จำนวน 1 แห่ง ศูนย์บริการสาธารณสุขมูลฐานชุมชน จำนวน 821 แห่ง ศูนย์ควบคุมโรคติดต่อนำโดยแมลง จำนวน 1 แห่ง หน่วยควบคุมโรคติดต่อนำโดยแมลง จำนวน 7 แห่ง ศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาล จำนวน 1 แห่ง ภาคเอกชน โรงพยาบาลเอกชนขนาด 100 เตียง จำนวน 1 แห่ง คลีนิคแพทย์ จำนวน 30 แห่ง คลีนิคทันตแพทย์ จำนวน 4 แห่ง สถานพยาบาล จำนวน 24 แห่ง ร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำนวน 17 แห่ง ร้านขายยาบรรจุเสร็จ จำนวน 24 แห่ง ร้านขายยาแผนโบราณ จำนวน 18 แห่ง บุคลากรสาธารณสุขในตำแหน่งที่สำคัญ คือ แพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร และพยาบาลวิชาชีพของจังหวัดเลย มีสัดส่วนต่อประชากรของบุคลากรสาธารณสุขทั้งภาครัฐและเอกชน สัดส่วนแพทย์ต่อประชากร เท่ากับ 1 : 9,594 ทันตแพทย์ต่อประชากร เท่ากับ 1 : 27,531 เภสัชกรต่อประชากร เท่ากับ 1 : 20,426 และพยาบาลวิชาชีพต่อประชากร เท่ากับ 1 : 1,386

สถานสุขภาพ จังหวัดเลย ตามสถิติชีพปี 2543 อัตราเกิด เท่ากับ 9.52 และอัตราตาย เท่ากับ 4045 ต่อประชากรพันคน ซึ่งลดลงจากปี 2535 - 2543 มาตามลำดับ และมีอัตราเพิ่มตามธรรมชาติ ร้อยละ 0.51 ซึ่งลดลงเช่นกัน สำหรับการเจ็บป่วยของประชาชน มีสาเหตุการเจ็บป่วย จากรายงานผู้ป่วยนอกตามกลุ่มสาเหตุ (รง.504) สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย ของผู้ป่วยนอกที่มารับบริการในสถานบริการสาธารณสุขของจังหวัดเลย พบว่ามีสาเหตุจากโรคระบบหายใจ สูงที่สุด รองลงมาได้แก่ โรคระบบย่อยอาหาร โรคในช่องปาก โรคระบบกล้ามเนื้อ โรคติดเชื้อและปรสิต โรคผิวหนังและเนื้อเยื่อใต้ผิวหนัง โรคเกี่ยวกับต่อมไร้ท่อ โภชนาการ โรคระบบไหลเวียนเลือด โรคระบบสืบพันธุ์ร่วมปัสสาวะ โรคตารวมส่วนประกอบของตา และโรคระบบประสาทตามลำดับ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย. 2544 : 15 - 26)

ตารางที่ 3 สาเหตุการป่วยของผู้ป่วยนอกที่มารับบริการในสถานบริการสาธารณสุข 10 อันดับ

อันดับ	สาเหตุการป่วย (กลุ่มโรค)	จำนวน	อัตรา
2	โรคระบบย่อยอาหาร รวมโรคในช่องปาก	286,409	452.31
3	โรคระบบกล้ามเนื้อ รวมโครงร่างและเนื้อยึดเสริม	162,075	255.96
4	โรคติดเชื้อและปรสิต	100,596	158.87
5	โรคผิวหนัง และเนื้อเยื่อใต้ผิวหนัง	92,293	145.75
6	โรคเกี่ยวกับต่อมไร้ท่อ โภชนาการ และเมตะบอลิสัม	79,254	125.16
7	โรคระบบไหลเวียนเลือด	69,419	109.63
8	โรคระบบสืบพันธุ์ร่วมปัสสาวะ	43,174	68.18
9	โรคของตารวมส่วนประกอบของตา	38,518	60.83
10	ระบบประสาท	34,354	54.25

ที่มา : รายงานผู้ป่วยนอกตามกลุ่มสาเหตุ (รง.506) สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย ปี 2543

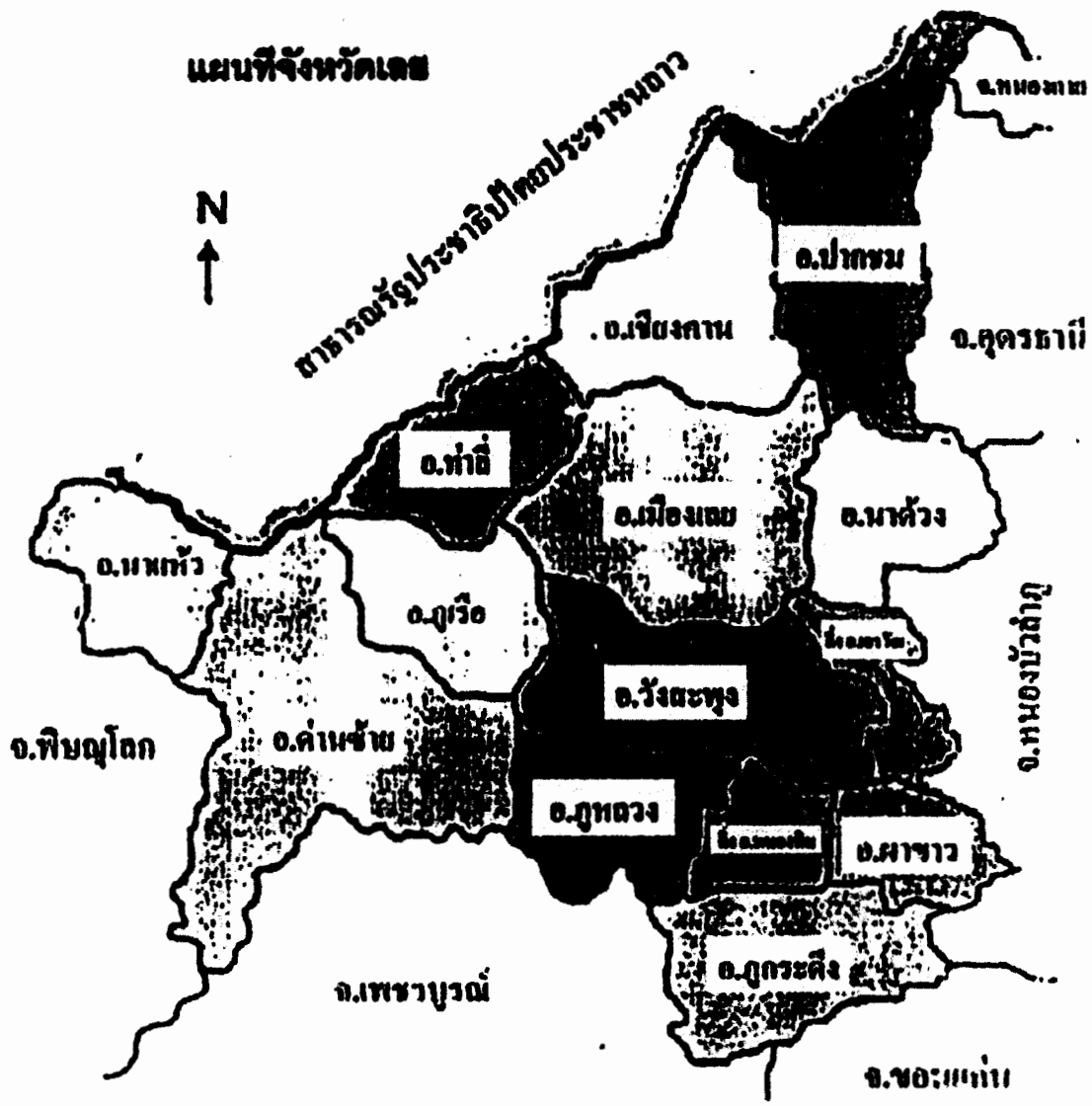

ที่มา : ปรับจากสำนักงานจังหวัดเลย

ภาพประกอบ 1 แผนที่จังหวัดเลยแสดงเขตติดต่อ

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอำเภอภูเรือ

1. ประวัติความเป็นมา

คำว่า ภูเรือ เดิมเรียกว่า ภูทุ่ง ตามชื่อภูเขา ถ้ามองจากทางอำเภอท่าลี่ จะมีลักษณะเหมือนเรือสำเภาวิ่งอยู่ในมหาสมุทร จึงเรียกว่า ภูเรือ แต่อีกนัยหนึ่งมีคำบอกเล่ากันว่าสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีเรือบิน (เครื่องบิน) มาตกที่บริเวณภูทุ่ง ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า ภูเรือ เดิมพื้นที่การปกครองของอำเภอภูเรือขึ้นกับเขตอำเภอด่านซ้าย อำเภอท่าลี่ และอำเภอเมืองจังหวัดเลย กระทรวงมหาดไทยได้พิจารณาเห็นว่าเขตปกครองของอำเภอเมืองเลย และอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยมีพื้นที่กว้างขวางมาก จึงเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการปกครอง เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติราชการ และการดูแลทุกข์สุขของราษฎรให้ทั่วถึง จึงได้แบ่งพื้นที่การปกครองตำบลท่าศาลาของอำเภอเมืองเลย ตำบลหนองบัว ตำบลร่องจิก ตำบลปลาบ่า ของอำเภอด่านซ้าย รวม 4 ตำบล เข้าเป็นเขตการปกครองเดียวกัน ประกาศตั้งเป็นกิ่งอำเภอภูเรือ ขึ้นกับเขตการปกครองของอำเภอด่านซ้าย เมื่อ พ.ศ. 2511 และได้ประกาศยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอภูเรือ เมื่อ พ.ศ. 2517 (ที่ทำการปกครองอำเภอภูเรือ. 2543)

ตารางที่ 4 รายนามผู้ดำรงตำแหน่งปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอภูเรือ

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง (พ.ศ.)
1	นายปรีชา แพทย์เนศวร	2511 - 2512
2	พ.ต.บุญเสริม พงษ์พิพัฒน์	2512 - 2513
3	นายยงยุทธ ศรีวัฒนพงษ์	2513 - 2514
4	นายศรีธรรมมา สมณะ	2514 - 2515
5	นายวิศิษฐ์ กิติศรีวรพันธ์	2515 - 2517
6	นายปรีดี น้อยนรินทร์	2517 - 2517

ตารางที่ 5 รายนามผู้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอภูเรือ

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง (พ.ศ.)
1	นายศิริวัฒน์ ผดุงกุล	2517 - 2519
2	นายจำลอง เทพบรรยง	2519 - 2521
3	นายประกอบ วรสรรพวิทย์	2521 - 2522
4	นายโกเมศ แดงทองดี	2522 - 2522
5	นายสมศักดิ์ ศรีตระกูล	2522 - 2523
6	นายนิคม เกิดขันหมาก	2523 - 2523
7	นายวิรุณ ทิพากร	2523 - 2525
8	นายประกิต กันยาบาล	2525 - 2528
9	นายนิรุตติ ใจสัจจะ	2528 - 2530
10	นายสุริยะ สุระประเสริฐ	2530 - 2533
11	นายทวี พุ่มเจริญ	2533 - 2534
12	นายประหยัด ยะคะนอง	2534 - 2535
13	นายครรชิต พงศ์สุชาติ	2535 - 2540
14	นายสลับ ภูบุญปลูก	2540 - 2542
15	นายเนตร บัวโทน	2542 - ปัจจุบัน

2. ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ

อำเภอภูเรือตั้งอยู่ ถนนสายเลย - ด่านซ้าย หมู่ที่ 7 ตำบลหนองบัว มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 687 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 429,375 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับเมืองแก่นท้าว เมืองบ่อแตน แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และตำบลน้ำทูน อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย โดยมีแม่น้ำเหืองเป็นเส้นกั้นอาณาเขตตามธรรมชาติ

ทิศใต้ ติดต่อกับเขตอำเภอวังสะพุง อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขตอำเภอเมืองเลย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ลักษณะภูมิประเทศอำเภอภูเรือโดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน ประมาณ 80% ของพื้นที่ เป็นที่ราบเชิงเขาประมาณ 20 % ที่ตั้งที่ว่าการอำเภอภูเรือ อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 700 เมตร ตั้งอยู่ในเขตบ้านภูเรือ หมู่ที่ 7 ตำบลหนองบัว ธรรมชาติได้สร้างสรรค์ให้พื้นที่ของอำเภอภูเรือ ประกอบไปด้วยภูเขาและทิวทัศน์ที่สวยงาม เช่นอุทยานแห่งชาติภูเรือ ภูครั่ง ภูผาสาด เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง น้ำตกปลาบ่า น้ำตกสองคอน แก่งเกลี้ยง แก่งสานสวรรค์ น้ำตกห้วยไผ่ ฯลฯ

2.1 สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

โดยสภาพพื้นที่อำเภอภูเรือประกอบด้วยเทือกเขาสูงชัน ซึ่งโดยลักษณะเช่นนี้ ธรรมชาติจึงได้สร้างสรรค์ความสวยงามให้กับอำเภอภูเรือ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชื่นชมอย่างมากมาย ปัจจุบันนี้ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศรู้จักชื่อเสียงของอำเภอภูเรือ และนิยมมาเที่ยวกันอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์ของปีถัดไป เพื่อสัมผัสกับอากาศหนาวเย็น สถานที่ท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมกันมากได้แก่

2.1.1 อุทยานแห่งชาติภูเรือ

อุทยานแห่งชาติภูเรือ ได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ตามพระราชกฤษฎีกาเมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2522 ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 96 ตอนที่ 124 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2533 นับเป็นอุทยานแห่งชาติลำดับที่ 16 ของประเทศ มีพื้นที่ประมาณ 120.84 ตารางกิโลเมตร หรือ 75,525 ไร่ ภายในอุทยานแห่งชาติภูเรือ มีสำนักงานซึ่งเป็นที่ทำการ ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอภูเรือ 4.5 กิโลเมตร มีบ้านพักจำนวน 7 หลัง ไว้บริการแก่นักท่องเที่ยว อัตราค่าบริการตั้งแต่ 250 -500 บาท/คืน/หลัง การติดต่อจองบ้านพัก และค่าธรรมเนียม ติดต่อได้ที่แผนกบ้านพัก กองอุทยานแห่งชาติ กรมป่าไม้บางเขน กรุงเทพฯ 10900 โทร. 5794842 หรือ 5790529 ระยะทางจากที่ทำการถึงยอดภูเรือประมาณ 5 กิโลเมตร ปัจจุบันเป็นทางลาดยาง รถยนต์สามารถขึ้นได้สะดวก โดยได้รับงบประมาณจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย อุทยานแห่งชาติภูเรือ มีที่ท่องเที่ยวหลายแห่ง เช่น

น้ำตก ได้แก่ น้ำตกห้วยไผ่ เป็นน้ำตกสูงชัน สูงประมาณ 30 เมตร อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานประมาณ 2 กิโลเมตร

ทุ่งหิน ได้แก่ หินวัวนอน หินค้างหม้อ หินพระศิวะ หินขันหมาก หินเหล็กไฟ หินเต่า ก้อนหินจะมีลักษณะต่าง ๆ ตามชื่อที่เรียก ซึ่งล้วนแต่มีประวัติอ้างอิง

ทุ่งหญ้า ได้แก่ ทุ่งทหาร ลานสาวเอ้ ทุ่งธาตุ ทุ่งหมาใน ทุ่งกวางตาย ซึ่งทุ่งหญ้าแต่ละแห่งจะมีพันธ์ดอกไม้นานาชนิดขึ้นอยู่สวยงามมาก

หน้าผา ได้แก่ ผาโหล่นน้อย ผาชำทอง ผาหญ้าไผ่ เป็นหน้าผาสูงซึ่งเป็นจุดชมวิวที่สวยงาม โดยเฉพาะที่ผาโหล่นน้อยในยามที่พระอาทิตย์ขึ้นจะมีความสวยงามมาก

2.1.2 สถานีทดลองเกษตรที่สูงภูเรือ

สถานีทดลองเกษตรที่สูงภูเรือ ตั้งอยู่ที่บ้านหินสอ ตำบลปลาบ่า อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอภูเรือ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 32 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 45 นาที มีที่พักสำหรับบริการนักท่องเที่ยวได้ประมาณ 50 คน สถานีทดลองเกษตรที่สูงแห่งนี้ เป็นที่ทดลองปลูกพืช เมืองหนาวซึ่งได้ผลเป็นที่น่าพอใจเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ กาแฟ มะคาเดเมีย อโวกาโด พัชชั่นฟรุ๊ต ลิ้นจี่ สตรอเบอรี่ และไม้เมืองหนาวหลายชนิด นอกจากนี้ยังเป็นสถานีเพาะกล้าไม้แจกจ่ายให้แก่เกษตรกรของอำเภอ โดยได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2529

2.1.3 น้ำตกสองคอน

น้ำตกสองคอน อยู่บ้านสองคอน หมู่ที่ 2 ตำบลปลาบ่า ห่างจากถนนเลย - หล่มสัก โดยแยกบริเวณบ้านกกโพธิ์ริมทาง ประมาณ 16 กิโลเมตร เป็นน้ำตกที่มีความสวยงามมากอีกแห่งหนึ่ง มีลานหินเหมาะสำหรับพักผ่อนหย่อนใจเป็นอย่างมาก

2.1.4 น้ำตกปลาบ่า

น้ำตกปลาบ่า อยู่บ้านตาดสาน หมู่ที่ 5 และบ้านปลาบ่า หมู่ที่ 1 ตำบลปลาบ่า อยู่ห่างจากถนนเลย - หล่มสัก โดยแยกบริเวณบ้านกกโพธิ์ริมทางประมาณ 11 กิโลเมตร เป็นน้ำตกที่เกิดจากความต่างระดับของชั้นหินในลำน้ำสาน สูงประมาณ 20 เมตร นับว่าเป็นน้ำตกที่สวยงามมากอีกแห่งหนึ่งบริเวณน้ำตกมีความร่มรื่น รถยนต์เข้าถึงได้สะดวก

2.1.5 แก่งสานสวรรค์

แก่งสานสวรรค์ เดิมเรียกว่า แก่งห้วยผักเน่า อยู่ที่บ้านห้วยผักเน่า หมู่ที่ 1 ตำบลลาดค่า อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอภูเรือ โดยแยกบริเวณบ้านสันติสุข ประมาณ 16 กิโลเมตร เป็นแก่งหินในลำน้ำสานที่สวยงามมาก น้ำไหลตลอดปีได้รับการพัฒนาและส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวจากนายชีวิน สุทธิสุวรรณ ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย และเปลี่ยนชื่อจากแก่งห้วยผักเน่า เป็น"แก่งสานสวรรค์"

2.1.6 ภูผาสาด

ภูผาสาด ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม เป็นหน้าผาสูง มีจุดชมวิวที่สามารถมองเห็นทะเลภูเขา พระธาตุสัจจะแห่งเมืองท่าลี่ อำเภอเมืองเลย อำเภอเชียงคาน เป็นที่ตั้งสถานีโทรคมนาคม สถานีทวนสัญญาณโทรทัศน์ ช่อง 3, ช่อง 9, ช่อง 11, ITV,(ที่ทำการปกครองอำเภอภูเรือ. 2543)

2.1.7 กิจกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญ

1) งานแสดงไม้ดอกเมืองหนาวอำเภอภูเรือ ซึ่งจัดในระหว่างวันที่ 31 ธันวาคม - วันที่ 2 มกราคม ภายในงานจะมีเจ้าของสวนไม้ดอกไม้ประดับและไม้เมืองหนาวระดมพันธุ์ไม้ที่สวยที่สุดมาประชันความงามกันบนลานสนามหน้าที่ว่าการอำเภอภูเรือ ในลักษณะของซุ้มดอกไม้ ทั้ง ซัลเวีย มอร์นิ่งกลอรี่ แอร์บีร่า เดือนฉาย ทอรีเมีย เทียนญี่ปุ่น ฯลฯ ที่ดูสดุดตาที่สุดคือ ต้น คริสมาส สีแดงสดสีแดงเพลิงสว่างไสวละลานตาไปหมด

2) การท่องเที่ยวเกษตร

สวนองุ่น ผลิตไวน์ สวนเกษตรภูเรือวโนทยาน เป็นสวนองุ่นขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศที่รวบรวมองุ่นพันธุ์ดีจากต่างประเทศ ทั้งพันธุ์ที่ใช้รับประทานสดและพันธุ์ที่ใช้ในการผลิตไวน์ "ชาโต้ เดอ เลย" นอกจากจะได้เที่ยวชมสวนองุ่นแล้ว ยังสามารถเลือกซื้อของฝาก เช่น องุ่นสด ๆ ผักเมืองหนาวปลอดสารพิษคุณภาพดี ของสวนภูเรือวโนทยาน ซึ่งได้รับใบรับรองจากกรมวิชาการเกษตร ไวน์ขาวและไวน์แดง "ชาโต้ เดอ เลย" บรั่นดี "วิคตอรี่" ผลิตภัณฑ์จากกลุ่มแม่บ้านของจังหวัดเลย และสินค้าจากศูนย์ศิลปาชีพที่ อาคารชาโต้เดอเลย

สวนไม้ดอกไม้ประดับ ที่สวนน้ำฝน อยู่ที่หมู่ที่ 2 ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ของนายคำป่วน สุธงษา (เจ้าของสวน) มีไม้ดอกไม้ประดับที่สวยงาม เช่น ซัลเวีย มอร์นิ่งกลอรี่ แอร์บีร่า คริสมาศ เป็นต้น

สวนไม้ผล เช่นสวนส้มโชกุน สวนสยามภูเรือ บ้านแก่งแล่น ตำบลร่องจิก อำเภอภูเรือ เป็นสวนส้มที่เป็นชื่อเสียงของอำเภอภูเรือ เปิดบริการนักท่องเที่ยวในช่วงเดือนธันวาคม ถึงกุมภาพันธ์ เที่ยวชมสวนส้ม ซื้อสินค้า และส้มโชกุนท่าน(สำนักงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ. 2544)

4. ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพพื้นที่อำเภอภูเรือส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงส่งผลให้ อากาศบริสุทธิ์เย็นสบายตลอดทั้งปี ฤดูหนาว อากาศหนาว อุณหภูมิต่ำสุดที่เคยวัดได้เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2517 วัดได้ -3 องศาเซลเซียส (จนแม่คะนิ้งลง) น้ำค้างกลายเป็นเกล็ดน้ำแข็ง มีหมอกปกคลุมหนา

5. การปกครอง

ปัจจุบันอำเภอภูเรือแบ่งเขตปกครองท้องที่เป็น 6 ตำบล 46 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลหนองบัว มี 8 หมู่บ้าน ตำบลร่องจิก มี 9 หมู่บ้าน ตำบลปลาบ่า มี 7 หมู่บ้าน ตำบลท่าศาลา มี 7 หมู่บ้าน ตำบลลาดค่าง มี 6 หมู่บ้าน และตำบลสานตม มี 9 หมู่บ้าน เทศบาลตำบล 1 เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล 5

5.1 ประชากร

อำเภอภูเรือ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 19,321 คน (ข้อมูลวันที่ 31 ธันวาคม 2543) แบ่งเป็นชาย 9,944 คน เป็นหญิง 9,377 คน จำนวนครอบครัว 4,826 ครัวเรือน จำนวนหลังคาเรือน 4,930 หลังคาเรือน (ที่ทำการปกครองอำเภอภูเรือ. 2543)

6. สภาพเศรษฐกิจ

เนื่องจากพื้นที่อำเภอภูเรือส่วนใหญ่เป็นภูเขา ประชากรส่วนมากประกอบอาชีพทำไร่ การทำนามีน้อย เนื่องจากมีพื้นที่ไม่เพียงพอ พืชหลักที่ปลูกได้แก่ ข้าวโพด ข้าวไร่ และถั่ว จึงมีราษฎรบางส่วนอพยพหรือไปหาที่ทำกินในท้องที่อื่น เช่น อำเภอหนองไผ่ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตำบลห้วยบ่อซืน อำเภอปากชม จังหวัดเลย เมื่อถึงฤดูเพาะปลูกก็จะกลับภูมิลำเนา ส่วนการปลูกไม้ผลมีปริมาณเพิ่มขึ้น เช่น ลิ้นจี่ ลำไย มะขามหวาน มะม่วงพันธุ์ดี ส่วนอีกอาชีพหนึ่งที่อำเภอกำลัง ส่งเสริม และเป็นการสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวจังหวัดเลย เนื่องจากสามารถทำรายได้เป็นอย่างดีก็คือ การปลูกไม้ดอกไม้ประดับเมืองหนาว การค้าขายที่ยึดเป็นอาชีพหลักมีเป็นจำนวนน้อย ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตเทศบาลภูเรือ ส่วนตามหมู่บ้านจะมีแต่ร้านค้าขนาดเล็ก ปัจจุบันมีการจัดร้านค้าริมทาง จำหน่ายสินค้าที่เป็นของฝากสำหรับนักท่องเที่ยว อาหารของกินที่เป็นผลผลิตจากพืชไร่ รายได้เฉลี่ย 20,000 - 30,000 บาทต่อคนต่อปี (สำนักงานพัฒนาชุมชน. 2544)

7. สภาพทางสังคม

ชาวภูเรือในอดีต เป็นสังคมชนบทที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเหมือนญาติพี่น้องมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน พื้นที่อำเภอภูเรือเป็นพื้นที่ภูเขาสูง มีป่าไม้ดงดอน ประกอบกับชาวภูเรือส่วนใหญ่เป็นคนพื้นที่อำเภอด่านซ้ายจึงมักจะถูกคนไทเลยด้วยกัน หรือคนเมืองเรียกว่า "ไทด่าน" หมายถึงคนล้าสมัย ปัจจุบันสังคมมีการเปลี่ยนแปลงถนนหนทางติดต่อเชื่อมโยงกันสะดวกความ

ทันสมัยเข้ามาแทนที่ คำนี้จึงหมดความหมายกลายเป็นคำที่คนเมืองเลยใช้หยอกล้อกันเล่น ชาวอำเภอภูเรือส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ความเชื่อ ค่านิยมของคนและสังคมจึงเป็นปรัชญาคือ มีความเมตตากรุณา เชื่อเรื่องบาปบุญ ชาตินี้ชาติหน้า นับถือผู้อาวุโส ยึดมั่นและยังคงถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ตามฮีตสิบสองได้อย่างเหนียวแน่น และที่สำคัญได้มีการจัดงานไม้ดอกเมืองหนาวในชั่วระหว่างวันที่ 31 ธันวาคมถึงวันที่ 2 มกราคมของทุกปีจนถือเป็นงานประเพณีของชาวอำเภอภูเรือ

พิธีกรรมการเลี้ยงศาลเจ้าพ่อพระยาศรีโทน เป็นศาลเจ้าประจำตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ โดยจัดขึ้นตรงกับวันขึ้น 10 – 11 ค่ำ เดือน 8 ทุกปี เป็นพลังทางวัฒนธรรม เป็นการจัดระเบียบของสังคม ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย (พิศณุ คล้ายทิม. 2544 : 16)

7.1 การศึกษาและศาสนา

อำเภอภูเรือมีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา 1 แห่ง คือ โรงเรียนภูเรือวิทยา ให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 6 มีจำนวนนักเรียน 871 คน ครู อาจารย์ 30 คน โรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จำนวน 30 แห่ง ให้การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 1 - 6 จำนวน 30 แห่ง มีนักเรียน 2,099 คน ครู อาจารย์ 162 คน ระดับอนุบาล จำนวน 27 แห่ง มีนักเรียน 742 คน ครู อาจารย์ 33 คน ระดับมัธยมศึกษา 1 - 3 จำนวน 4 แห่ง มีจำนวนนักเรียน 239 คน ครู อาจารย์ 20 คน สังกัดกรมศาสนา มี 4 แห่ง ให้การศึกษาและดูแลเด็กอายุระหว่าง 2 - 3 ปี มีจำนวนนักเรียน 155 คน ครู 7 คน สังกัดกรมการศึกษานอกโรงเรียน มี 6 แห่ง ให้การศึกษาระดับประถมศึกษา 1 - 6 มีจำนวนนักเรียน 30 คน ครู 1 คน ระดับมัธยมศึกษา มีจำนวนนักเรียน 382 คน ครู 15 คน

ชาวอำเภอภูเรือส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดจำนวน 43 แห่ง สำนักสงฆ์ 36 แห่ง พระจำนวน 96 รูป สามเณรจำนวน 97 รูป แม่ชี 6 รูป แยกเป็น ธรรมยุติ พระสงฆ์ จำนวน 30 รูป สามเณร จำนวน 26 รูป แม่ชี จำนวน 3 รูป มหานิกาย พระสงฆ์ จำนวน 66 รูปสามเณร จำนวน 71 รูป แม่ชี จำนวน 3 รูป (สำนักงานศึกษาธิการอำเภอภูเรือ. 2544)

7.2 การสาธารณูปโภค

อำเภอภูเรือ มีสาธารณูปโภค ดังนี้

ไฟฟ้า การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอภูเรือสามารถบริการ จ่ายกระแสไฟฟ้าให้กับหมู่บ้านต่าง ๆ ครอบคลุมทุกหมู่บ้าน

ประปา มีประปาของส่วนภูมิภาคดำเนินการที่บ้านหนองบัว หมู่ที่ 1 และบ้านภูเรือ หมู่ที่ 7 จำนวน 1 แห่ง ดำเนินการจ่ายน้ำให้กับ 2 หมู่บ้าน และนอกจากนี้ มีประปาหมู่บ้านอีก 11 หมู่บ้าน คือ บ้านแก่งแล่น บ้านกกโพธิ์แสนเอี้ยม ตำบลร่องจิก บ้านตาดสาน บ้านโป่งกวาง ตำบลปลาบ่า บ้านแสนสุข บ้านสานตม บ้านถ้ำมูล บ้านหนองแซง ตำบลสานตม บ้านท่าศาลา บ้านสำราญ ตำบลท่าศาลา และบ้านแก่งไฮ ตำบลหนองบัว

นอกจากนี้ ยังมีน้ำประปาอีกประเภทหนึ่งคือ ประปาน้ำซับที่สร้างโดยเงินโครงการสร้างงานในชนบท โดยต่อท่อจากแหล่งบนภูเขาลงมายังหมู่บ้านที่อยู่ต่ำกว่า ปัจจุบันบ้านที่มีประปาน้ำซับมีจำนวน 33 หมู่บ้าน ไม่ได้เรียกเก็บค่าบริการใช้น้ำ แต่จะเรียกเก็บเงินเพื่อใช้ในการซ่อมแซมเมื่อเกิดการชำรุดเสียหาย

การโทรศัพท์ ปัจจุบันอำเภอภูเรือ โดยองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย ได้ดำเนินการติดตั้งโทรศัพท์สาธารณะจำนวน 3 แห่ง นอกนี้ติดตั้งตามสถานที่ราชการ และตามบ้านอีกกว่า 200 เลขหมาย

การสื่อสารไปรษณีย์ ปัจจุบันมีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขรับ – จ่าย จำนวน 1 แห่ง ตั้งอยู่เลขที่ 238 หมู่ที่ 7 ตำบลหนองบัวริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 203 สายเลย – หล่มสัก เปิดให้บริการตั้งแต่เวลา 08.30 – 16.30 น. และมีที่ทำการไปรษณีย์ตำบลเอกชนจำนวน 4 แห่ง ได้แก่ ไปรษณีย์ตำบลร่องจิก สานตม ลาดค่าง และปลาบ่า (ที่ทำการปกครองอำเภอภูเรือ. 2543)

7.3 การสาธารณสุข

มีการให้บริการสาธารณสุข โดยมีสถานบริการของรัฐและเอกชน ดังนี้ โรงพยาบาล ขนาด 30 เตียง จำนวน 1 แห่ง คือโรงพยาบาลภูเรือ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ จำนวน 1 แห่ง สถานีอนามัยประจำตำบล จำนวน 6 แห่ง หน่วยควบคุมโรคติดต่อนำโดยแมลง จำนวน 1 แห่ง สถานบริการสุขภาพชุมชน จำนวน 1 แห่ง สถานพยาบาลเอกชน จำนวน 2 แห่ง ร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำนวน 1 แห่ง จำนวนบุคลากรด้านสาธารณสุข แพทย์ จำนวน 2 คน ทันตแพทย์ จำนวน 1 คน เภสัชกร จำนวน 2 คน พยาบาลวิชาชีพ จำนวน 17 คน เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอื่น ๆ จำนวน 27 คน อาสาสมัครสาธารณสุข จำนวน 474 คน อาสาสมัครมาลาเรีย จำนวน 44 คน ผดุงครรภ์โบราณ จำนวน 30 คน ปัจจุบันถึงแม้ว่าอำเภอภูเรือจะมีสถานที่ให้บริการด้านสาธารณสุขค่อนข้างพอเพียงแก่ประชาชนก็ตาม ในความเป็นจริงคือการแพทย์แผนปัจจุบัน เป็นวิถีการแพทย์ทางเดียว ซึ่งมิใช่เป็นวิถีของชาวบ้านในการแก้ปัญหาการเจ็บป่วย ยังมีประชาชนอีกจำนวนมากที่ต้องใช้วิธีการรักษาความเจ็บป่วยด้วยหมอพื้นบ้าน (สำนักงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ. 2544)

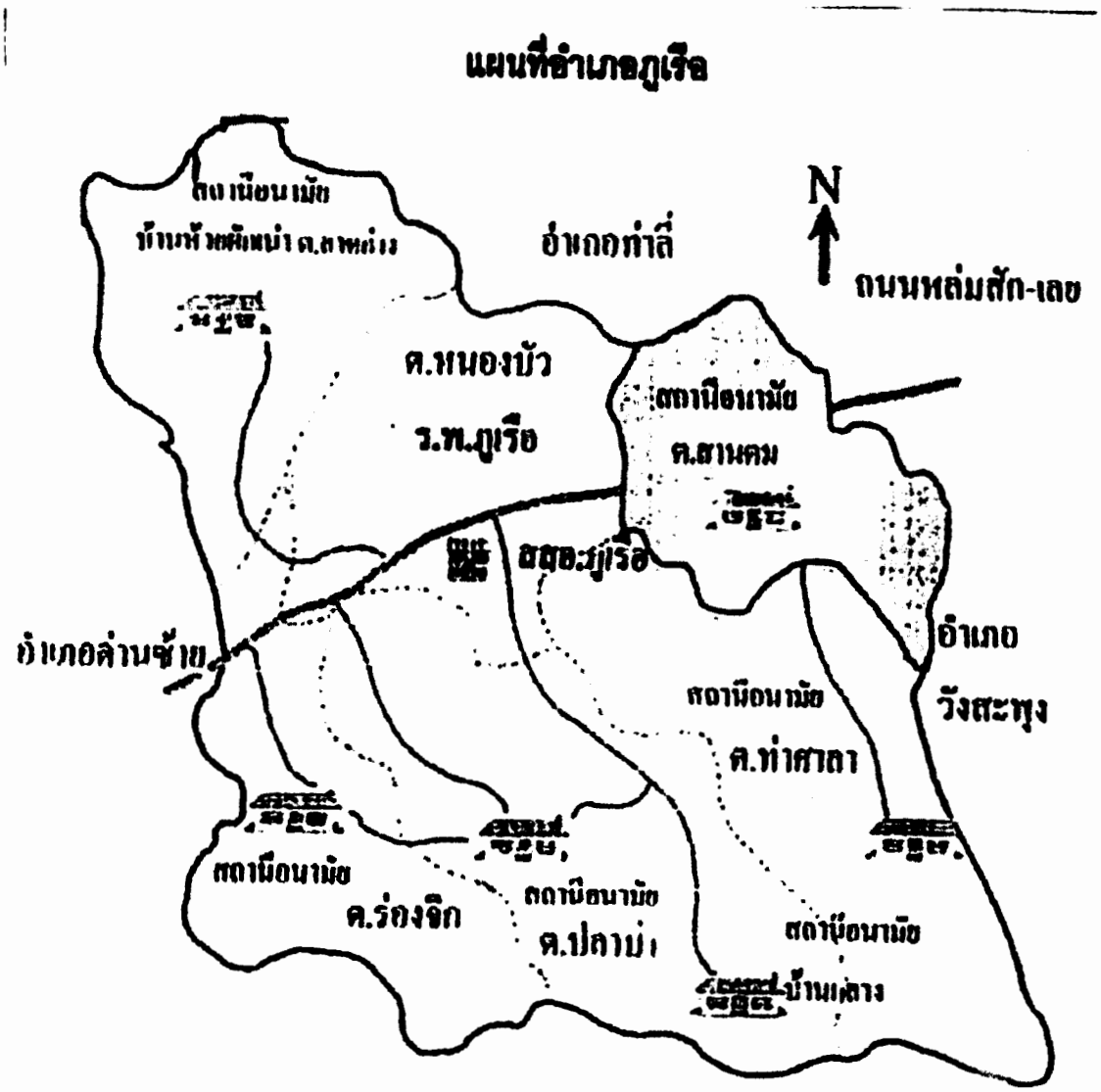

ที่มา : ปรับจากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ

ภาพประกอบ 2 แผนที่อำเภอภูเรือแสดงพื้นที่หมอพื้นบ้าน

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับบ้านโคนผง

1. ประวัติความเป็นมา

บ้านโคนผง เป็นหมู่บ้านที่มีประวัติเดิมชื่อหมู่บ้านห้วยแอดขึ้นกับเขตการปกครอง ตำบลท่าลี่ อำเภอท่าลี่ ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์อยู่ไม่ดี คือประสบปัญหาประชาชนเกิดเจ็บป่วย ตายด้วยโรคระบาด ซึ่งไม่สามารถที่จะแก้ไขได้โดยการควบคุมไม่ให้ระบาดได้ จึงเกิดความกลัว วิตกกังวนเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์เมื่อประสบปัญหาจะต้องคิดหาแนวทางการแก้ไข โดยการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ใหม่ที่ปลอดภัย จึงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บ้านม่วงไข่ขึ้นกับเขตการปกครองเดิม

เมื่อ พ.ศ. 2498 ได้อพยพมาตั้งหมู่บ้านใหม่ชื่อบ้านม่วงไข่ และมีอีกส่วนหนึ่งประมาณ 10 ครอบครัว ได้แยกออกมาปลูกบ้านอยู่ตรงพื้นที่หมู่บ้านโคนผงขึ้นกับการปกครองของบ้านม่วงไข่ เมื่อ พ.ศ. 2519 ได้แบ่งแยกพื้นที่บ้านม่วงไข่มาขึ้นกับเขตการปกครองของ ตำบลท่าศาลา อำเภอภูเรือ และเมื่อ พ.ศ. 2520 ได้ประกาศตั้งหมู่บ้านโคนผง แยกจากบ้านม่วงไข่ เป็นหมู่บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เหตุที่ได้ชื่อว่าบ้านโคนผง มาจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นป่าต้นผง จึงได้ตั้งชื่อว่าบ้านโคน (สัมภาษณ์ ลอง แสงโสดา. 13 ตุลาคม 2544.) มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ปกครองหมู่บ้าน ซึ่งมีรายนามดังต่อไปนี้

1. นายบาน วงศ์คำโสม
2. นายผิว วงศ์คำโสม
3. นายแก้ว วงศ์คำโสม
4. นายลอง แสงโสดา (กำนัน ตำบลสานตม)
5. นายล้วน วงศ์คำโสม
6. นายสุภีร์ ศรีบุรินทร์ (ปัจจุบัน)

2. ลักษณะที่ตั้งและขนาดหมู่บ้าน

บ้านโคนผงเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเมืองเลย มีระยะทางจากจังหวัดเลยประมาณ 35 กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอภูเรือ ระยะทางห่างจากอำเภอภูเรือ 19 กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งเป็นพื้นที่สูง ต่ำ ไม่ราบ แต่สามารถสร้างบ้านได้ตามสภาพพื้นที่ มีป่าล้อมรอบหมู่บ้าน ถนนเข้าหมู่บ้านแยกจากถนนสายเลย - ภูเรือ ระยะทาง 3 กิโลเมตร เป็นถนนลูกรังผ่านไปถึงบ้านม่วงไข่ ลักษณะดินเป็นดินลูกรังละเอียด เหมาะสำหรับทำการเกษตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 2,000 ไร่

พื้นที่ทำกินประมาณ 1,100 ไร่ แหล่งน้ำเป็นน้ำผิวดินลำห้วยขนาดเล็ก และสระน้ำที่ขุดจากโครงการที่ได้รับงบประมาณ อาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านม่วงไข่ ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านสานตม ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านผาสรรค์ ตำบลเสี้ยว และบ้านกกทอง ตำบลกกทอง อำเภอเมือง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านหนองแซง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

3. ลักษณะภูมิอากาศ

บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ที่ราบสูงมีป่าไม้ล้อมรอบจึงส่งผลให้อากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี ฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นถึงหนาวจัด ฤดูกาลมี 3 ฤดูดังนี้

1. ฤดูฝน เริ่มประมาณปลายเดือนพฤษภาคมและไปสิ้นสุดเดือนตุลาคม ฝนที่ได้รับส่วนใหญ่เป็นฝนที่มากับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และจากพายุดีเปรสชั่น แต่มักเกิดฝนทิ้งช่วงทำให้พืชผลเสียหาย

2. ฤดูหนาว เริ่มประมาณเดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ เดือนตุลาคมเป็นระยะเปลี่ยนฤดูจากฤดูฝนเป็นฤดูหนาว มวลอากาศเย็นหรือลิ่มความกดอากาศสูงจากจีนเริ่มปกคลุม ทำให้อากาศเย็นและแห้งแล้ง

3. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงพฤษภาคม บ้านโคนผงเริ่มได้รับลมตะวันออกเฉียงใต้ จากทะเลจีนใต้และจากอ่าวไทย แต่เนื่องจากภูมิภาคนี้อยู่ห่างจากทะเล อุณหภูมิจึงสูงโดยทั่วไปและแห้งแล้ง (สัมภาษณ์ จักรภพ วิจิตรปัญญา. 20 ธันวาคม 2544.)

4. สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของบ้านโคนผง มีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ภูเขามีลักษณะสูง ต่ำ ไม่ราบ มีป่าล้อมรอบ ป่าไม้เป็นลักษณะของป่าโคก ป่าภูเขาขนาดเล็กเป็นลักษณะของป่าโปร่ง ต้นไม้ขนาดความสูงปานกลางหรือต่ำ มีหญ้าสูงเป็นพันธุ์ไม้ปกคลุมดินและไม้พันธุ์ต่าง ๆ เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง สนสามใบ และไม้ทั่ว ๆ ไปที่ขึ้นเป็นป่า สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนหินลูกรังละเอียด มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับทำการเกษตร ปลูกพืช เช่นพืชไร่ พืชเมืองหนาว สภาพน้ำมีน้ำใต้ดิน เช่นน้ำบ่อ น้ำบนดิน เช่นน้ำลำห้วย น้ำสระที่ขุดไว้เก็บน้ำฝนไว้ใช้ประโยชน์ และมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี(สัมภาษณ์ สมบัติ ศรีบุรินทร์. 20 ธันวาคม 2544.)

4.1 การคมนาคม

การคมนาคมภายในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่ ระยะทางประมาณ 300 เมตร และคอนกรีตเสริมเหล็ก ระยะทางประมาณ 500 เมตร ระหว่างบ้านโคนผงกับหมู่บ้านอื่นคือบ้านม่วงไข่เป็นถนนลูกรัง และออกไปอำเภอภูเรือเป็นถนนลูกรัง 3 กิโลเมตร ถึงถนนลาดยางสายเลย - ภูเรือ และจากบ้านโคนผงถึงอำเภอภูเรือระยะทาง 20 กิโลเมตร ถึงจังหวัดเลยระยะทาง 34 กิโลเมตร การเดินทางใช้รถจักรยานยนต์ รถยนต์ส่วนตัวที่รับส่งสินค้า ไม่มีรถโดยสารจากบ้านโคนผงไปอำเภอหรือจังหวัด การคมนาคมสามารถติดต่อกันได้ตลอดทั้งปี (สัมภาษณ์ เลี้ยง วิจิตรปัญญา. 6 ตุลาคม 2544.)

5. การปกครอง

บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นรูปแบบการปกครองส่วนภูมิภาคของอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก จำนวนครอบครัว 56 หลังคาเรือน ประชากรคน ชาย 139 หญิง 130 คน การปกครองมีลักษณะการปกครองโดยคณะกรรมการหมู่บ้านร่วมเป็นคณะบริหาร โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกรรมการ มีผู้ช่วยผู้บ้านเป็นกรรมการฝ่ายปกครองและพัฒนา มีฝ่ายรักษาความสงบเรียนร้อย ฝ่ายสวัสดิการและสังคม ฝ่ายกิจกรรมสาธารณสุข ฝ่ายศึกษาและวัฒนธรรม ฝ่ายเสริมสร้างอาชีพ ฝ่ายการคลัง และฝ่ายกิจกรรมสตรี ปัจจุบันมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จำนวน 2 คน ซึ่งเป็นองค์กรใหม่ที่เพิ่มขึ้นมาในหมู่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้านจะมีการประชุมปรึกษาหารือกันทุกเดือน เพื่อนำปัญหาที่พบ มาหาแนวทางการแก้ไข ตลอดทั้งร่วมกันคิดกำหนด กฎ ระเบียบ ของหมู่บ้านเพื่อเป็นบรรทัดฐานของสังคมในการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขของชาวบ้านโคนผง ชาวบ้านโคนผงจะเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตาม กฎ ระเบียบ ของหมู่บ้านอย่างเคร่งครัด เช่น เวลาจัดงานบุญประจำปีจะไม่ให้มีการทะเลาะวิวาทชกต่อยกันในงาน ชาวบ้านเคารพ กฎระเบียบตาม (สัมภาษณ์ สุภีร์ ศรีบุรินทร์. 6 ตุลาคม 2544.)

5.1 ประชากร

ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวบ้านที่เป็นประชาชนในพื้นที่บ้านโคนผงโดยกำเนิด และได้ขยายตัวของประชากรภายในหมู่บ้าน มีจำนวนทั้งสิ้น 269 คน เป็นชาย 139 หญิง 130 คน จำนวนหลังคาเรือน 56 หลังคาเรือน กลุ่มผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 7.8 กลุ่มอายุต่ำกว่า 1 ปี 4 คน คิดเป็นร้อยละ 1.5 ของประชากรทั้งหมด นอกนี้เป็นกลุ่มที่พึ่งตนเองได้ และเป็นกลุ่มวัยแรงงาน (สัมภาษณ์ สมบัติ ศรีบุรินทร์. 20 ธันวาคม 2544.)

5.2 การสาธารณูปโภค

บ้านโคนผง มีสาธารณูปโภค ดังนี้

ประปา บ้านโคนผงมีระบบประปาหมู่บ้าน เป็นประปาน้ำผิวดิน สร้างโดยงบประมาณของกรมทรัพย์ธรณี

ไฟฟ้า ชาวบ้านโคนผงมีไฟฟ้าใช้เมื่อปี พ.ศ. 2530 ปัจจุบันมีไฟฟ้าใช้ครบทุกหลังเรือน

ไปรษณีย์ ชาวบ้านโคนผงไปใช้บริการไปรษณีย์ที่บ้านสานตม ซึ่งมีระยะทางห่างจากบ้านโคนผง 6 กิโลเมตร การเดินทางสะดวก

โทรศัพท์ ชาวบ้านโคนผงมีโทรศัพท์สาธารณะใช้เมื่อปี พ.ศ. 2542 จำนวน 1 ตู้ และมีโทรศัพท์มือถือส่วนตัวใช้ จำนวน 3 เครื่อง (สัมภาษณ์ สุภีร์ ศรีบุรินทร์. 6 ตุลาคม 2544.)

6. สภาพทางเศรษฐกิจ

ชาวบ้านโคนผงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยอาศัยน้ำฝนธรรมชาติเป็นหลักปีใดฟ้าฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล (ฝนดี)ก็ทำให้ได้ผลผลิตดี หากปีใดฟ้าฝนตกไม่เป็นไปตามฤดูกาล (แห้งแล้ง)ก็ทำให้ผลผลิตไม่ดี ซึ่งทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจไม่มั่นคง ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านโคนผงอาจกล่าวได้ดังนี้

6.1 อาชีพเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่นาโดยอาศัยน้ำธรรมชาติ การทำไร่ส่วนใหญ่จะทำไร่ข้าวโพด ไร่ขิง ไร่มันสำปะหลัง ไร่ข้าว และทำนามีน้อยเนื่องจากพื้นที่เป็นภูเขา ลักษณะการทำการเกษตรจะอาศัยแรงคนเป็นหลักและเครื่องจักรกล เช่นรถไถ รถไถเดินตาม การเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ใช้แรงคน การขนส่งก็ใช้รถยนต์ปิกอัพหรือรถไถเดินตามโดยปรับเป็นรถขนส่งผลผลิตหรือรถขิง สามารถเดินขึ้นภูเขาได้ และใช้อเนกประสงค์ การบำรุงรักษาดินส่วนใหญ่จะอาศัยปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ผลผลิตที่ได้จะขายเป็นสินค้า สำหรับข้าวก็จะเก็บไว้กิน มีบางครอบครัวจะต้องซื้อข้าวกินเนื่องจากไม่ได้ทำไร่ข้าว หรือทำแต่ข้าวไม่พอกินตลอดทั้งปี ข้าวไร่ที่ทำเป็นข้าวเหนียว

6.2 อาชีพรับจ้าง ชาวบ้านโคนผงวัยหนุ่มสาวซึ่งเป็นวัยแรงงาน หลังฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตพืชไร่แล้วก็จะเดินทางเข้ากรุงเทพฯและจังหวัดเขตบริมณฑล เพื่อรับจ้างได้ค่าตอบแทนก็จะส่งมาให้ครอบครัว หรือบางส่วนก็ไปขายลอตเตอรี่ อีกส่วนหนึ่งก็ก็รับจ้างกันเองภายในหมู่บ้านเป็นลักษณะพึ่งพาแรงงานกัน และอีกส่วนหนึ่งก็จะไปเก็บยาสมุนไพรให้กับหมอแวเพื่อนำมาบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มญาติหรือผู้ที่สนใจรู้ยาสมุนไพร จะได้ค่าตอบแทนจากหมอแวเป็นค่าจ้าง ก็ถือว่าเป็นรายได้อีกทางหนึ่ง

6.3 อาชีพค้าขาย ชาวบ้านโคนผงเป็นคนพื้นบ้านชนบท การประกอบอาชีพค้าขายจะเป็นการขายของใช้ที่จำเป็นภายในครัวเรือน หรือเป็นพวกอาหารซึ่งเป็นของกินที่จำเป็นสำหรับผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่มีเวลาไปหากินตามพื้นบ้าน เช่น สบู่ ยาสีฟัน ไม้ขีดไฟ น้ำตาล น้ำมันพืช ปลากระป๋อง น้ำปลา เครื่องดื่มต่าง ๆ ส่วนการค้าขายสินค้าการเกษตรก็มีบ้างแต่ก็เป็นการขนสินค้าไปขายที่ตัวเมือง ก็ทำให้มีรายได้อีกทางหนึ่ง ชาวบ้านโคนผงมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 35,000 บาท/ปี ชาวบ้านมีรถยนต์(ปิกอัพ)ใช้ประจำครอบครัว ประมาณร้อยละ 30 ของครอบครัว รถยนต์อื่น ๆ รถการเกษตรที่ปรับจากรถไถเดินตาม และรถจักรยานยนต์เกือบทุกหลังเรือน แสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านโคนผงอยู่ในเกณฑ์ปานกลางไม่เดือนร้อนพึ่งตนเองได้ (สัมภาษณ์ จักรภพ วิจิตรปัญญา. 20 ธันวาคม 2544.)

7. **สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม**

ชาวบ้านโคนผง เป็นลักษณะของสังคมชนบท ทุกคนรู้ถึงกันหมดเป็นกันเองมีการไปมาหาสู่เป็นประจำมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน จะเห็นได้จากลักษณะการสร้างบ้าน จะสร้างบ้านเรือนใกล้เคียงกันไม่มีรั้วกั้น ถึงแม้ว่าจะมีการพัฒนาหมู่บ้านโดยการทำรั้วบ้านให้เป็นระเบียบสวยงาม ลักษณะครอบครัวเป็นแบบครอบครัวขยาย พ่อ แม่ ลูก หรือปู่ ย่า หรือตา ยาย อาศัยอยู่บ้านเดียวกันหรือบริเวณเดียวกัน โดยในครอบครัวลูกจะเชื่อฟังพ่อ แม่ และเคารพเชื่อฟังตามเครือญาติอย่างเหนียวแน่น มีการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ที่สำคัญคือผู้อาวุโสบ้านโคนผงเป็นกลุ่มที่สร้างบ้านโคนผงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านได้อย่างเหนียวแน่น มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ตลอดจนมีการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย หรือเจ็บป่วยภายในหมู่บ้านชาวบ้านจะให้การช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี มีการแบ่งปันอาหารกันกิน เช่นพวกชิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด แบ่งปันกันโดยไม่ต้องซื้อ ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีการอพยพแรงงานเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดก็ตาม แต่ในการไปทำงานต่างจังหวัดนั้น ยังต้องอาศัยระบบเครือญาติช่วยเหลือกัน เช่น ช่วยกันทำงานหรือหางานให้ญาติ ๆ ทำ การทำงานในหมู่บ้านก็มีการพึ่งพาแรงงานกันช่วยเหลือกันโดยการเอาแรงกัน(ทำงานช่วยกันโดยไม่คิดเป็นค่าจ้าง)

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ยังมีลักษณะเป็นชนบท คือเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น พิธีปลูกบ้านใหม่ พิธีไล่ผีสะเดาะเคราะห์ มีความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี และปฏิบัติตามประเพณีต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมา เช่นทำบุญประจำปี หากไม่มีธรรมเนียมปฏิบัติมาก่อนก็ไม่กล้าทำ เพราะเกรงกลัวจะถูกติฉินนินทาว่าประพฤตินอกรีตนอกรอย ที่สำคัญที่ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกวัน คือ วัน

พระขึ้น แรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ จะหยุดพักงานเป็นการหยุดพักไปทำบุญที่วัด แล้วไปจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าที่ตลาดที่อำเภอภูเรือหรืออำเภอเมืองเลย ถือเป็นการพักผ่อน เวลาทำร่วมกันเสร็จก็จะมีการจัดเลี้ยงสังสรรค์กันเป็นการเลี้ยงขอบคุณ และเวลาทำบุญประจำปี บุญเดือนสี่ บุญออกพรรษาบุญกฐินก็จะมีการจัดเลี้ยงสังสรรค์สนุกสนานกัน มีการจ้างหมอลำ(หมอลำซิ่ง) มาฉลองกันทุกปี (สัมภาษณ์ ลอง แสงโสดา. 13 ตุลาคม 2544.)

7.1 การศึกษาและศาสนา

บ้านโคนผง มีโรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 1 แห่ง ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2511 ชื่อโรงเรียนบ้านโคนผง สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ รับผิดชอบให้การศึกษาประชาชนบ้านโคนผง และบ้านม่วงไข่ มีจำนวนนักเรียน 40 คน แยกเป็นชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 6 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 7 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 5 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 5 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 7 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 10 คน ครู อาจารย์ จำนวน 5 คน(ปีการศึกษา 2544) สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วไปศึกษาต่อที่โรงเรียนภูเรือวิทยา ส่วนใหญ่จะศึกษาต่อหมดทุกคน ประชาชนส่วนใหญ่จบ การศึกษาภาคบังคับอ่านหนังสือออก เขียนได้ และมีส่วนน้อยไม่ได้เรียนหนังสือเพราะขณะนั้นยังไม่มีโรงเรียนจะไปเรียนที่มีโรงเรียนก็ลำบาก เพราะการคมนาคมไม่สะดวก

ชาวบ้านโคนผง ส่วนมากนับถือศาสนาพุทธ มีวัด(สำนักสงฆ์) จำนวน 2 แห่ง คือวัดโพนประชาสามัคคีบ้านโคนผง สร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. 2524 มีพระสงฆ์ประจำวัด จำนวน 1 รูป เป็นฝ่ายมหานิกาย และวัดป่าบ้านโคนผง สร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. 2536 มีพระสงฆ์ประจำวัด 2 รูป เป็นฝ่ายธรรมยุติ (สัมภาษณ์ อาทิตย์ กิจโป้. 20 ธันวาคม 2544.)

7.2 ศิลปะและวัฒนธรรม

ชาวบ้านโคนผงเป็นสังคมชนบท มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ การดำเนินชีวิตเกี่ยวกับการละเล่นต่าง ๆ ที่โดดเด่นไม่ปรากฏ ส่วนด้านหัตถกรรมได้แก่งานจักสาน งานประดิษฐ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น การจักสานกระติบข้าว หวด หรือของใช้ภายในครัวเรือน เช่นการทำไม้กวาด เป็นการทำอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน อำเภอภูเรือมีโครงการส่งเสริมอาชีพทอผ้าบ้านม่วงไข่ โคนผง และได้ตั้งกลุ่มของกลุ่มแม่บ้านโคนผงเป็นกลุ่มส่งเสริมอาชีพ

ด้านประเพณี และพิธีกรรม ชาวบ้านโคนผงมีประเพณีและพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมามี 2 ลักษณะ คือ ประเพณีและพิธีกรรมตามฮีตสิบสอง และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ดังนี้

บุญเดือนสามหรือเดือนสี่ เป็นการทำบุญประจำปี จะทำทุกปีหลังเก็บเกี่ยวผลผลิตพืชไร่ เมื่อถึงฤดูกาลชาวบ้านจะร่วมกันกำหนดวันทำบุญประจำปี โดยตกลงวันที่จัดที่เชื่อว่าเป็นวันดี แล้วกำหนดปัจจัยคือออกเงินกัน โดยทุกครัวเรือนจะต้องออกเท่ากันหมด ปัจจัยที่เก็บได้จะนำไปจ้างหมอลำมาแสดงในงานบุญประจำปี ปีไหนผลผลิตดีก็เก็บปัจจัยมากตามผลผลิตส่วนมากทุกคนพอใจกับการทำบุญแล้วจะมีการตักบาตรตอนเช้าในวันทำบุญสองวัน วันเริ่มบุญชาวบ้านจะมีการเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานจากหมู่บ้านอื่นด้วยสนุกสนานกันเล่น

บุญเดือนห้าหรือสงกรานต์ ก็จะทำบุญในวันที่ 13 เมษายนทุกปี มีการตักบาตรตอนเช้า ถวายอาหารพระสงฆ์ ตอนบ่ายชาวบ้านจะนำธูปเทียน น้ำอบน้ำหอมมาสรงน้ำพระพุทธรูป 3 วัน ในช่วงสามวันก็จะมีการรดน้ำดำหัว และขอพรจากผู้อาวุโส ผู้หลักผู้ใหญ่ ในหมู่บ้านก็มีการเล่นสาดน้ำอย่างสนุกสนาน หนุ่มสาวอีกส่วนหนึ่งก็จะมีการเล่นกีฬา คือแข่งขันกีฬากันที่บริเวณสนามหน้าโรงเรียนบ้านโคนผง

บุญเดือนหกเดือนเจ็ด เป็นการทำบุญเบิกฟ้า เลี้ยงบ้านมเหศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง เลี้ยงผีบ้าน เป็นการขอบคุณต่อผีที่ให้ความคุ้มครองปกป้องหมู่บ้านให้มีความร่มเย็นเป็นสุขมาตลอดทั้งปี

บุญเดือนแปด บุญประเพณีเข้าพรรษา ชาวบ้านจะทำบุญโดยการนำเทียนถวาย ถวายผ้าอาบน้ำและเครื่องบริขารที่จำเป็นเพื่อถวายแด่พระสงฆ์ได้ใช้ในช่วงจำพรรษา นอกจากนี้ชาวบ้านก็นำต้นเทียนไปทอดถวายที่วัด

บุญเดือนเก้า เป็นประเพณีข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศต่อผีเปรตที่ไร้ญาติและอุทิศส่วนกุศลโดยเฉพาะข้าวปลาอาหารแด่ญาติผู้ล่วงลับไป โดยมีข้าวดำข้าวแดงใส่ลงไปในกระทงนำไปวางไว้ที่ที่เชื่อว่าจะมีพวกเปรตอาศัย

บุญเดือนสิบ ประเพณีข้าวสาก เป็นประเพณีที่ชาวบ้านมุ่งที่จะให้พวกผีต่าง ๆ ทั้งผีไร่ผีนาผีที่อยู่ตามวัดวาอาราม เมื่อเสร็จพิธีทางสงฆ์ ชาวบ้านก็จะนำข้าวสากวางตามต้นไม้ ให้ผีมากิน

บุญเดือนสิบเอ็ด ประเพณีออกพรรษา ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด ในตอนกลางคืนจะมี จุดประทีปโคมไฟและเวียนเทียน และจ้างหมอลำมาแสดงจะจัดทำบุญหลังวันออกพรรษาห้าวัน

นอกจากพิธีดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านโคนผงก็ยังมีการทำบุญกฐิน โดยบุญกฐินจะทำหลังออกพรรษาระยะเวลา 1 เดือน จนถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง และบุญผ้าป่าจะทำตามความเหมาะสม ตามแรงศรัทธา

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ชาวบ้านโคนผงที่นิยมกัน มีดังนี้

ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ชาวบ้านโคนผงมีความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดตั้งแต่การตั้งครรภ์ การดูแลครรภ์ จนกระทั้งคลอด มีขะลำที่ถือ คือ เมื่อคลอดแล้วจะมีการอยู่กรรม(อยู่ไฟ)ตามแบบ

โบราณ 10 - 20 วัน กินยาสมุนไพร แต่การปฏิบัติตัวหลังคลอดไม่เคร่งครัดเท่ากับสมัยโบราณ

ประเพณีเกี่ยวกับกินดองหรือแต่งงาน เมื่อฝ่ายหญิงและฝ่ายชายชอบพอกัน ฝ่ายชายจะให้ญาติผู้ใหญ่มาสู่ขอฝ่ายหญิง เมื่อตกลงกันแล้วฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายหาฤกษ์ยามวันแต่งงาน เมื่อได้ฤกษ์แต่งงานแล้วจะจัดงานที่บ้านเจ้าสาว และบ้านเจ้าบ่าว มีการกินดองกัน วันรุ่งขึ้นหรือได้ฤกษ์ยามเจ้าบ่าวจะเตรียมขันใส่เงิน ขันใส่หมาก ขันใส่ยาสูบ ดอกไม้ ธูปเทียน แห่เจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาว เมื่อมาถึงก่อนจะขึ้นบ้านเจ้าสาว ผู้ที่ร่วมขบวนเจ้าบ่าวมาจะถูกซักถามพูดคุยกับญาติเจ้าสาว แล้วเสียค่าผ่านประตูเงิน ประตูทอง เสร็จแล้วให้เจ้าบ่าวยืนบนหินหลับมีดที่ปูด้วยใบตอง ให้น้องเจ้าสาวหรือญาติเจ้าสาวเป็นผู้ตักน้ำล้างเท้าให้เจ้าบ่าว จึงไปเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าบ่าวเจ้าสาว จากนั้นให้สามีภรรยาคู่หนึ่งมาทำพิธีป้อนไข่ โดยให้ภรรยาเป็นผู้ป้อน ตามคำโบราณว่า "มือขวาป้อนไข่อ้าย มือซ้ายป้อนไข่นาง" คือให้ป้อน เจ้าบ่าวด้วยมือขวาและป้อนเจ้าสาวด้วยมือซ้าย จากนั้นเจ้าบ่าวและเจ้าสาว กราบขอขมาผู้หลักผู้ใหญ่ด้วยดอกไม้ ธูปเทียน พร้อมมอบของสมมาให้ญาติฝ่ายชายเมื่อมอบเสร็จแล้วจึงส่งตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาวเข้าห้องหอ ให้รับประทานอาหารด้วยกันในห้องนั้น พอถึงเวลาค่ำญาติเจ้าบ่าวก็มาส่งตัวอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นก็จะมีพิธี "สมมาปู่ย่า" หลังแต่งงาน 3 วัน (สัมภาษณ์ เก แสงโสดา. 13 ตุลาคม 2544.)

ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ไม่ว่าจะตายโดยการป่วย หรือตายด้วยอุบัติเหตุ ชาวบ้านก็จะทำพิธีที่บ้านผู้ตายตามกำลังศรัทธา แล้วก็จะทำพิธีเผา หลังจากนั้น 3 คืน หรือหนึ่งเดือน หรือตามสะดวกตามกำลังทรัพย์ในการทำบุญ จึงจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย เรียกว่า บุญ แจกข้าว (สัมภาษณ์ ลอง แสงโสดา. 13 ตุลาคม 2544.)

7.3 การสาธารณสุข

ชาวบ้านโคนผง สามารถรับบริการด้านสุขภาพอนามัยได้ จากองค์กรชุมชนและสถานบริการสาธารณสุขของรัฐได้ ดังนี้

7.3.1 อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นองค์กรชาวบ้านซึ่งกระทรวงสาธารณสุขสนับสนุนให้มีทุกหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะเลือกตัวแทน จำนวน 1 คน ต่อจำนวน 10 - 15 หลังคาเรือน เพื่อเข้ารับการอบรมตามหลักสูตรที่กระทรวงสาธารณสุขกำหนด มีบทบาทในการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค รักษาพยาบาลเบื้องต้น ตลอดจนการฟื้นฟูสภาพ ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร ความรู้ คำแนะนำ ติดต่อระหว่างประชาชนกับสถานบริการของรัฐ บ้านโคนผงมีอาสาสมัครสาธารณสุข จำนวน 9 คน

อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จะดำเนินกิจกรรมด้านสาธารณสุขภายในหมู่บ้านให้ครอบคลุมตามองค์ประกอบของงานสาธารณสุขมูลฐาน เช่น งานสุขศึกษา งานควบคุมและป้องกันโรคติดต่อในท้องถิ่น งานสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมและจัดหาน้ำสะอาด งานสร้างเสริมภูมิคุ้มกันโรค งานโภชนาการ งานรักษาพยาบาลเบื้องต้น งานอนามัยแม่และเด็กและวางแผนครอบครัว งานจัดหายาที่จำเป็นไว้ใช้ในชุมชน งานทันตสาธารณสุข งานสุขภาพจิต งานควบคุมและป้องกันโรคเอดส์ งานป้องกันและควบคุมอุบัติเหตุ อุบัติภัยและโรคไม่ติดต่อ งานคุ้มครองผู้บริโภค งานป้องกันและแก้ไขมลภาวะและสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษเป็นภัย (สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน. 2536 : 27) โดยมีศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนประจำหมู่บ้าน เป็นสถานที่ปฏิบัติงานและให้บริการแก่ชาวบ้าน

7.3.2 สถานีอนามัย การดูสุขภาพอนามัยชาวบ้านโคนผง อยู่ในความรับผิดชอบของสถานีอนามัยสานตม ซึ่งตั้งอยู่บ้านสานตม ระยะทางห่างจากบ้านโคนผง 6 กิโลเมตร เป็นสถานีอนามัยขนาดทั่วไป ให้บริการด้านส่งเสริมสุขภาพ ด้านการป้องกันโรค ด้านการฟื้นฟูสภาพ และด้านการรักษาพยาบาล ปัจจุบันสถานีอนามัยสานตมมีบุคลากรสาธารณสุข ปฏิบัติงาน จำนวน 3 คน มีนางเลนุกา บุญเสงี่ยม เป็นหัวหน้าสถานีอนามัย เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชน 1 คน และพยาบาลวิชาชีพ 1 คน มีหน้าที่ให้บริการด้านสุขภาพอนามัยแก่ชาวบ้านในเขตรับผิดชอบ รวมทั้งชาวบ้านโคนผงด้วย (สัมภาษณ์ เลนุกา บุญเสงี่ยม. 16 ตุลาคม 2544.)

7.3.3 โรงพยาบาลอำเภอ ชาวบ้านโคนผง จะไปรับบริการด้านสุขภาพอนามัยที่โรงพยาบาลภูเรือ หากเกินขีดความสามารถของสถานีนามัยหรือเมื่อสะดวก โรงพยาบาลภูเรือเป็นโรงพยาบาลขนาด 30 เตียง สามารถให้บริการแก่ประชาชน ทั้งในด้านการส่งเสริมสุขภาพ ด้านการป้องกันโรค ด้านการฟื้นฟูสภาพ และด้านการรักษาพยาบาล โดยให้บริการสุขภาพอนามัยแก่ประชาชนในเขตอำเภอภูเรือ โดยมีบุคลากร แพทย์ จำนวน 2 คน ทันตแพทย์ จำนวน 1 คน เภสัชกร จำนวน 2 คน พยาบาลวิชาชีพ จำนวน 17 เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอื่น ๆ จำนวน 27 คน (สำนักงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ. 2544)

ปัจจุบันหมู่บ้านโคนผงเป็นหมู่บ้านที่พัฒนาอยู่ในระดับกลาง ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการดูแลสุขภาพเมื่อยามเจ็บป่วย ถึงแม้รัฐจะจัดบริการสาธารณสุข ขยายการบริการให้ทั่วถึงพอเพียงแก่จำนวนประชากรก็ตาม การบริการนั้นเป็นการบริการการแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งเป็นการแพทย์ทางเดียว มิใช่เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหาความเจ็บป่วยของประชาชนที่เป็นองค์รวม ยังมีประชาชนอีกจำนวนมากที่ต้องใช้บริการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้าน เป็นการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ

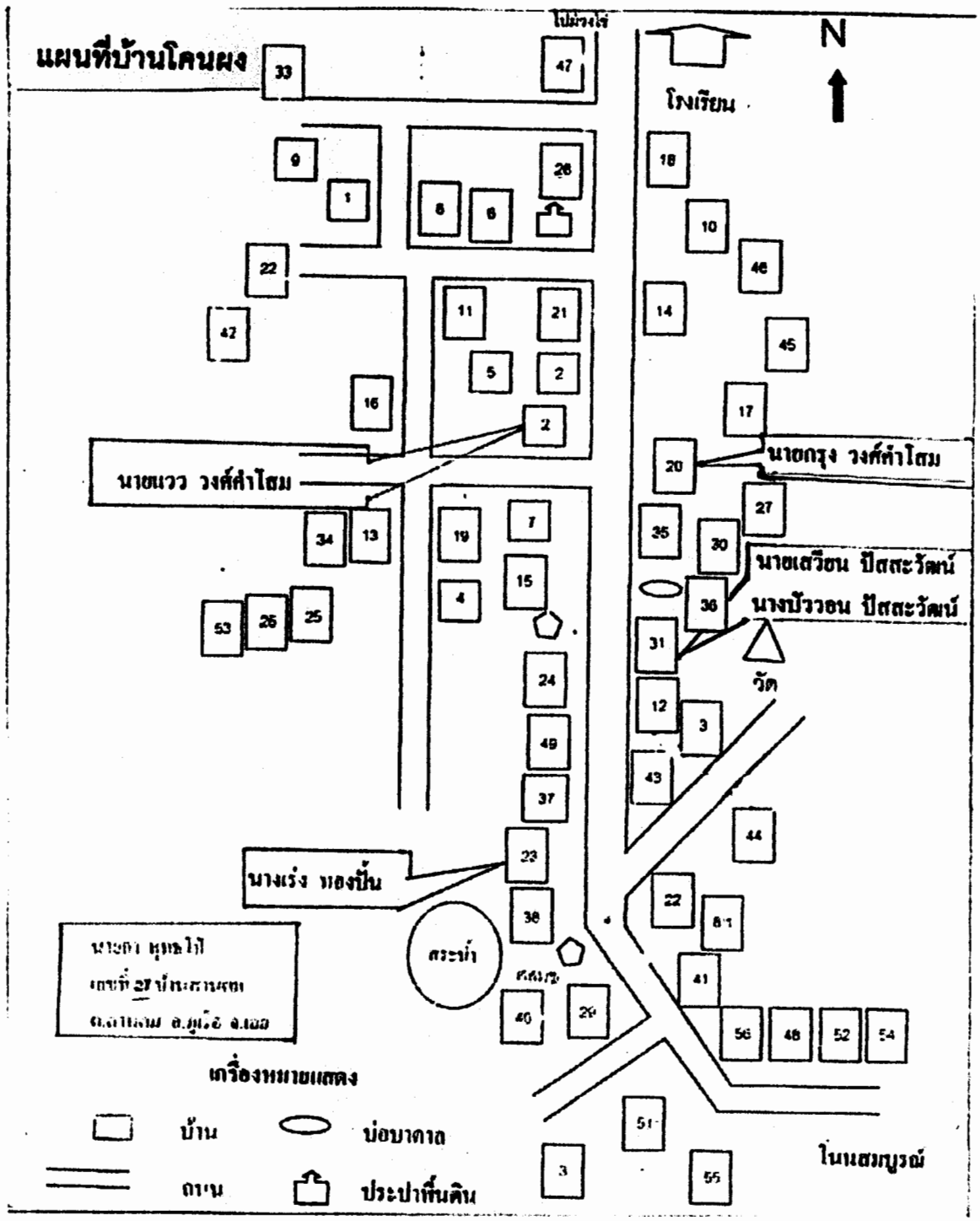

ที่มา : ปรับจากสถานีอนามัยตำบลสานตม

ภาพประกอบ 3 แผนที่บ้านโคนผงแสดงบ้านหมอพื้นบ้าน

บทที่ 3
ความรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้าน

คำว่า "หมอพื้นบ้าน" เป็นหนึ่งในหลายคำที่ใช้เพื่อสื่อความหมายถึงระบบการแพทย์ที่มิใช่การแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการแพทย์ที่มีรากฐานจากวัฒนธรรมท้องถิ่น ในภาษาไทยมีคำว่าหมอแผนโบราณ หมอพื้นบ้าน หมอ/ยากลางบ้าน และที่เริ่มใช้มากขึ้นคือการแพทย์ (หมอ) แผนไทย คำเหล่านี้มีการใช้ทั้งที่เป็นความหมายรวม ๆ และหลวม ๆ กับความหมายที่เฉพาะเจาะจง

โดยทั่วไปคำว่า การแพทย์พื้นบ้าน หมายถึง การแพทย์พื้นบ้านในฐานะของระบบการแพทย์ดั้งเดิมหรือระบบท้องถิ่น อันเป็นระบบหรือวัฒนธรรมทางการแพทย์ที่เกิดขึ้นและพัฒนามาก่อนการมีหรือการแพร่เข้ามาของการแพทย์วิทยาศาสตร์ของสังคมต่าง ๆ และความหมายประการที่สองคือ การแพทย์พื้นบ้าน (จากคำว่า folk sector of health care system) ในความหมาย non – professional, non – bureaucratized health care (sub) sector ที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการดูแลรักษาเยียวยาของสังคม กล่าวตามนัยยะนี้ พฤติกรรมการดูแลรักษาเยียวยาสุขภาพของสังคมซึ่งประกอบเป็นระบบนั้น จะมีส่วนพฤติกรรมการดูแลรักษาสุขภาพเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นระบบชัดเจน (professional) ส่วนที่กึ่งทางการ (folk) และส่วนที่ไม่เป็นทางการ (popular) ที่ต่างสัมพันธ์กัน การพิจารณาด้วยสนทัศนะเชิง conceptual แบบพื้นบ้าน การแพทย์และหมอพื้นบ้านเป็นธรรมชาติของระบบการเยียวยารักษาของทุกสังคมโดยในสังคมที่การแพร่ขยายของระบบการแพทย์แบบวิชาชีพยังไม่ครอบคลุม ส่วนที่เป็นการเยียวยารักษาแบบพื้นบ้านและการรักษาแบบชาวบ้าน (popular sector) คือทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ของระบบรักษาเยียวยาในสังคมนั้น (Kleinman : 1980 : 1984)

ในวรรณกรรมภาษาไทยหลายชิ้นทั้งที่เป็นงานวิจัยและ บทความวิชาการคำว่าการแพทย์พื้นบ้านได้รับการตีความในกรอบเดียวกับคำว่าการแพทย์โบราณหรือการแพทย์ไทย ในแง่ที่เป็นภูมิรู้หรือปัญญาของท้องถิ่น พัฒนาจากการสั่งสมประสบการณ์และการรับวัฒนธรรมการรักษาอื่น (ที่เน้นมากคือการแพทย์อายุรเวชและจีน) มีการสืบทอดต่อเนื่องมาและกำลังอยู่ในภาวะเสื่อมหายไปด้วยอิทธิพลการแพทย์สมัยใหม่ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2532 : 2533, ยงยุทธ ตรีนุชกร. 2532, รุจินาถ อรรถสิทธิ์. 2530) ในงานกุสุมา ชูศิลปีและคณะ (2532) ให้ความหมายคำเหล่านี้ไว้ชัดเจนดังที่กล่าวข้างต้น กล่าวคือ

"การแพทย์แผนโบราณ : คือระบบการแพทย์ย่อย ๆ ของการแพทย์แผนโบราณที่สังคมพื้นบ้านได้สังเคราะห์ขึ้นและได้รับการถ่ายทอดมาเป็นการแพทย์แบบประสบการณ์ของท้องถิ่น ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกันออกไป มีขบวนการเยียวยารักษาโรคตามการดำรงชีวิตของชาวบ้านและความเชื่อ ได้แก่การแพทย์แบบประสบการณ์ การแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ การแพทย์แบบโหราศาสตร์"

ดังนั้น ระบบการแพทย์พื้นบ้านเป็นระบบวัฒนธรรมการดูแลรักษาสุขภาพแบบท้องถิ่น ที่เป็นรากฐานทางประสบการณ์มานานก่อนการเข้ามามีบทบาทของการแพทย์แผนตะวันตก ในฐานะของสถาบันหนึ่งทางสังคมซึ่งก่อรูปดำรงอยู่ และคลี่คลายภายในบริบททางสังคมเช่นเดียวกับสถาบันทางสังคมแบบอื่น ๆ ฉะนั้นระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงมิได้มีเพียงบทบาทด้านการรักษาความเจ็บป่วยให้กับสมาชิกในชุมชนเท่านั้นหากยังมีบทบาททางสังคมด้วย (ทวีลาภ เดี่ยวพานิช. 2538 : 11)

หมอพื้นบ้าน (Folk Healther) หมายถึงบุคคลที่ให้บริการรักษานอกสถาบัน สถานบริการ ที่เป็นทางการ โดยอาจเป็นการรักษาที่บ้านของเราเองหรือไม่ก็ที่บ้านผู้ป่วยบางส่วนให้บริการเป็นแบบนอกเวลา (Part time) บางส่วนมีการพัฒนาความรู้และระบบการให้บริการคล้ายวิชาชีพ บางส่วนมีสถานภาพที่ผิดกฎหมาย แต่ส่วนมากอยู่ในฐานะกึ่งถูกกึ่งผิดกฎหมาย (Quasilead) ที่สำคัญคือ การมีวัฒนธรรมความเชื่อร่วมกับวัฒนธรรมความเชื่อแบบชาวบ้านธรรมดา (Kleinman, 1984 : Heggenhougen : 1988)

ส่วนความหมายคำว่า หมอพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารทางวิชาการของบ้านเราเป็นไปตามการอธิบายความหมายของการแพทย์พื้นบ้าน หรือการแพทย์แผนโบราณที่กล่าวมาข้างต้น หมอพื้นบ้านในความเข้าใจกว้างที่สุดเทียบได้กับ หมอเชลยศักดิ์หรือหมอกลางบ้าน "มีทั้งพระและฆราวาสทำหน้าที่รักษาพยาบาลสามัญชนทั่วไป การศึกษาอบรมไม่เป็นระบบหรือเป็นสำนักทางการอย่างหมอหลวง มักเป็นหมอด้วยการศึกษาด้วยตนเองหรือจากการรักษาตนเองหรือญาติมิตรที่เจ็บป่วย มีการถ่ายทอดความรู้พร้อม ๆ กับการฝึกหัดให้แก่บุตรหลานภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ การรับศิษย์นอกสายสัมพันธ์ของเครือญาติมีน้อยมาก หมอจะทำหน้าที่ทั้งทางการวินิจฉัยโรคและปรุงยาโดยใช้ยาสมุนไพรเป็นหลัก เมื่อผู้ป่วยหายจากโรคจะตอบแทนด้วยสิ่งของหรือเงิน เรียกว่าค่าขวัญข้าว รายได้จากหมอเชลยศักดิ์ไม่แน่นอน ต้องประกอบอาชีพอื่นด้วย เช่นการทำนา ฯลฯ หมอเชลยศักดิ์ สามารถเลื่อนฐานะเป็นหมอหลวงได้หากได้แสดงความสามารถเป็นที่พอพระราชหฤทัย" (รุจินาถ อรรถสิทธิ์. 2530)

การอธิบายที่ใช้คำว่า "หมอพื้นบ้าน" (หรือคำอื่นที่ใช้แทนกันคือคำว่า หมอกลางบ้าน หมอบ้านหรือแม้แต่คำว่า หมอเมือง ในภาคเหนือ) ให้ภาพในลักษณะที่คล้ายกันกับภาพของหมอเชลยศักดิ์ กล่าวคือเป็นผู้ที่มีบทบาทการรักษาในสังคมชนบท มีความรู้ ความสามารถส่วนใหญ่จากประสบการณ์และการสืบทอดจากบรรพบุรุษ มีวิถีชีวิตอยู่ใกล้ชิดเป็นหนึ่งเดียวกับชุมชนทั้งในแง่การทำมาหากินและการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมีรูปแบบการให้บริการแบบ "ยาขอ หมอวาน" (สุรเกียรติ อาชานุภาพ. 2530, รุจินาถ อรรถสิทธิ์. 2530, กุสุมา ชูศิลป์. 2532, ยงยุทธ ตรีนุชกร. 2532)

การจำแนกประเภทของหมอพื้นบ้านของ ชาย โพธิสิตา (2529 : 120) ซึ่งใช้วิธีการรักษาโรคเป็นเกณฑ์ในการจัดแบ่งประเภทได้แก่

1. หมอสมุนไพร หรือหมอยาหม้อ เป็นหมอที่รักษาโรคทั่วไป มีความชำนาญในการรักษาโดยใช้สมุนไพร การจัดยาสมุนไพรหรือการรักษาโดยใช้ยาหม้อ ซึ่งหมายถึงสมุนไพรหรือยาโบราณหลายอย่างผสมกันในหม้อดิน

2. หมอที่ใช้วิธีรักษาทางไสยศาสตร์ หมอไสยศาสตร์มีหลายชนิด แตกต่างกันตามวิธีการรักษา เท่าที่พบในสังคมไทยได้แก่ หมอต่าง ๆ เหล่านี้

2.1 หมอมนต์ บางแห่งเรียกหมอเป่า ได้แก่ หมอที่รักษาโรคอาศัยมนต์ หรือคาถาอย่างเดียว วิธีการรักษาของหมอมนต์ โดยมากมักไม่ค่อยมีพิธีการซับซ้อน เหมือนหมอไสยศาสตร์ชนิดอื่น ๆ กล่าวคือ ในเวลารักษาหมออาจจะใช้เพียงแต่เสกหรือบริกรรมคาถา แล้วก็เป่าลงไปตรงบริเวณที่เจ็บปวด หรือที่เชื่อว่าเป็นต้นเหตุของความไม่สบาย หมอมนต์บางรายอาจจะใช้มนต์เสกของบางอย่างให้ผู้ป่วยกิน เพื่อเป็นยารักษา การรักษาทางไสยศาสตร์ที่ใช้มนต์อย่างเดียวมีไม่มากนัก โดยมากมนต์หรือคาถาถูกใช้เป็นส่วนประกอบของกรรมวิธีรักษาแบบอื่น ๆ

2.2 หมอน้ำมนต์ หมอชนิดนี้โดยมากก็ใช้มนต์ หรือคาถาเหมือนหมอมนต์ แต่แทนที่จะเสกคาถาเป่าลงที่บริเวณที่เป็นต้นเหตุของความเจ็บป่วยโดยตรง หมอประเภทนี้จะเสกคาถาทำน้ำมนต์ก่อน แล้วจึงเอาน้ำมนต์นั้นให้ผู้ป่วยดื่ม อาบ หรือทา ตามกรรมวิธีของหมอแต่ละคน หมอน้ำมนต์รักษาโรคหลายชนิด ทั้งโรคจิตและโรคทางกาย เช่นเดียวกับหมอไสยศาสตร์ประเภทอื่น ๆ แต่เป็นที่นิยมกันมากก็คือ รักษาโรคที่เกี่ยวกับจิต และโรคซึ่งเชื่อว่าถูกอำนาจเหนือธรรมชาติภายนอกกระทำ เช่น ถูกภูตผีเข้า หรือ "ถูกคุณ" โดยมากหมอน้ำมนต์เป็นพระภิกษุ ท่านเหล่านี้มักได้ผ่านการศึกษาพุทธมนต์ และได้รับการฝึกอบรมทางด้านสมาธิหรือวิปัสสนามาตามสมควร

2.3 หมอผี หมอประเภทนี้ใช้คาถาเหมือนกัน แต่เป็นคาถาที่เกี่ยวกับภูตผี เช่น คาถาไล่ผี เป็นต้น กระบวนการรักษาของหมอผีมักประกอบด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เชื่อว่าจะเป็นการขับไล่หรือเอาใจผีแล้วแต่กรณี ในบางครั้งพิธีกรรมอาจกินเวลาหลายวันติดต่อกัน โรคที่หมอผีรักษาส่วนใหญ่เป็นโรคที่เชื่อกันว่าเกิดเพราะถูกกระทำโดยผีชนิดต่าง ๆ เช่น ผีปอบ ผีป่า ผีพราย เป็นต้น หมอผีอาจมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมอผีที่ประชาชนรู้จักกันดี ได้แก่ "หมอธรรม" และ "หมอผีฟ้า" หมอธรรมรักษาคนที่ถูกผีชนิดต่าง ๆ เข้า เช่นผีปอบ ผีพราย ผีป่า ส่วนหมอผีฟ้า รักษาเฉพาะคนที่ผีฟ้ากระทำให้เจ็บป่วยอย่างเดียว

2.4 หมอทรง หมอชนิดนี้โดยมากไม่ใช้คาถาในการรักษา แต่ใช้ความสามารถในการติดต่อกับวิญญาณที่เชื่อว่าเป็นของบุคคลสำคัญ เพื่อขอให้วิญญาณเหล่านี้บอกยา หรือกรรมวิธีในการรักษา ยารักษาที่หมอทรงบอกแก่ผู้ป่วยนั้น อาจเป็นยาแผนโบราณ หรือยาสมัยใหม่ก็ได้ หมอทรงบางรายมีชื่อเสียงในการรักษาโรคเฉพาะอย่างเท่านั้น ไม่ได้รักษาโรคทั่วไป

3. หมอมอหรือหมอทายเลข หมายถึง หมอดูผู้มีความชำนาญในการทายหรือดูโชคชะตาโดยวิธีการตอบคำถาม นอกจากดูโชคชะตาแล้วยังเป็นผู้บอกฤกษ์ดีที่จะทำกิจกรรม หรือปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รวมทั้งสาเหตุความเจ็บป่วยและสิ่งของสูญหายด้วย

4. หมอทำขวัญ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญ เป็นการทำพิธีป้องกันและรักษาไม่ให้เกิดความเจ็บป่วยรุนแรง รวมทั้งการทำพิธีขวัญนาค ขวัญเด็ก เป็นต้น

5. หมอเฉพาะทาง เป็นหมอที่มีความเชี่ยวชาญในการรักษาเฉพาะโรค เช่น หมอนวด หมอจับเส้น หมออัมพาต หมอกระดูก (บางแห่งเรียกหมอน้ำมัน เพราะใช้น้ำมันงาในการรักษาร่วมด้วย) หมองู หมอตำแย หมอฉีดยา (หมอเถื่อน) หมอสูญผี เป็นต้น

6. หมอผสมผสาน เช่น หมอสมุนไพรกับหมอน้ำมนต์ หมอตำแยกับหมอนวด หมอกระดูกกับหมอมนต์ ฯลฯ หมอโบราณจำนวนไม่น้อยมีกรรมวิธีในการรักษาแบบผสมผสาน (ชายโพธิสิตา. 2529 : 120)

จากการแบ่งประเภทของหมอพื้นบ้านเช่นนี้ บางครั้งไม่สามารถแบ่งประเภทได้โดยเด็ดขาด สำหรับหมอพื้นบ้านที่ใช้วิธีการรักษาหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน ทั้งนี้เพราะหมอพื้นบ้านคนหนึ่ง ๆ อาจใช้วิธีการรักษาหลาย ๆ อย่างรวมกันก็ได้ ดังเช่น

งานศึกษาของ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2529) ที่ อำเภอชุมพวง พบหมอยาต้ม ยาหม้อ หมอยาฝน หมอต่อกระดูก หมอนวดบีบเส้น หมอมนต์เป่าเสก หมอผี หมอธรรม หมอตำแยและหมอเฉพาะโรค (เช่นหมอรักษางูกัด หมอรักษาหมาบ้า หมอรักษาริดสีดวง) ในทั้งหมดนี้หมอที่พบ

บ่อยมี 3 ประเภทคือ หมอยาต้ม/ยาหม้อ หมอยาฝน และหมอเป่าเสก ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการพบว่ากว่าครึ่งของหมอใช้พิธีกรรมไสยศาสตร์ร่วมในกระบวนการรักษาและมักเป็นหมอหลายประเภทในคนเดียวกัน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2529)

หมอพื้นบ้านในภาคอีสานทั้งหมดแบ่งหมอพื้นบ้านเป็น 4 กลุ่ม คือ หมอแผนโบราณสาขาเวชกรรม หมอยาสมุนไพร (แยกเป็นหมอยาใหญ่ หมอยาน้อย และหมอยารักษาเฉพาะโรค) หมอรักษาทางโหราศาสตร์ (มีหมอตำรา เฒ่าจ้ำ หมอขวัญ หมอเสี่ยเคราะห์หมอสูตรเป็นต้น) หมอรักษาทางไสยศาสตร์ (หมอมนต์ หมอผี หมอธรรม/หมอเทวดา หมอลำส่อง หมอลำทรง/หมอผีฟ้า) โดยให้ข้อสรุปว่าหมอที่พบมากคือหมอยาสมุนไพร หมอมนต์ หมอธรรมและหมอลำทรง ตามลำดับ งานค้นพบในทำนองเดียวกันนี้ไม่ต่างกันมากนักมากนักกับงานของ ปรีชา อุยตระกูลและคณะ (2531) เพ็ญจันทร์ ประดับมุก (2532) และพิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์และคณะ (2530) ซึ่งล้วนเป็นการศึกษาเรื่องราวของแพทย์พื้นบ้านและการรักษาตนเองของชุมชนตามวัฒนธรรมอีสาน (กุสุมา ชูศิลป์. 2532)

บรัน(Brun & scumacher) ได้ทำการศึกษาในภาคเหนือของประเทศไทย ล่าวถึงประเภทของหมอพื้นบ้านที่พบในเชียงใหม่และลำพูน รวม 5 กลุ่มคือ หมอเมือง (หมายถึง หมอ 3 ประเภท คือ หมอยาสมุนไพร (หมอแผนโบราณ) หมอเป่าหรือหมอขวากชุยและหมอส่ง หมอนวด หมอตำแย ผีหม้อนึ่ง และม้าขี่ Brun กล่าวว่านอกเหนือจากการทำคลอด กระดูกหักและการป่วยทางจิตแล้ว การรักษาอาการอื่น ๆ เป็นเรื่องของหมอยาสมุนไพรเป็นหลัก

โกลอมบ์ (Golomb L. 1978) ได้ทำการศึกษาในภาคใต้ของประเทศไทย โดยศึกษาหมอพื้นบ้าน 34 คน ในจังหวัดสงขลาซึ่งแบ่งกลุ่มหมอที่พบตามวิธีการรักษาที่เป็นหลักเป็น 3 กลุ่ม คือ หมอยาสมุนไพร ซึ่งเรียกพื้นบ้านว่าหมอแผนโบราณ เป็นกลุ่มที่อาศัยหลักทฤษฎีธาตุและทฤษฎีร้อน เย็น เป็นฐานในการวินิจฉัยและรักษา กลุ่มที่ 2 คือ หมอที่ทำหน้าที่ด้านจิตบำบัด กลุ่มนี้มักไม่ค่อยเป็นที่รับรู้ในลักษณะหมอที่เชี่ยวชาญเฉพาะอาการทางจิตโดยตรง แต่มักเป็นหมอไสยศาสตร์หรือหมอสมุนไพรที่ใช้วิธีการด้านจิตบำบัด ที่เน้นการสนทนาบำบัด เป็นกลุ่มที่ Golomb อธิบายว่ามีฐานความเชื่อเรื่องความเจ็บป่วยว่าเกิดจากภาวะทางจิตใจ ที่สืบเนื่องจากปัญหาความสัมพันธ์ทางสังคมโดยบางส่วนน่าจะได้รับอิทธิพลความคิดจากการรักษาทางจิตเวชแบบตะวันตก หมอกลุ่มนี้ Golomb ว่ามีจำนวนเพิ่มขึ้น และเรียกตนเองว่า "หมอจิต" กลุ่มที่ 3 หมอไสยศาสตร์ คือกลุ่มหมอไสยศาสตร์หรือหมอผี หมอทั้งสามกลุ่มนี้มีการผสมผสานหยิบยืมคำอธิบายสาเหตุและการอธิบายผลการรักษาระหว่างกัน (ทวีลาภ เดียวพานิช และคณะ. 2538 : 10 - 14)

จากการแบ่งประเภทของหมอพื้นบ้านดังกล่าวข้างต้น จะสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของวิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านในชนบทไทย ซึ่งเป็นระบบการแพทย์พื้นบ้านปรากฏชัดในชุมชน ผ่านความคิด ความเชื่อ เกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยและวิธีการรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน ที่สำคัญพบศักยภาพและกำดำรงอยู่ของหมอพื้นบ้านในด้านจำนวนและหมอพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ในชุมชน เป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมสุขภาพที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบสังคม การดำรงอยู่ของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณ์ และเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจทำให้ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชุมชนมีแนวโน้มของการปรับตัว เปลี่ยนแปลง ดังปรากฏในแบบแผนการให้บริการและการเลือกใช้บริการสุขภาพของประชาชนในชนบทต่อไป

ประวัติหมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้าน คือผู้ที่ทำการรักษาโรคโดยอาศัยภูมิปัญญาหรือประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ทั้งจากการสังเกตและการจดจำจากคำบอกเล่าต่าง ๆ การทดลองใช้จนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อชีวิต โดยไม่ได้ศึกษาทฤษฎีอย่างเป็นระบบแต่อย่างใด (กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ. 2536 : 5) นายแวว วงค์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่มีความชำนาญในการใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยด้วยโรคทั่ว ๆ ไป

นายแวว วงค์คำโสม เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2471 ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย บิดาชื่อนายบาล วงค์คำโสม มารดาชื่อนางมี วงค์คำโสม อาชีพบิดามารดาทำไร่ มีพี่น้องทั้งหมด 6 คน เป็นบุตรคนที่ 4

การศึกษาบวชเรียนเป็นสามเณร ประจำที่วัดโพนทอง บ้านหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย จบชั้นธรรมตรี เป็นผู้ที่สนใจสมุนไพรเป็นพิเศษ และมีใจรักที่จะช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อยามเจ็บป่วย จึงตั้งเป้าหมายเอาไว้และพยายามหาโอกาสศึกษายามสมุนไพร จึงลาสิกขาบทมาเรียนสมุนไพร เมื่ออายุได้ 17 ปี ได้สืบทอดการรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรจากบิดา และได้ไปเรียนจากครูอาจารย์พุธ ที่บ้านม่วงไข่ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย อาจารย์จันทร์ ธนูศิลป์ บ้านตูมกา อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และอาจารย์โคน วิจิตรปัญญา บ้านถ้ำมูล ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เรียนจากการปฏิบัติคือเรียนยาสมุนไพร และรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรไปด้วย จนกระทั่งอายุ 24 ปี ก็แต่งงานมีครอบครัว (สุนทร เจนเอี่ยมวิทย์. 2544 : 2)

ชีวิตครอบครัว สมรสกับนางปาง วงศ์คำโสม (นามสกุลเดิม ทองปั้น) ได้บุตรธิดาทั้งหมด 5 คน เป็นชาย 1 คน เป็นหญิง 4 คน ได้แก่

1. นางบัวจอน บัสสะวัฒน์ ประกอบอาชีพทำไร่
2. นายล้วน วงศ์คำโสม ประกอบอาชีพทำไร่
3. นางลำดวล วงศ์คำโสม ประกอบอาชีพทำไร่
4. นางบุญชุม วงศ์ประเสริฐ ประกอบอาชีพรับราชการ
5. นางสมเกียรติ ทองปั้น ประกอบอาชีพทำไร่

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านโคนผง บ้านเลขที่ 2 หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย (สัมภาษณ์ บัวจอน บัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

การทำงาน เริ่มทำการรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร หรือการรักษาแผนโบราณ ตั้งแต่อายุ 17 ปี จนถึงปัจจุบันอายุ 73 ปี มีผู้เจ็บป่วยมารับการรักษาเป็นประจำ โดยเฉพาะวันพระและวันหยุดราชการจะมีผู้มารับบริการมากเป็นพิเศษ ซึ่งมาจากต่างอำเภอและต่างจังหวัด ค่ารักษาไม่เรียกเก็บแต่จะต้องบูชายาตามแต่ศรัทธา ผู้มารับการรักษาจะรู้กันแบบปากต่อปาก และนอกจากทำการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยแล้ว ยังได้รับเชิญเป็นวิทยากรในการอบรมในสถานศึกษา เช่นสถาบันราชภัฏเลย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงสาธารณสุข หน่วยงานราชการ เช่นสภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย สำนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรจังหวัดเลย และงานดอกฝ้ายบาน มะขามหวานเมืองเลย จังหวัดเลย(สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

การเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในทุกสังคมที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ มนุษย์จึงได้พยายามที่จะแสวงหาทางออกเพื่อเอาชนะความเจ็บป่วย ซึ่งแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปัจจัยจากวัฒนธรรมภายนอกผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม การแพทย์พื้นบ้านเป็นวิธีการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค แต่ละสังคมวัฒนธรรม และกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นระบบการแพทย์ที่มีบทบาทในการดูแลสุขภาพของชุมชนเป็นเวลายาวนาน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมช มีรูปแบบและวิธีการรักษาที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน (เสาวภา พรศิริพงษ์ พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. 2539 : 1 - 2) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ทำการรักษาผู้เจ็บป่วย เนื่องจากสมัยก่อนหมู่บ้านในชนบทอีสานต่างเป็นหมู่บ้านที่

ค่อนข้างโดดเดี่ยวห่างไกลความเจริญ โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนการคมนาคมไม่สะดวก เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นก็มักจะรักษาเอง โดยการพึ่งหมอพื้นบ้านแม้ปัจจุบันการคมนาคมจะสะดวกสบายขึ้น ชาวบ้านส่วนมากก็ยังนิยมที่จะรับการรักษาอาการเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้านอยู่ จากการศึกษาหมอพื้นบ้าน มีกระบวนหรือวิธีการในการถ่ายทอดภูมิปัญญาเกี่ยวการรักษาความเจ็บป่วยจากชนรุ่นก่อน ซึ่งถือเป็นวิธีการสืบทอดความรู้เกี่ยวกับวิธีการรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน จากบรรพบุรุษ หรือจากตนสู่ชนรุ่นหลัง โดยผู้ศึกษาได้จำแนกให้เห็น ดังนี้

1. สาเหตุที่ได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน
2. วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

วิชาการแพทย์ของหมอพื้นบ้าน เป็นวิชาที่ต้องอาศัยความพยายาม อดทน พากเพียรเรียนรู้และฝึกหัดด้วยตนเองเป็นเวลาแรมปี ในการที่จะจดจำคำสอนของครู อาจารย์ และสามารถท่องให้ขึ้นใจได้ อีกทั้งตัวผู้เป็นศิษย์เองก็ต้องคอยสนใจสังเกตปรนนิบัติ ติดตามถามไถ่ในการที่ทำการรักษาผู้ป่วยอยู่เสมอมิได้ขาด ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชำนาญ และสามารถเรียนรู้ได้ครบทุกขั้นตอนของการรักษาความเจ็บป่วย การรู้จักสังเกตอาการของผู้ป่วย ครู อาจารย์ทุกคนจะต้องรู้จักลูกศิษย์ให้ดี ดูนิสัยใจคอ ดูความอดทนพากเพียรของลูกศิษย์ อีกทั้งที่สำคัญลูกศิษย์เป็นผู้มีความเมตตากรุณาต่อบุคคลอื่นหรือไม่ ครู อาจารย์จะไม่ยอมถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับบุคคลที่ไม่ซื่อสัตย์และไร้คุณธรรม ศีลธรรม โดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะเกรงว่าวิชาที่ตนเรียนมาเพื่อช่วยเหลือในการบำบัดทุกข์ให้แก่ผู้อื่น จะถูกนำไปใช้ในทางที่ไม่ถูกต้อง และเกิดอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ (ทองจันทร์ ทิพยวัฒน์. 2543 : 139 - 140) นายแวว วงศ์คำโสม เป็นผู้มีคุณธรรมและศีลธรรม ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นผู้มีจรรยาบรรณ เป็นมูลเหตุของการสืบทอดภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน

สาเหตุที่ได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

นายแวว วงศ์คำโสม เป็นผู้ที่มีลักษณะนิสัยใจคอโอบอ้อมอารีย์ มีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรักที่จะช่วยเหลือผู้ มีความเมตตากรุณา ประพฤติปฏิบัติตนอยู่กรอบของศีลธรรม อีกทั้งเป็นผู้ที่มีความเยือกเย็น คือใจเย็น มีความสุขุมรอบคอบ คิดมีเหตุมีผล เป็นผู้ที่มีความสนใจสมุนไพรมาตั้งแต่เด็ก มีใจรักอยากจะช่วยเหลือผู้อื่นบำบัดทุกข์ให้แก่ผู้อื่น จึงตั้งเป้าหมายตนเองเอาไว้เป็นความหวังของชีวิต และใจมุ่งมั่นที่จะศึกษาเรียนรู้วิชาชีพหมอพื้นบ้านนี้ จึงได้ตัดสินใจบวชเป็นสามเณรเพื่อศึกษาตำราให้มีความรู้ให้สามารถอ่านออกเขียนได้ เป็นการบวชเรียน ประจำอยู่ที่วัดโพนทอง ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย จบชั้นธรรมตรี จึงลาสิกขาบทออกมาเรียน

สมุนไพร เมื่ออายุ 17 ปี กับอาจารย์ พุธ ที่บ้านม่วงไข อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย อาจารย์จันทร์ดี ธนูศิลป์ บ้านตูมกา อำเภอวังสะพุง อาจารย์โคน วิจิตรปัญญา บ้านถ้ำมูล ตำบลสานตม อำเภอ ภูเรือ จังหวัดเลย ได้ทำการรักษาผู้เจ็บป่วยเรื่อยมา และมีผู้เจ็บป่วยมารับการรักษาอยู่เป็นประจำจนถึงปัจจุบัน ผู้ที่มารับการรักษาก็จะรู้กันแบบปากต่อปาก ไม่ได้มีการประชาสัมพันธ์แต่อย่างใด (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2545)

วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

นายแวว วงศ์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่ได้รับความเคารพนับถือและศรัทธาของบุคคลทั่วไปในสังคม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า หมอแวว เป็นผู้มีความวิริยะ อุตสาหะ ในการปฏิบัติตนเป็นหมอพื้นบ้านที่ดี มีความศรัทธาต่อวิชาชีพ มีความเชื่อในไสยศาสตร์ และเวทมนต์คาถา นอกจากนั้นยังปรากฏว่าเป็นผู้ดำรงตนเป็นพลเมืองดี และเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี (สัมภาษณ์ สุภีร์ ศรีบุรินทร์. 6 ตุลาคม 2544)

วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน หมอแววได้กรุณาให้สัมภาษณ์ถึงวิธีการขั้นตอนการสืบทอดจากครู ดังนี้

1. การสืบทอดจากบรรพบุรุษโดยสายเลือด วิธีการนี้มีบรรพบุรุษเป็นหมอพื้นบ้านอยู่แล้วจึงได้มีโอกาสใกล้ชิดในการสังเกต ดูแล เกี่ยวกับการรักษาการเจ็บป่วยได้พบเห็นวิธการต่าง ๆ ทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะเรียนรู้วิชาในการรักษาเป็นพื้นฐาน

2. การสืบทอดจากครู อาจารย์

2.1 ในช่วงแรกผู้เป็นครู อาจารย์ จะให้ศิษย์ศึกษาเวทมนต์คาถา โดยบอกเวทมนต์ด้วยปากเปล่า ให้ฝ่ายศิษย์จำจากคำบอกแล้วนำไปท่องจนขำนาญ สามารถท่องบ่นเวทมนต์คาถาที่ได้รับมาทั้งหมดได้อย่างคล่องแคล่ว(จำได้ดี) วิธีการถ่ายทอดวิชาครู อาจารย์ กับศิษย์จะอยู่คนละที่ หมายความว่า ครูอยู่ที่บนบ้าน ศิษย์จะอยู่ใต้ถุนบ้าน ครูจะบอกคาถาคือท่องคาถาให้ศิษย์ฟังอยู่บนบ้าน ศิษย์ที่อยู่ใต้ถุนบ้าน จะต้องฟังคำที่ครูบอกแล้วจำอยู่ใต้ถุนบ้าน โดยไม่ให้จดบันทึกหรือถ้าจะจดบันทึกก็ใช้นิ้วเท้าเขียนลงบนดินที่ถุนบ้านนั้นเลย เป็นการทดสอบความจำว่ามีความจดจำดีหรือไม่ ถ้าความจำดีก็จะจำคาถานั้นได้ภายในเวลาที่ถ่ายทอด ก็แสดงว่ามีแวว คือเป็นผู้มีคุณลักษณะที่จะเรียนได้ หลังจากนั้นก็ให้ไปเรียนตำราจากใบลานจนคล่องแคล่ว (จำได้ดี) ใช้ระยะเวลาเรียนคาถา 6 เดือน

2.2 เมื่อครูเห็นว่าลูกศิษย์จดจำและท่องเวทมนต์คาถาได้คล่องแล้ว ก็จะหาวันยกครูให้รับเป็นศิษย์ โดยหมอพื้นบ้านส่วนมากมักจะนิยมยกครูให้แก่ลูกศิษย์ในวันอังคาร ทั้งนี้เพราะเชื่อ

ว่าเป็นวันขลัง วันแข็ง เมื่อยกครูแล้วก็จะบอกข้อห้ามหรือข้อคะลำของหมอ พร้อมกับบอกข้อห้ามหรือข้อคะลำของผู้ป่วย บอกข้อปฏิบัติของหมอและผู้ป่วยขณะทำการรักษา เสร็จแล้วก็จะให้ศิษย์นำเครื่องยกครูไปบูชาไว้บนหิ้งพระ เป็นการบูชาครู ถือว่ารับไว้เป็นศิษย์

2.3 เมื่อลูกศิษย์ได้รับการยกครูเรียบร้อยแล้ว ครูก็จะให้ศิษย์ได้ติดตามเป็นลูกมือเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงให้ศิษย์ได้สังเกตวิธีการเก็บสมุนไพร วิธีการตรวจวินิจฉัยโรค วิธีการรักษา แล้วก็เริ่มทดลองปฏิบัติจริง ภายใต้การดูแลกำกับของครูอย่างใกล้ชิด หากศิษย์มีข้อสงสัยก็จะปรึกษาครู ครูก็อธิบายให้ฟังโดยละเอียดไม่ปิดบังจากประสบการณ์ เมื่อศิษย์มีประสบการณ์มีความชำนาญ และสามารถที่จะทำการรักษาผู้ป่วยได้ ก็อนุญาตให้ลูกศิษย์เป็นหมอพื้นบ้านทำการรักษาผู้ป่วยต่อไปได้โดยลำพัง การเรียนรู้การรักษาโรคของหมอพื้นบ้านมีความสำคัญมาก เพราะชีวิตมนุษย์ทุกคนมีค่า หากรักษาผิดพลาดผู้ป่วยอาจมีอาการหนักกว่าเดิมหรืออาจถึงตายได้ ครูซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านก็จะอบรมจรรยาบรรณของหมอพื้นบ้านไปด้วย ศิษย์ก็จะมีความเคารพศรัทธาในครูและเวทมนต์คาถา การเรียนรู้วิชาหรือการปฏิบัติตัวของหมอพื้นบ้านจึงเป็นไปด้วยดี

2.4 เมื่อครูเห็นว่าลูกศิษย์ที่รับการถ่ายทอดวิชาหมอพื้นบ้าน มีความชำนาญสามารถรู้เรื่องยาสมุนไพร การตรวจและรักษาโรคได้ดีแล้วก็จะปล่อยให้ทำการรักษาผู้ป่วยโดยลำพังอนุญาตให้ลูกศิษย์ปฏิบัติหน้าที่เป็นหมอพื้นบ้าน (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

จากการสังเกตหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เป็นผู้ที่มีสำนึกในจรรยาแพทย์และวิชาชีพหมอพื้นบ้าน มีความเมตตาธรรมสูง มีความกตัญญู มีความรับผิดชอบต่อชีวิตผู้อื่น อีกทั้งเป็นผู้มีความใจเย็นสุขุม เคร่งครัดในการปฏิบัติต่อ เวทมนต์คาถาอาคม ต่อครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณ มีความประพฤติดีเป็นที่ยกย่อง เคารพนับถือของบุคคลทั่วไป นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดี มีสมาธิและจิตใจที่เข้มแข็ง เป็นผู้ที่มีเหตุมีผล กล่าวคือหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เป็นผู้ที่มีลักษณะ ดังนี้

1. มีจิตเมตตา กล่าวคือมีความรักและความปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีสุข เช่นเมื่อมีผู้เจ็บป่วยมาขอรับการบำบัดรักษาด้วยก็จะช่วย ให้การรักษาความเจ็บป่วยให้หาย โดยไม่หวังค่าตอบแทน
2. มีความกตัญญู กล่าวคือ เป็นผู้ที่มีความเคร่งครัดในการปฏิบัติต่อเวทมนต์คาถาอาคม มีความเคารพครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณ คือเคารพครูยา เชื่อว่ามีผลต่อการรักษาความเจ็บป่วยให้หายเป็นปกติได้
3. มีความรับผิดชอบ กล่าวคือมีความรับผิดชอบต่อวิชาชีพหมอพื้นบ้าน ต่อหน้าที่หมอพื้นบ้าน ต่อสัญญาที่ได้รับกับผู้เจ็บป่วยที่มีความศรัทธาต่อการรักษากับหมอพื้นบ้าน

4. มีความซื่อสัตย์ กล่าวคือมีความซื่อสัตย์ต่อวิชาชีพหมอพื้นบ้าน ต่อการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยด้วยความเป็นธรรมตรงไปตรงมา ตามกำลังความสามารถ ไม่พูดหลอกลวงให้หลงเชื่อ
5. มีความอดทน กล่าวคือมีความอดทนต่อความยากลำบากต่อ การศึกษาเล่าเรียนวิชาชีพ ต่อการจัดหายาสมุนไพร ต่อการให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่ต้องใช้เวลาในการรักษาให้หาย
6. มีจิตใจเข้มแข็ง กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความมุมานะ คิดหาวิธีการในการต่อสู้กับปัญหาอุปสรรค ไม่แสดงความย้อท้อต่อปัญหาอุปสรรคที่พบ และมีความพยายามที่จะเอาชนะปัญหาอุปสรรคด้วยความมีสติ อย่างมีเหตุมีผล
7. มีความจำดี กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความสามารถในการศึกษา เรียนรู้วิชาชีพหมอพื้นบ้าน คือมีความเฉลียวฉลาด สามารถจดจำเวทมนต์คาถาอาคม ลักษณะอาการเจ็บป่วย สมุนไพรที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ที่ครู อาจารย์สอน

คุณลักษณะดังกล่าวเป็นคุณลักษณะของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ที่ยึดถือปฏิบัติต่อวิชาชีพหมอพื้นบ้าน ที่ประชาชนให้ความเคารพศรัทธาเชื่อถือมอบความไว้วางใจ และนิยมมารับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยเป็นจำนวนมากกับหมอพื้นบ้าน ดังคำกล่าวของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม กล่าวว่า

> ... "อาจารย์สอนไว้ว่า" ผู้มาเป็นหมอพื้นบ้านนั้น ต้องเป็นผู้ที่ใจรักที่จะช่วยเหลือชีวิตผู้อื่นเมื่อยามเจ็บป่วยจริง ๆ ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นผู้ที่เข้าใจผู้อื่น เข้าใจต้นไม้ และรักต้นไม้ด้วย อย่ามาเป็นหมอเพื่อหวังค่าตอบแทนจากการรักษาผู้เจ็บป่วย หรือทำลายต้นไม้เพื่อหวังผลประโยชน์ ถ้าผู้ป่วยจะตอบแทนบุญคุณหมอหรือบูชายาก็ขอให้เป็นความพอใจตามกำลังศรัทธา อย่าไปเรียกค่าตอบแทน...
> (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

คำกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแต่ละบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งเป็นความรับผิดชอบต่อวิชาชีพหมอพื้นบ้าน สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาสังคม ของไวรัช เจียมบรรจง (2523) ได้ให้นิยามเอาไว้ว่า จิตวิทยาสังคม เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการปะทะ

สัมพันธ์ระหว่างแต่ละบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งมีอิทธิพลซึ่งกันและกันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมของแต่ละบุคคลและของกลุ่มหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม (ไวรัช เจียมบรรจง. 2523)

จากการศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงค์คำโสม นอกจากจะเรียนรู้โดยตรงจากที่ครูสอนให้แล้ว ยังรู้จักสะสมประสบการณ์ในการรักษาความเจ็บป่วยด้วยตนเองและปฏิบัติตามข้อห้ามที่ครูกำหนดอย่างเคร่งครัดด้วย เวทมนต์คาถาที่ได้มาจนในที่สุดก็ประสบผลสำเร็จในวิชาชีพหมอพื้นบ้าน และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ได้รับเกียรติจากกระทรวงสาธารณสุขคัดเลือกเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนไทย จากสถาบันราชภัฏเลยเป็นปราชญ์ทางสมุนไพรของท้องถิ่นที่ทรงคุณค่า จากจังหวัดเลยเป็นผู้มีผลงานทางวัฒนธรรมท้องถิ่น สาขาภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้รับคัดเลือกให้เป็นคนดีศรีเมืองเลย ในงานกาชาดดอกฝ้ายบาน มะขามหวานเมืองเลยประจำปี 2541 สาขา ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากสำนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรจังหวัดเลย ได้รับรางวัลชนะเลิศที่ 2 ประเภทผลผลิตจากการใช้สารชีวภาพ, สมุนไพร งาน มูนมัง ไทเลย เมื่องวันที่ 15 มีนาคม 2544 และจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้รับการพิจารณาเป็นครูภูมิปัญญาไทย สาขาภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการแพทย์แผนไทย ประจำปี 2544 และได้รับเชิญเป็นวิทยากรใน การอบรมในหน่วยงาน เช่น กระทรวงสาธารณสุข จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย สภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย งานดอกฝ้ายบาน มะขามหวานเมืองเลย และสำนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรจังหวัดเลยด้วย (สัมภาษณ์ แวว วงค์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ความเป็นครูภูมิปัญญาไทย

นายแวว วงค์คำโสม เป็นปราชญ์ทางสมุนไพรของท้องถิ่น ที่ได้สืบทอดภูมิปัญญาการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร ซึ่งมีบทบาทสำคัญดังนี้

1 บทบาทด้านสิ่งแวดล้อม

สมุนไพร คือทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมชนิดหนึ่ง ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรกับสิ่งแวดล้อม ผู้ใช้จะต้องเข้าใจ ระบบนิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อศึกษาผลกระทบอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการผลิตสมุนไพรที่เกินดุลธรรมชาตินั้นย่อมเกิดผลกรทบต่อสิ่งแวดล้มและมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม การใช้สมุนไพรควรอยู่ภายใต้ขีด

ความสามารถในการผลิตของธรรมชาติ และการผลิตจะต้องไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของคนอื่น ดังนั้นการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชป่าหรือพืชหายาก ควรอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช ปี พ.ศ. 2542 และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง (เดช วัฒนชัยยิ่งเจริญ. 2545 : เอกสารบรรยาย) นายแวว วงศ์คำโสม เป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจระบบนิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ตระหนักในบทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเก็บพืชสมุนไพร จะเก็บลักษณะเชิงอนุรักษ์ คือ พืชป่าและพืชหายากจะแบ่งเก็บบางส่วน หมายความว่าเก็บเฉพาะส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยา ส่วนที่เหลือก็คงไว้หรือขยายพันธุ์ต่อไป เพราะพืชบางชนิดถ้าตัดกิ่งแล้วจะแตกกิ่งขึ้นมาใหม่เจริญเติบโตเป็นการแพร่พันธุ์ของพืชด้วย การเก็บสมุนไพรจากป่าจะต้องแบ่งพื้นที่เก็บหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ พอถึงรอบก็กลับมาที่เดิมพืชจะโตใช้ประโยชน์ได้ และไม่นำพืชป่ามาปลูกที่บ้านเพราะสภาพพื้นที่แตกต่างกัน พืชป่าต้องอยู่ที่ป่า พืชบ้านก็ปลูกที่บ้าน ดังคำกล่าวของหมอพื้นบ้านว่า "การมาเป็นหมอรักษาคนป่วยนั้น(หมอสมุนไพร) จะต้องรักคนป่วย รักต้นไม้ด้วย อย่ามาเป็นหมอเพื่อหวังผลประโยชน์ หรือเพื่อทำลายป่าไม้เท่านั้น" แสดงถึงความเข้าใจธรรมชาติและตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จากมสมุนไพรโดยการรู้รักษาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนสืบไป

2. บทบาทด้านสังคม

หมอพื้นบ้าน เป็นผู้ที่ให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย โดยใช้ความรู้ความสมารถในวิชาฉะนั้นหมอพื้นบ้านจึงต้องประกอบอาชีพอื่นควบคู่กันไปด้วย ถึงแม้ว่าหมอพื้นบ้านจะไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในด้านการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยเป็นอาชีพหลักก็ตาม เกียรติคุณ และความยกย่องที่ได้รับจากประชาชน ในกลุ่มสังคมนั้นก็ยังคงมีอยู่สูง ดังที่ แลนดี (Landy : 1977) ได้กล่าวไว้ว่าในการศึกษาบทบาทของหมอพื้นบ้านในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าหมอพื้นบ้านจะปฏิบัติงานบางเวลาหรือเต็มเวลา เกียรติยศชื่อเสียงและสถานภาพที่ได้รับจากการรักษาย่อมส่งผลไปยังบทบาทและสถานอื่นของหมอด้วย (ปรีชา อุยตระกูลและคณะ. 2531 : 8 - 9) นายแวว วงศ์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่ทำหน้าที่ให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยด้วยความเมตตา ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา เชื่อถือ เป็นที่พึ่งของชาวบ้านเมื่อยามเจ็บป่วย นอกจากนั้นยังเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้านเมื่อมีกิจกรรมของชุมชนจะได้รับเกียรติให้ไปร่วม เป็นบุคคลสำคัญในงาน เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน การประกอบพิธีกรรมตามประเพณี พิจารณาคดีความ และที่สำคัญได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรให้ความรู้ในหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น กระทรวงสาธารณสุข สถาบันราชภัฏเลย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย สำนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเลย งานดอกฝ้ายบานมะขามหวานเมืองเลย และเป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่นักศึกษาใช้ศึกษาวิจัยองค์ความรู้ไว้เพื่อการศึกษาต่อไป

3. บทบาทด้านเศรษฐกิจ

หมอพื้นบ้าน เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่บำบัดรักษาความเจ็บป่วยของคนในสังคมที่มีการพัฒนาควบคู่กับพัฒนาการของสังคมไทย มีระบบทฤษฎี และขบวนการรักษาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของคนโดยมิได้แยกส่วน ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์โรคจากสมุฏฐานของธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ชื่อการรักษาโรคโดยใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ ผสมปนเปกันเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการรักษา และประการสำคัญความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับคนไข้อยู่บนพื้นฐานของการเกื้อกูล หมอไปหาผู้ป่วยที่บ้านมีความเป็นญาติมิตรกันมากกว่าระบบการแพทย์แผนใหม่ ดังที่ ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงข้อเด่นของหมอพื้นบ้านไว้ว่า

> "...หมอเหล่านี้ไม่คิดค่ารักษาหรือค่าเปิดกระเป๋าหรือค่าครู ราคาถูกมากที่ชาวบ้านทั่วไปจะรับบริการได้ ที่สำคัญคือ บุคลากรทางสาธารณสุขเหล่านี้เป็นคนระดับเดียวกันกับชาวบ้าน และมีความเป็นกันเองกับชาวบ้าน..."

นายแวว วงศ์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่ให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย โดยไม่คิดค่ายาหรือค่าตอบแทน ถ้าผู้ป่วยจะสมนาคุณก็แล้วแต่ศรัทธา หรือถ้าไม่มีค่ายาก็ให้การบำบัดรักษา ผู้ป่วยทุกคนจะได้รับการบำบัดรักษาเท่าเทียมกัน ไม่ว่าผู้เจ็บป่วยจะมีฐานะรวยหรือจน เป็นการบำบัดรักษาแบบพึ่งพา คือยาสมุนไพรหาได้ในท้องถิ่น บำบัดรักษาความเจ็บป่วยหาย ค่าใช้จ่ายถูก เป็นการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ นี้เป็นความทรงคุณค่าของภูมิปัญญาไทย

ทัศนคติของชาวบ้านต่อหมอพื้นบ้าน

จากสภาพความเป็นจริงของการใช้บริการการเจ็บป่วยในหมู่บ้าน เกี่ยวกับทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม จากการศึกษาจากผู้รู้ในหมู่บ้าน พบว่าชาวบ้านรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยน้อย เนื่องจากเวลาเจ็บป่วยของชาวบ้านส่วนมากจะไปรับบริการที่สถานบริการของรัฐซึ่งเป็นการแพทย์แผนปัจจุบันเหตุผลเพราะสะดวกสบาย สำหรับผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านส่วนมากจะเป็นชาวบ้านที่มาจากหมู่บ้านอื่น กลุ่มนี้จะรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้านมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มที่เจ็บป่วยมารับการบำบัดรักษา จึงมีความสนใจหมอพื้นบ้าน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วย

สมุนไพรนั้นหายจริง และมีความปลอดภัย และหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสมก็เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรดี มีความชำนาญในการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เป็นผู้มีความเมตตาธรรมสูง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตผู้อื่น มีความประพฤติเป็นผู้มีศีล เป็นที่เคารพยกย่องของบุคคลทั่วไป

จากบทบาทของหมอพื้นบ้านและทัศคตินของชาวบ้านต่อหมอพื้นบ้าน ที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม ได้ทำหน้าที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ ด้วยความใจรักและด้วยจิตวิญญาณ เป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อสังคมไทย

การรักษาความเจ็บป่วย

ความเจ็บป่วยเป็นธรรมชาติของสังขารและชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นกับทุกสังคมตลอดมา การสูญเสียและความทรมานที่เกิดขึ้นจากความเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาทั้งต่อชีวิตบุคคล และสังคม มนุษย์ในฐานะสิ่งมีชีวิตที่มีวัฒนธรรมและอยู่ร่วมกันเป็นสังคม จึงได้พยายามหาทางเผชิญกับความเจ็บป่วยเหล่านั้นตลอดมา (ลือชัย ศรีเงินยวง และปรีชา อุปโยคิน. 2533 : 65) ความเจ็บป่วยเป็นความรู้สึกไม่สบาย เพราะโรคหรือเหตุอื่นที่ทำให้รู้สึกเช่นนั้น (ราชบัณฑิตยสถาน. 2531 : 239) ซึ่งความรู้สึกไม่สบายนั้นจะรับรู้ด้วยตนเองว่ามีความผิดปกติไปจากเดิม และอาจตัดสินใจด้วยตนเองหรือจากครอบครัวหรือเครือข่ายของสังคม แต่ละคนอาจจะตอบสนองต่อความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน (มัลลิกา มัตติโก. 2530 : 12) การเจ็บป่วยในความหมายทางการแพทย์พื้นบ้านหมายถึง ปัญหาการเจ็บป่วยซึ่งบุคคลและเครือข่ายทางสังคมของบุคคล มีประสบการณ์ร่วมกันว่าอาการรุนแรงมากน้อยสักเพียงใด ป่วยเป็นโรคอะไร และช่วยกันตัดสินใจเลือกวิธีการรักษาอาการเจ็บป่วยที่มีประสิทธิภาพร่วมกัน การเจ็บป่วยในความหมายทางการแพทย์พื้นบ้านยังหมายถึงการรับรู้เกี่ยวกับการเบี่ยงเบนจากความเป็นปกติที่ถูกกำหนดไว้ตามวัฒนธรรม และบรรทัดฐานของสังคม เช่น อาการปวดหัวตัวร้อนและมีน้ำมูกไหล ชุมชนบางชุมชน อาจจะไม่มีการรับรู้ว่าเป็นอาการของโรค ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้น เมื่ออากาศเปลี่ยนแปลง และทุกคนในชุมชนก็เคยมีอาการดังกล่าวแต่ก็ไม่มีใครยอมรับว่ามีความรุนแรง หรือยอมรับว่าจะต้องไปรับบริการรักษาพยาบาล แต่อีกชุมชนหนึ่งคนที่มีอาการอย่างเดียวกันรับรู้ว่าเป็นโรคจะต้องไปรับบริการ การประเมินผลเกี่ยวกับอาการผิดปกติ ตลอดจนตัดสินใจที่จะไม่กระทำสิ่งใดเกี่ยวกับอาการนั้น ส่วนการกระทำสิ่งใด ๆ นั้นมีตั้งแต่การรักษาอาการผิดปกติด้วยวิธีการของตนเองหรือแสวงหาคำแนะนำ

หรือการรักษาจากผู้อื่น ครอบครัว และเครือข่ายสังคม (กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ. 2536 : 13) สมมุติฐานในการเกิดโรคของคนมีอยู่ 5 สาเหตุ

1. ภายในร่างกายมี วาตะ (ลมต่าง ๆ) เสมหะ (เสมหะต่าง ๆ) ปิตตะ(น้ำดี) ทั้งสามอย่างนี้เป็นสำคัญ หากทั้งสามอย่างหรืออย่างใดอย่างหนึ่งผสมกับอีกอย่างหนึ่งแล้วจะเกิดอาการป่วยขึ้น

2. ในการประพฤติ คือ การทำงาน ยืน เดิน นั่ง นอน ดื่ม กินต่าง ๆ เช่นนั่งนอนมากเกินไป หรือ ก้ม ๆ เงย ๆ มากเกินไป ทำให้เจ็บป่วยได้

3. ภายนอกร่างกาย คือ ฤดูกาล อากาศ ฝน ร้อน หนาว สภาพแวดล้อม เช่นขี้นแฉะต่าง ๆ สกปรก เน่าอับ ก็นำไปสู่การเจ็บป่วยได้

4. ในทางอารมณ์และจิตใจ การวิตกกังวลมาก การเครียดมาก ก็นำไปสู่ความป่วยได้

5. ผลกรรมชั่วที่สร้างไว้แต่ปางก่อนตามมาส่งผลให้เจ็บป่วยหรือมีปัญหาชีวิต ปัญหาครอบครัว ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ

ในวัยหนึ่ง ๆ มักจะมีโรคชนิดนั้น เช่น ธาตุแต่ละอย่างจะเสียไปตามวัย เช่น ปฐมวัยมักเป็นธาตุน้ำ อายุ 0 – 8 ปี มักเป็นจากเสมหะ น้ำมูก น้ำลาย น้ำตา มันข้น อายุ 9 - 16 ปี มักเกิดจากอวัยวะธาตุน้ำอันอื่น ๆ อายุช่วง 17 - 24 ปี มักเกิดจากธาตุไฟ โดยเฉพาะไฟย่อยอาหาร ไฟอุ่นในร่างกาย และอายุ 25 - 32 ปี มักเกิดจากธาตุไฟอีกสองอย่างที่เหลือ ต่อมาเมื่ออายุเข้า 33 - 64 ปี มักเกิดธาตุพิการ (มงกุฎ แก่นเดียว. 2535 : 1 - 82) การดูแลสุขภาพขณะเจ็บป่วยมีรูปแบบและพฤติกรรมการรักษาเยียวยา 3 ระดับ คือ ระดับครอบครัว พฤติกรรมการรักษาจะเป็นไปตามเหตุผลของผู้เป็นพ่อและแม่ได้ตกลงร่วมกัน ระดับเครือญาติ อาศัยการตัดสินใจของผู้อาวุโส โดยการใช้ยา กลางบ้านสมุนไพร การเป่าและระดับชุมชน พฤติกรรมการรักษาเยียวยาจะเป็นการรักษาตนเอง ใช้หมอพื้นบ้าน ใช้สมุนไพร โดยจะมีเครือญาติเพื่อนบ้านช่วยเหลือเป็นผู้ถามไถ่อาการ หากมียาดีก็แนะนำยา เอายามาให้แนะนำสถานที่รักษา ไปเยี่ยมเยือนหรืออยู่เป็นเพื่อนผู้ป่วย เป็นลักษณะที่สะท้อนให้เห็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้าน (พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ เพ็ญจันทร์ ประดับมุข และอรัญญา ปูรณัน. 2533 : 174) หมอพื้นบ้านที่ให้การรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร ที่ชาวบ้านมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน ซึ่งกลุ่มอาการที่เจ็บป่วยที่พบได้แก่

1. กลุ่มโรคพื้นบ้าน ได้แก่ ไข้หวัด ไข้ออกตุ่ม (โรคหัด) ไข้อีสุกอีใส (ไข้สุกใส) ไข้หมากไม้ (ไข้ไทฟอยด์) ขาง ฝีในท้อง ปะดงเส้น ปะดงเอ็น (โรคปวดเส้น ปวดเอ็น) ปวดข้อ ปวดขา โรคเลือดลม

2. กลุ่มอาการเรื้อรัง ได้แก่ เบาหวาน โรคกระเพาะ ริดสีดวงทวาร ริดสีดวงจมูก มะเร็ง โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต แผลเรื้อรัง โรคไต

3. กลุ่มอาการทั่วไป ได้แก่ ผิดกระบูนหรือผิดสำแดง (โรคเบื่ออาหาร) การดูแลหลังคลอด บุตร มดลูกอักเสบ กระดูหัก ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ เคล็ดขัดยอก งูสวัด โรคตัวเหลืองตาเหลือง โรคกระษัย บาดแผล ฝี โรคตา สัตว์มีพิษกัด โรคผิวหนัง มีรายละเอียดดังนี้ (ชัยชนะ สุวรรณเวช และคนอื่น ๆ. 2535 : 65 - 80)

การรักษาโรค หมอผู้รักษาจำเป็นต้องใช้หลักการและวิธีการรักษาโรค และหลักการใช้ยา ดังต่อไปนี้

1. การใช้ยาเพื่อแก้อาการของโรค คือ เมื่อคนไข้มีอาการอย่างไรก็ใช้ยาแก้อาการที่เกิดขึ้น เช่นท้องเดิน ก็ใช้ยาสมาน ตัวร้อนก็ใช้ยาลดความร้อนเป็นต้น

2. การใช้ยาเพื่อเสริมสร้างสิ่งที่ร่างกายขาด คือ ตามปกติที่ไม่ป่วยร่างกายจะแข็งแรง แต่ถ้าป่วยไข้ร่างกายจะอ่อนเพลีย หมดกำลัง เนื่องจากเหตุที่ทำให้เกิดโรคทำให้ธาตุ 4 ในร่างกายเสื่อมโทรม การรักษานอกจากรักษาอาการและสาเหตุของโรคแล้ว หมอจะต้องให้ยาบำรุง เช่น บำรุงกำลัง บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ บำรุงหัวใจ

3. การใช้ยาเพื่อกำจัดสิ่งที่เกินหรือสิ่งมีพิษ คือ คนไข้นั้นไม่เพียงแต่อ่อนกำลัง อันเนื่องจากร่างกายขาดสิ่งที่ต้องการเท่านั้น บางครั้งร่างกายอาจจะมีมากเกินไปจนเป็นเหตุให้ไม่สบายได้ เช่น การไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ กรณีเช่นนี้ หมอต้องมีการพิจารณาเอาออกโดยการใช้ยาถ่าย ยาระบาย ยาขับพิษ ตามความเหมาะสมแก่คนไข้

4. การใช้ยาเพื่อแก้พยาธิ ถ้าเป็นโรคผิวหนังให้ใช้ยาทา ยารม ยาพอก เพื่อฆ่าพยาธิผิวหนัง แต่ถ้าเป็นภายในให้ใช้ยากินถ่ายพยาธิออกมา หรือฆ่าพยาธิให้ตายแล้วขับออกจากร่างกาย (มาโนช วามานนท์. 2537 : 9)

หมอพื้นบ้านต้องรู้จักตัวยา คือ ให้รู้จักรูป สี กลิ่น รส และชื่อของพืช สัตว์ แร่ธาตุ ทุกชนิดที่นำมาปรุงยา โดยจะต้องรู้จักรส พร้อมสรรพคุณและแสลงกับโรค เช่น

1. ยารสฝาด สรรพคุณสำหรับสมาน แก้โรคอุจจาระพิการ เช่น โรคท้องร่วง สมานแผล คุมธาตุ

แสลงโรค ไอ ท้องผูก โรคลม ทำให้กระหายน้ำ

2. ยารสหวาน สรรพคุณชื่มชาบไปตามเนื้อ ทำให้ผิวหนังสดชื่น บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงหัวใจ ชุ่มคอ แก้กระหายน้ำ

แสลงโรค โรคเบาหวาน น้ำเหลืองเสีย แผลชื้น พันผุ อาเจียน

3. ยารสเมาเบื่อ สรรพคุณสำหรับแก้พิษ ดับพิษโลหิต แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน แมลงสัตว์กัดต่อย ระงับประสาท

แสลงโรค หัวใจพิการ ทำให้ปีบหัวใจ ทำให้คลื่นเหียนอาเจียน โรคไอ

4. ยารสขม สรรพคุณสำหรับบำรุงโลหิตและดี แก้ไข้ต่าง ๆ เจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร

แสลงโรค ลม จุกเสียด

5. ยารสมัน สรรพคุณแก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงไขข้อ บำรุงกำลัง เป็นยาอายุวัฒนะ

แสลงโรค หอบไอ อุระเสมหะ ร้อนในกระหายน้ำ ไข้พิษ

6. ยารสหอมเย็น สรรพคุณ บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์ แก้โรคกระหายน้ำ บำรุงกำลัง ตับ ปอด

แสลงโรค ธาตุพิการ โลหิตคลอดบุตรเป็นพิษ ลมในลำไส้ และนอกลำไส้

7. ยารสเค็ม สรรพคุณซึมซาบไปตามผิวหนัง แก้โรคพรรดึก ใช้ถ่ายน้ำเหลือง เมือกมันในลำไส้ ฟอกโลหิต กัดเสมหะ

แสลงโรค กระหายน้ำ คอแห้ง ปิดมูกเลือด

8. ยารสเปรี้ยว สรรพคุณ แก้โรคเสมหะเหนียว ฟอกโลหิตสตรี แก้ไอกัดเสมหะ แก้กระหายน้ำ

แสลงโรค ไข้ต่าง ๆ ท้องเสีย

9. ยารสร้อน สรรพคุณ สำหรับแก้ลม บำรุงไฟธาตุ แก้ท้องอืด จุกเสียดแน่น ขับเหงื่อ ขับลม

แสลงโรค ไข้พิษต่าง ๆ โรคตาเจ็บ (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. 2537 : 11 - 13)

กลุ่มอาการที่เจ็บป่วย

กลุ่มอาการเจ็บป่วยที่ให้การบำบัดรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม จากการศึกษา พบว่า กลุ่มอาการเจ็บป่วยที่มารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้

1. เบาหวาน
2. ความดันโลหิตสูง
3. ปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้น
4. โรคกระเพาะ

5. ท้องอืด เฟ้อ
6. มดลูกอักเสบ
7. ผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอด
8. ริดสีดวงทวาร
9. โรคไตอักเสบ
10. ตับอักเสบ
11. มะเร็ง
12. ปวดเมื่อย วิงเวียนหน้ามืด
13. อัมพฤกษ์ อัมพาต
14. ข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อน
15. หอบ หืด
16. งูสวัด
17. สัตว์มีพิษกัด
18. แผลเรื้อรัง
19. ตัวเหลืองตาเหลือง
20. อาการเจ็บไข้ เช่น ไข้หวัด ไข้ออกตุ่ม ไข้อีสุกอีใส ไข้หมากไม้

1. โรคเบาหวาน

เบาหวานเป็นอาการเจ็บป่วยหมอพื้นบ้านเรียก เบาหวาน เป็นได้ทั้งผู้ชาย และผู้หญิง ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย อายุมากกว่า 40 ปี สาเหตุเชื่อว่ามาจากอาหารการกิน ผู้เจ็บป่วยที่เป็นเบาหวานจะชอบกินอาหารหวาน และข้าวมาก ระบบการทำงานของตับไม่ดี มีน้ำเหลืองในร่างกายมาก อาการกระหายน้ำ เบื่ออาหาร คันตามตัว ปัสสาวะบ่อย เป็นแผลหายช้า ชาตามมือ เท้า วิงเวียน ความดันเลือดน้อย บางคนบวม การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้เสี้ยวส้ม ไม้เหลี่ยม ไม้เข่าคลอน ไม้สักแก่น หญ้าไมยะราบ ใบสักทอง ทั้งหมดมารวมกันเป็นมัด แล้วนำไปต้มให้สุกดื่ม 1 มัด ต้มได้ 7 หม้อ ต่อ 1 คน ประมาณ 3 - 5 มัด อาการจะดีขึ้น งดอาหารที่มีรสหวาน เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ เครื่องดอง ควรออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ (แวว วงศ์คำโสม. 2544 : สัมภาษณ์)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคเบาหวานเป็นอาการของการเจ็บป่วย มักเป็นเรื้อรัง ด้วยอาการกระหายน้ำ ดื่มน้ำบ่อย ปัสสาวะบ่อย กินจุแต่อ่อนเพลีย และน้ำหนักลดลงเรื่อย ๆ

คันตามตัว หรืออาจมาด้วยอาการเป็นฝีบ่อย เป็นแผลเรื้อรังรักษาหายยาก ตกขาวคันในผู้หญิง ชาตามมือเท้า ความรู้สึกทางเพศลดลง สาเหตุเกิดจากตับอ่อนสร้างฮอร์โมนอินซูลินได้น้อยลงหรือไม่ได้เลย ทำให้การเผาผลาญอาหารประเภทแป้งและน้ำตาลในร่างกายมีน้อย จึงเกิดภาวะน้ำตาลสูงในกระแสเลือด และถูกไตกรองออกมาในปัสสาวะ มักพบเกี่ยวข้องกับกรรมพันธุ์ หรือเกิดจากการใช้ยา หรือพบร่วมกับโรคอื่น ๆ เช่น ตับอ่อนอักเสบ ตับแข็งระยะสุดท้าย มะเร็งของตับอ่อน คอพอกเป็นพิษ การรักษาถ้าผู้ป่วยเริ่มเป็นเบาหวานเมื่ออายุมากกว่า 40 ปี จะควบคุมได้ไม่ต้องใช้ยา แต่ให้กินอาหารให้ถูกต้อง การควบคุมอาหารสำหรับผู้เป็นโรคเบาหวานนั้นสำคัญที่สุด จำเป็นจะต้องทำตามคำแนะนำแพทย์อย่างระมัดระวังจนตลอดชีวิต หรือยาลดกรด เช่น มิลด์ออฟแม็กนีเซีย หรืออลูมิเนียมไฮดร็อกไซด์กับแม็กนีเซียมไทรซิลิเบท จะช่วยลดกรดในกระเพาะและรักษาแผล อาการจะดีขึ้น(รัชนี ผลสวัสดิ์. 2539 : 142 - 143)

2. ความดันโลหิตสูง

ความดันโลหิตสูงเป็นอาการเจ็บป่วยหมอพื้นบ้านเรียก ความดันเลือด ซึ่งผู้ป่วยจะมีอาการปวดศีรษะ หน้ามืด ตาลาย อารมณ์หงุดหงิด มึนงง เดินเซ ใจสั่น หาวนอน แต่นอนไม่หลับ สาเหตุเชื่อว่ามาจากระบบเลือดไม่ดี เลือดไปเลี้ยงสมองน้อย การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้โถเหล้า ไม้เป้าน้อย ไม้หมุ่ยแดง ไม้ช้างน้าว ไม้เป้าทอง ไม้แก่นฝาง เครือเข่าคลอน ทั้งหมดมารวมกันเป็นมัด แล้วนำไปต้มดื่ม ประมาณ 5 - 7 มัด อาการจะดีขึ้น และหาย ข้อห้าม เครื่องดองของเมา อาหารรสจัด เช่นเค็มจัด งดเหล้า บุหรี่ (เสวียน ปัสสะวัฒน์. 2544 : สัมภาษณ์)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคความดันโลหิตสูง อาจเป็นสาเหตุของหายโรคอื่นอีกหลายโรค เช่น โรคหัวใจ โรคไต และอาการเส้นโลหิตตันหรือแตกในสมอง คนอ้วนมักจะมีโอกาสมากที่จะเป็นโรคความดันโลหิตสูงได้มาก ลักษณะอาการของโรคความดันโลหิตสูง ปวดหัวบ่อย ๆ ถ้าออกกำลังกายเล็ก ๆ น้อย ๆ จะทำให้ใจเต้นแรงและหายใจได้ไม่เต็มที่ อ่อนเพลียหน้ามืดเป็นลม มีอาการปวดที่ไหล่ซ้ายและหน้าอก อาการเหล่านี้อาจเป็นอาการของโรคอื่นๆ ก็ได้ การป้องกันรักษา ผู้ที่มีน้ำหนักมากเกินไปควรลดน้ำหนักลง ควรหลีกเลี่ยงอาหารที่มีไขมันมาก อาหารที่มีน้ำตาลและแป้งมาก ๆ ควรจะใช้อาหารอื่นแทนดีกว่า ถ้ามีความดันสูงมากหมออาจจะให้กินยาเพื่อลดความดันโลหิต และควรพักผ่อนให้พอดี อาการจะดีขึ้น (เดวิด เวอร์เนอร์. 2525 : 158 -159)

3. ปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้น

ปวดข้อเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ปะดงเข้าข้อ ซึ่งมีอาการปวดตามข้อ ปวด

ในขณะพักผ่อน หรือตอนกลางคืน อากาศเย็น จะปวดมากขึ้นเรื่อย ๆ สาเหตุเชื่อว่ามาจากเส้นตึง หรือไขข้อน้อย หรือเกิดการอักเสบของข้อ และ

ปวดขา ปวดเส้นเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ปะดงเส้น อาการปวดมักปวดเป็นทางยาวตามแขน ขา เอว ปวดในขณะพักผ่อน หรือตอนกลางคืน อากาศเย็น จะปวดมากขึ้นเรื่อย ๆ สาเหตุการปวดเชื่อว่าอาจจะมาจากการทำงานหนัก เส้นตึงเกินไป เส้นอ่อนเกินไป หรือคนที่เป็นโรคไตก็ปวดเอวได้ การรักษาด้วยสมุนไพรโรคปะดงทั้ง 2 อาการของหมอพื้นบ้าน ใช้ดูกต้น ดูกเครือ ไม้เป้าใหญ่ ไม้เป้าน้อย รากพายสะเมา ยาหัว อ้อยดำ ทั้งหมดนำมารวมกันต้มดื่ม ประมาณ 3 - 5 หม้อ และมีการนวดเส้นด้วย อาการจะหาย อาหารแสลง เครื่องในสัตว์ อาหารรสเค็ม (บัวอน ปัสสะวัฒน์. 2544 : สัมภาษณ์)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคปวดข้อ หรือข้อต่ออักเสบ เป็นอาการของข้อต่ออักเสบส่วนใหญ่ของผู้ป่วยที่สูงอายุนั้นจะไม่สามารถทำการรักษาให้หายขาดได้ การปฏิบัติตามดังนี้อาจจะทุเลาลงได้บ้าง คือพักผ่อน ถ้าเป็นไปได้ควรหลีกเลี่ยงการทำงานหนัก ๆ หรือออกกำลังกายมาก ๆ ที่จะรบกวนตามข้อต่อที่ปวดนั้น ถ้าปวดใช้ยาแอสไพริน ช่วยลดอาการปวดได้ ถ้ามีอาการบวมที่ข้อต่อที่แห่งเดียว และข้อต่อนั้นร้อนอาจมีอาการติดเชื้อโรคที่ข้อต่อนั้น ใช้ยาเพนนิซิลิน อาการจะหาย

โรคปวดขา ปวดเส้นเป็นอาการของเส้นเลือดพองคือ เส้นเลือดดำที่บวมหรือบิด และมักมีอาการเจ็บปวด มักจะปรากฏตามขาของคนแก่และหญิงที่มีครรภ์และมีลูกมาหลายคนแล้ว การรักษาไม่มียาใดรักษา แต่ควรปฏิบัติดังนี้ คือ อย่ายืนหรือนั่งห้อยขานาน ๆ แต่ถ้าจำเป็นต้องยืนหรือนั่งห้อยขานาน ๆ ก็ควรหาเวลานอนยกเท้าสูงกว่าลำตัวสัก 2 - 3 นาที ทุก ๆ ครึ่งชั่วโมง และเวลานอนหลับควรหาหมอนรองที่เท้าไว้ อาการจะทุเลา (ละเอียด จงกลนี. 2525 : 221 - 223)

4. โรคกระเพาะ

โรคกระเพาะเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ฝีในท้อง อาการแน่นบริเวณลิ้นปี่ ท้องอืด บางครั้งร้อนลำคอ เรอ มีกลิ่นเหม็นเหมือนไข่เน่า ผะอืดผะอม(คลื่นไส้) เหมือนจะอาเจียน ถ้าเป็นมากจะมีอาการ ปวดท้อง ปวดไม่หยุดเนื่องจากการผิดปกติของลำไส้และเจ็บบริเวณยอดอกมาก เบื่ออาหาร สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากระบบทางเดินอาหารผิดปกติ การกินอาหารที่ย่อยยาก เป็นแผลในกระเพาะ อารมณ์เครียด การไหลเวียนเลือดไม่ดี การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ผอยลม กล้วยลม กลีบม้าลม เครือพังดี เครือพังวะ เครือโดเหล้า ทั้งหมดนำมารวมกันต้มดื่ม

ประมาณ 2 หม้อ อาการจะดีขึ้นและหายในที่สุด ข้อปฏิบัติควรพักผ่อนทั้งร่างกายและจิตใจ อย่าเครียด งดอาหารรสจัด เผ็ดจัด งดบุหรี่ เหล้า และอาหารแข็งเกินไป(สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคกระเพาะอาหารมีอาการปวดเมื่อหิวอาหาร หรือเมื่อตอนกระเพาะอาหารว่างโดยเฉพาะตอนดึก ๆ และอาการจะหายเมื่อได้กินอาหาร อาการปวดมักเป็น บริเวณยอดอกมากกว่าที่อื่น สาเหตุเกิดจากหลายสาเหตุ เช่นเกี่ยวกับการไหลเวียนเลือดไปเลี้ยงเยื่อบุผิวของกระเพาะบางส่วนไม่ดี อาจเกิดจาก Trauma อาจเกิดจากระบบประสาทเมื่อร่างกายมีภาวะอารมณ์เครียดและเกิดจากยาบางชนิด แผลในกระเพาะที่พบบ่อยสองตำแหน่ง คือ ที่ตัวกระเพาะ (Gastric ulcer) และที่ลำไส้เล็กส่วนต้น (Duodenal ulcer) การรักษาให้ยาลดกรด ยาลดการเคลื่อนไหวของกระเพาะอาหารลำไส้ เช่น Atropine ให้ได้พักผ่อนทั้งร่างกายและจิตใจ อาจให้ยากล่อมประสาทร่วมด้วย เช่น Diazepam งดบุหรี่ เหล้า กาแฟ และแอลกอฮอร์โดยเด็ดขาดให้อาหารที่อ่อน ย่อยง่าย และลดอาหารที่ทำให้เกิดกรดเพิ่ม เช่น จำพวกโปรตีน (อมร นนทสุต. 2529 : 118 - 119)

5. ท้องอืด เฟ้อ

ท้องอืด เฟ้อเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ท้องขึ้น ลักษณะอาการปวดจุกเสียดแน่นบริเวณหน้าท้อง ท้องจะสูงกว่าหัวใจ ท้องจะเกร็งมีลม เรอเหม็นเปรี้ยว สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากธาตุพิการ อาหารไม่ย่อย จึงทำให้เกิดอาการแน่น ปวดจุกเสียด การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้รากพังวะ รากพังดี ผลกล้วยลม หัวเล็บม้าสาฤาษี รวมกันต้มดื่ม ประมาณ 1 - 2 หม้อ อาการจะหาย (สัมภาษณ์ กา พุทธโป้. 20 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ท้องอืด (อาหารไม่ย่อย) อาการจุกแน่น (คล้ายลมดีขึ้น) บริเวณยอดอกหรือใต้ลิ้นปี่หลังกินข้าวอิ่ม ถ้าเรอจะรู้สึกสบายขึ้น อาจมีอาการเบื่ออาหาร นอนไม่หลับ ท้องผูก ใจสั่น กังวนใจ ปวดศีรษะ บางครั้งอาจมีเริมขึ้นที่ปากหรือปากเปื่อย สาเหตุมักเกิดจากมีเรื่องกังวน เช่นการทำมาหากิน ปัญหาครอบครัว ทำให้กระเพาะทำงานไม่ปกติ การรักษาให้ยาขับลม เช่น มิกซ์คาร์มิเนตีฟ หรือยาธาตุน้ำแดงกินครั้งละ 1 - 2 ช้อนโต๊ะ (เด็ก 1 - 2 ช้อนชา) วันละ 3 - 4 ครั้ง หรือเวลามีอาการ ถ้ามีอาการกังวน นอนไม่หลับ ให้ยากล่อมประสาท เช่น ไดอะซีแพม หรือเมโพรบาเมตกิน ครั้งละ 1 เม็ด วันละ 2 - 3 ครั้ง หรือก่อนนอน และพยายามปลอบและให้กำลังใจ ควรแนะนำให้ออกกำลังกายเป็นประจำ (สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2531 :352)

6. มดลูกอักเสบ

มดลูกอักเสบเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก มดลูกไม่ดี มีอาการปวดท้องน้อย ร้าวไปหาเอว ปวดก้นกบ บางครั้งจะมีไข้ มีน้ำมูกออกมาทางช่องคลอด มีกลิ่นเหม็น เจ็บบริเวณท้องน้อยมาก บางครั้งอาการปวดเอวหรือปวดกระดูกก้นกบจะเป็น ๆ หาย ๆ สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากการผิดปกติของมดลูก เส้นมดลูกตึง เส้นมดลูกหย่อน การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้เครือบุ้งกระต่าย เครือหวายตะลอย ไม้กระเบื้อต้น ไม้กระเบื้อเครือ ไม้เป้าใหญ่ ไม้เป้าน้อย เอาทั้งหมดมารวมกันต้มดื่ม ประมาณ 1 - 2 หม้อ อาการจะดีขึ้นและหาย ข้อห้าม งดเหล้า งดทำงานหนัก (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน มดลูกอักเสบหรือปีกมดลูกอักเสบ อาการถ้าเป็นแบบเฉียบพลัน มักมีไข้สูง หนาวสั่น ปวดที่ท้องน้อยข้างเดียวหรือ 2 ข้าง มีตกขาวเป็นหนองมีกลิ่นเหม็น กดเจ็บบริเวณท้องน้อย ถ้ามีอาการอักเสบมากอาจลามจากปีกมดลูกไปยังอวัยวะข้างเคียงในอุ้งเชิงกราน เกิดเป็นการอักเสบในอุ้งเชิงกราน จะมีอาการปวดและกดเจ็บทั่วท้องน้อย ในรายที่เป็นปีกมดลูกอักเสบ มักไม่มีไข้ แต่มีอาการปวดท้องน้อย หรืออาการคล้ายปวดประจำเดือน และประจำเดือนผิดปกติ มักเป็น ๆ หาย ๆ สาเหตุเกิดจากเชื้อแบคทีเรียเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญคือเชื้อหนองใน การรักษาตามสาเหตุ ให้ยาแอมพิซิลิน ขนาด 250 มิลลิกรัม หรือเตตร้าซัยคลีน งดสำส่อนทางเพศ ถ้าสามีเป็นโรคหนองใน ควรแนะนำให้รักษาให้หายขาด (สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2531 : 527 - 528)

7. ผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอด

ผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอดเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ผิดกรรม เป็นอาการเจ็บป่วยหลังคลอดบุตร มีอาการเบื่ออาหาร ผอมซีด เพลีย ปวดเมื่อยวิงเวียน ได้กลิ่นอาหารเหม็นขิว (เบื่อ) สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากสภาวะที่เสียเลือดหลังคลอดบุตรและการปฏิบัติตัวหลังคลอดไม่ถูกต้อง คืออยู่ไฟไม่ได้ กินอาหารผิดสำแดง การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ต้นตามแม่หม้าย รากหญ้าถอบแถบ รวมกันต้มดื่ม ประมาณ 2 - 3 หม้อ อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ ฮั่ง ศรีบุรินทร์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบันอาการผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอด เป็นอาการเจ็บป่วยของแม่หลังคลอดบุตร สาเหตุเกิดจากสภาพร่างกายเสียเลือดมากหลังคลอด มีอาการอ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ผอมซีด ปวดเมื่อยวิงเวียน บางทีผู้เป็นแม่จะมีไข้และอาการติดเชื้อหลังจาก

คลอดบุตรการรักษาควรกินอาหารที่มีประโยชน์ทุกชนิดเท่าที่สามารถหาได้ เช่น นม เต้าฮู้ ไก่ ไข่ เนื้อ ปลา ผลไม้ ผักต่าง ๆ ข้าว ถั่วต่าง ๆ ถ้ามีอาการติดเชื้อใช้ยาเพ็นนิซิลลินเม็ดขนาด400,000 หน่วย ครั้งละ 1 เม็ด วันละ 4 ครั้ง หรือฉีดยาโปรเคนเพ็นนิซิลลิน ครั้งละ 250,000 หน่วย วันละ 2 ครั้ง เป็นเวลา 1 อาทิตย์ ยาปฏิชีวนะอื่น ๆ (เช่น แอมพิซิลลิน หรือซัลฟาไดอาซีน) อาจใช้แทนกันได้ (เดวิด เวอร์เนอร์. 2525 : 348 - 349)

8. ริดสีดวงทวาร

ริดสีดวงทวารเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก ริดสีดวง อาการปวดบริเวณก้น มีท้องผูกถ่ายอุจจาระไม่ออกเป็นประจำ ปวดท้องน้อย ปวดรูทวาร บางครั้งปวดหลัง บางคนจะมีก้อนเนื้อยื่นออกมาทางรูทวารมีอาการปวด ถ่านอุจจาระเป็นเลือดสด ๆ สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากการผิดปกติของระบบขับถ่าย จากการทำงานหนัก ท้องผูกบ่อย ๆ อดกลั้นอุจจาระ และกินอาหารที่ไม่มีกาก การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้หนาด ไม่เป้า ไม้กนทา ไม้ตาไก้ ไม้ตากวาง เครือเพ็ดสังฆาต ทั้งหมดนำมารวมกันต้มดื่ม ประมาณ 3 หม้อ ยาอบใช้เครือถวัลย์น้อย ถวัลย์ใหญ่ อบเชย ตะไคร้น้ำ ตะไคร้บก ใช้อบก้น อาการจะดีขึ้นและหาย อาหารแสลง ห้ามปลาไหล ห้ามดื่มเหล้า (สัมภาษณ์ กา พุทธโป้. 20 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ริดสีดวงทวารคือการที่เส้นเลือดพองตรงบริเวณทวารหนัก ซึ่งจะรู้สึกมีก้อนเนื้อกลม ๆ ซึ่งอาจจะเจ็บปวดได้ แต่ก็ไม่เป็นอันตรายใด ๆ อาการนี้มักจะปรากฏบ่อยสำหรับคนท้องและอาจจะหายไปหลังคลอดแล้ว แต่ถ้าเริ่มมีอาการเลือดไหลและไม่หยุด อาการเลือดไหลบางครั้งก็สามารถทำให้หยุดได้ โดยการเอาก้อนเลือดที่อยู่ภายในเส้นเลือดที่พองนั้นออก อาจใช้แหนบที่ต้มฆ่าเชื้อโรคแล้วหยิบก้อนเลือดออกก็ได้การรักษาคือยาเหน็บทวารเป็นยาเม็ดอ่อน ๆ ที่ใส่เข้าไปในรูก้น (ทวารหนัก) จะช่วยลดอาการปวดและทำให้ริดสีดวงหดเข้าไปข้างใน ถ้าสาเหตุมากจากท้องผูก ให้กินผลไม้และอาหารที่มีกากมาก ๆ เช่น รำข้าวผสมในข้าว(เช่นข้าวอนามัย หรือข้าวแดง) ถ้าริดสีดวงที่เป็นก้อนโต ๆ อาจต้องทำการผ่าตัด (เดวิด เวอร์เนอร์. 2525 : 225)

9. ไตอักเสบ

ไตอักเสบเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก โรคไต ซึ่งมีอาการปวดหลัง ปวดท้องน้อย บวม ปวดศีรษะ บางครั้งมีไข้ อ่อนเพลีย ปัสสาวะขัด มีสีขุ่น สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากดื่มน้ำขุ่นมีตระกรอน และชอบกินอาหารรสฝาด อาหารรสเค็มจัด การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้หมากแด่น ไม้แก่นมะเฟือง อ้อยดำ ยาหัว หญ้าไมยะราบ ทั้งหมดมารวมกันต้มดื่ม ประมาณ 1 - 2

หม้อ อาการจะดีขึ้น ข้อปฏิบัติควรงดอาหารรสเค็ม ผักต่าง ๆ เช่น ผักโหม ผักแพรว ผักกระโดน และผักสะเม็ก (สัมภาษณ์ กรุง วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคไตอักเสบ เป็นการติดเชื้อของกรวยไตและเนื้อไตโดยการติดเชื้อทางกระแสเลือด หรือเป็นการติดเชื้อลามขึ้นมาจากส่วนอื่น ๆ ของทางเดินปัสสาวะก็ได้ มักพบในผู้หญิงตั้งครรภ์ คนที่เป็นนิ่วในทางเดินปัสสาวะ ต่อมลูกหมากโต กระเพาะปัสสาวะอักเสบ อาการมีไข้สูง หนาวสั่น ปวดหลัง ปวดท้อง ปัสสาวะขุ่น บางครั้งเป็นหนอง การรักษาให้นอนพักผ่อน ดื่มน้ำมาก ๆ ให้ยาลดไข้ ยาปฏิชีวนะ เช่น Ampicillin หรือ Cotrimoxazole นาน 3 วัน หากดีขึ้นให้ยาจนครบ 10 วัน หาย (อมร นนทสุต. 2529 : 133)

10. ตับอักเสบ

ตับอักเสบเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก โรคตับ อาการจะมีตาเหลือง ตัวเหลือง แน่นท้อง เจ็บชายโครง อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ไม่มีแรง บางครั้งจะมีอาการมือ เท้าบวม สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากระบบเลือด หรือเลือดเป็นพิษ ความต้านทานน้อย การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้ตับเต่า ไม้เป้าทอง ใช้ต้มหรือแช่ดื่มก็ได้ ประมาณ 5 - 6 หม้อ อาการจะดีขึ้น ควรพักผ่อน ห้ามทำงานหนัก ห้ามกินของดองทุกชนิด ห้ามของมึนเมา (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคตับอักเสบเป็นโรคติดเชื้อไวรัสเข้าไปทำอันตรายในตับ ในบางแห่งคนเรียกว่า "ไข้" แต่โรคตับอักเสบอาจทำให้มีไข้น้อยหรือไม่ทำให้มีไข้เลย โรคนี้ไม่ค่อยหนักสำหรับเด็กเล็ก แต่มักจะหนักกว่าในผู้ใหญ่ อาการไม่อยากกินอะไรเลยเป็นวัน ๆ บางครั้งมีอาการปวดที่ด้านขวาใกล้ ๆ กับตับ อาจมีไข้ หลังจาก 2 - 3 วัน ตาจะเป็นสีเหลือง ถ้าได้กลิ่นหรือได้เห็นอาหารอาจจะทำให้อาเจียน ปัสสาวะเป็นสีคล่ำคล้ายโคคาโคล่า และอุจจาระเป็นสีขาว การรักษา อย่าใช้ยารักษาผู้ป่วย ควรได้รับการพักผ่อนและดื่มของเหลวมาก ๆ ถ้าไม่กินอาหารใด ๆ ก็ควรให้กินน้ำส้ม มะละกอหรือผลไม้อื่น ๆ และน้ำต้มเนื้อ พร้อมเนื้อไก่หรือโปรตีนอื่น ๆ และกินยาไวตามินอาจช่วยได้ (เดวิด เวอร์เนอร์. 2525 : 220)

11. มะเร็ง

มะเร็งเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก มะเร็ง ลักษณะเป็นก้อนเนื้อแข็งโตขึ้นเรื้อย ๆ เป็นมากในผู้หญิงที่นม หรือที่อื่น ๆ บางรายรุกลามแตกเป็นแผลเรื้อรัง มีอาการปวดบริเวณที่รอบแผล สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากน้ำเหลืองไม่ดีทำให้มีการอักเสบ การรักษาด้วยสมุนไพร

ของหมอพื้นบ้าน ใช้เป้าทอง เป้าน้อย หนวดฤาษี เล็บม้าฤาษี เครือแตก กล้วยลม ฝอยลม ทั้งหมดนำมารวมกันต้มดื่ม ประมาณ 5 - 7 หม้อ อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคมะเร็ง พบในชายและหญิง จากสถิติของสถาบันมะเร็ง (2516 - 2520) พบว่ามะเร็งที่คนไทยเป็นมาก 10 อันดับแรกได้แก่ มะเร็งปากมดลูก มะเร็งช่องปาก มะเร็งเต้านม มะเร็งตับ มะเร็งผิวหนัง มะเร็งปอด มะเร็งโพรงหลังจมูก มะเร็งหลอดอาหาร มะเร็งกล่องเสียงและมะเร็งกระเพาะอาหาร ข้อสังเกตที่ควรคำนึงว่าเป็นมะเร็ง มีแผลเรื้อรัง เกิน 2 สัปดาห์ ณ ที่ใดก็ตาม มีก้อน ตุ่ม ไต ที่ผิวหนังหรือใต้ผิวหนัง โดยเฉพาะบริเวณ คอ รักแร้ เต้านม ขาหนีบ ท้อง มีไอเรื้อรัง หรือมีเสียงเหบอยู่นานเกิน 1 เดือน มีอาการผิดปกติเรื้องรังของระบบทางเดินอาหาร เช่น ท้องเดินสลับกับท้องผูก อุจจาระเป็นเลือด กลืนลำบาก ปวดท้อง ท้องอืดเรื้อรัง มีการเปลี่ยนแปลงหูด ไฝ ปาน ที่มีอยู่เดิม มีน้ำเหลือง หรือเลือดหรือสิ่งผิดปกติอื่น ๆ ออกมาทางทวารต่าง ๆ มีการผิดปกติของประจำเดือน เช่น ประจำเดือนมากะปริดกะปรอย มีประจำเดือนกลับมาอีกหลังจากเข้าวัยหมดระดูไปแล้ว น้ำหนักลด เบื่ออาหาร เมื่อพบใครมีอาการดังกล่าว ควรรีบปรึกษาแพทย์เพื่อหาสาเหตุที่แท้จริง การรักษาถ้าพบว่าเป็นในระยะแรกก็มีโอกาสรักษาให้หายได้ ในรายที่เป็นมากการรักษาเพื่อบรรเทาอาการชั่วคราวเท่านั้น วิธีการรักษาใช้การผ่าตัด ใช้รังสี สารเคมี และการรักษาโดยอิมมูนวิทยา ผลการรักษาขึ้นอยู่กับชนิดของโรค ความชำนาญของแพทย์ (สถาบันมะเร็งแห่งชาติ. 2543 : บทความ)

12. ปวดเมื่อย วิงเวียน

ปวดเมื่อย วิงเวียนเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก สาริบาด อาการหน้ามืดตาลาย เวียนศีรษะ เบื่ออาหาร วิงเวียน ลืมตาบ้านหมุน ปวดเมื่อยทั้งตัว สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากระบบเลือดลม เลือดไปเลี้ยงร่างกาย สมองน้อย ทำงานหนักเกินไป การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้านใช้ไม้ผักแพรวต้น ไม้ผักอีตู่ต้น ไม้แมงดาต้น ไม้ฝาง ทั้งหมดรวมกัน ต้มดื่ม ประมาณ 1 - 2 หม้อ อาการจะหาย (สัมภาษณ์ กรุง วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ปวดเมื่อย วิงเวียน เป็นอาการปวดมึนศีรษะหรือวิงเวียนศีรษะ นอนไม่หลับ ใจสั่นหายใจไม่อิ่ม อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร หงุดหงิด โมโหง่าย เมื่อตรวจร่างกายแล้วไม่พบสิ่งผิดปกติ สาเหตุเกิดจากความวิตกกังวนคิดมาก ความไม่สบายใจหรือมีปัญหายุ่งยากทางจิตใจ สาเหตุที่พบบ่อย เช่น การทำมาหากิน (เป็นหนี้สิน ทำนาทำไร่ไม่ได้ผล) ปัญหาภายครอบครัว การรักษาพยายามพูดคุยซักถามสาเหตุที่เป็น รับฟังการระบายทุกข์

ให้กำลังใจและให้ความมั่นใจแก่ผู้ป่วย แนะนำให้หมั่นออกกำลังกาย ทำจิตใจให้สงบ เบิกบาน รักษาตามอาการ เช่น ให้ยากล่อมประสาท Diazepam ครั้งละ 1 - 2 เม็ด วันละ 2 - 3 ครั้งและก่อนนอน (ถ้านอนไม่หลับ) Multivitamin หรือ vitamin B Complex ในรายที่เบื่ออาหาร ให้ยาแก้ปวดในรายที่ปวดศีรษะ เช่น Paracetamol อาการจะดีขึ้น (สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2531 : 394 - 395)

13. อัมพฤกษ์ อัมพาต

อัมพฤกษ์ อัมพาตเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก อัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นอาการกล้ามเนื้อแขนขาอ่อนแรง ยกขาไม่ขึ้น บางคนอาจมีอาการเป็นครึ่งตัว บางคนมีอาการชากรรไกรเข็ง พูดไม่ได้ สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากระบบเส้นประสาทอ่อนหล้า หรือเกิดจากอุบัติเหตุ อาจจะมีการหกล้ม การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้ดูกต้น ไม้ดูกเครือ เครอตีนตั่ง เครือหวายสะลอย ทั้งหมดรวมกันต้มดื่ม ประมาณ 5 – 6 หม้อ อาการจะดีขึ้น หรือถ้าเป็นมากต้องมีการประคบด้วยสมุนไพร และนวดด้วยน้ำมันพืชด้วย ใช้เวลานาน อาการก็จะดีขึ้น (สัมภาษณ์ บัววอน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน อัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นอาการอ่อนแรงและอาจมีอาการชาร่วมด้วยของแขนขา หรืออวัยวะภายนอก อื่น ๆ เช่น อัมพาตซีกหนึ่งของร่างกาย อัมพาตท่อนล่างของร่างกาย ของแขนขา สาเหตุเกิดจากอุบัติเหตุต่าง ๆ ที่กระทบกระเทือนต่อสมองและไขสันหลังเกิดจากความผิดปกติที่หลอดเลือดในสมอง เช่นหลอดเลือดในสมองแตก ตีบ แตก หรือตัน พบมากในคนที่มีความดันโลหิตสูง เกิดจากติดเชื้อ เช่นโปลิโอ การรักษา รักษาทางกายภาพ ถ้าอาการไม่ดีขึ้นให้พบแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ (อมร นนทสุต. 2529 : 157)

14. ข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อน

ข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อนมักพบพบได้บ่อยบริเวณข้อมือ ข้อเท้า และข้อต่อส่วนอื่น โดยบริเวณข้อเคล็ด เช่น ข้อมือหรือข้อเท้า และข้อต่อจะปวดมาก บวมและร้อน ข้อส่วนนั้นเคลื่อนไหวไม่ได้ สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากเคราะห์กรรมของผู้ป่วยจึงทำให้เกิดข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อนได้ การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน โดยหมอจะจัดกระดูกให้เข้าที่และนวดด้วยน้ำมันพืชและใช้ไม้ดูกต้น ไม้ดูกเครือ เครือตีนตั่ง ทั้งหมดรวมกันต้มดื่ม ประมาณ 5 - 6 หม้อ อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ บัววอน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบันข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อนสาเหตุเกิดจาก อุบัติเหตุ เกิดจากมีแรงกระชากหรือชนเต็มแรงทำให้ข้อเคล็ดหรือเคลื่อนที่ หรือเกิดจากโรคของข้อ เช่น วัณโรคที่ข้อสะโพกทำให้มีการทำลายของข้อกระดูกทำให้เกิดข้อเคลื่อนไม่ได้ อาการของข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อนที่สำคัญได้แก่ อาจคลำพบข้อที่เคลื่อนที่นั้นได้ ข้อนั้นเคลื่อนไหว ข้อนั้นจะผิดรูปร่างไป ถ้าเป็นที่แขนหรือขาจะพบว่าแขนหรือขานั้นอาจจะสั้นหรือยาวกว่าข้างที่ดี มีอาการบวมและปวดรอบ ๆ ได้ การดูแลรักษาเพื่อช่วยลดอาการปวดและบวม ควรยกส่วนที่เคล็ดให้สูงขึ้นและในระหว่าง 24 ชั่วโมงแรกเอาผ้าชุบน้ำเย็นหรือน้ำแข็งวางลงบนส่วนที่เคล็ด แล้วกินยาแอสไพริน หลังจาก 24 ชั่วโมงให้แช่ในน้ำร้อนวันละหลาย ๆ ครั้ง (กุศล ศรีอุทัย. 2526 : 548 - 549)

15. หอบ หืด

หอบ หืดเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก โรคหอบ หืด มีอาการไอแห้งๆ หายใจหอบหายใจไม่อิ่ม เมื่อยอ่อนเพลีย สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากการแพ้อากาศ เช่นความเย็นจัด ร้อนจัด หรือการแพ้สารบางชนิด การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้กระแตไต่ไม้ นำมาล้างให้สะอาด ตากแดดให้แห้ง แล้วนำมาโขลกให้ละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวแล้วนำมาแช่น้ำดื่มบ่อย ๆ ใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคหอบ หืด หรือภูมิแพ้เป็นอาการที่หลอดลมเกิดการตีบตัน เนื่องจากมีกล้ามเนื้อหดเกร็ง ทางเดินหายใจเล็กลง มักมีอาการเป็น ๆ หาย ๆ หลายครั้ง สัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศสิ่งแวดล้อม และการสัมผัสกับสารก่อภูมิแพ้บางราย เพียงแค่วิ่งหรือออกกำลังกายเล็กน้อยก็เกิดอาการเหนื่อยหอบได้ สาเหตุจากกรรมพันธุ์ สิ่งแวดล้อม เช่น ไร ฝุ่น เกสรดอกไม้ เชื้อรา ขนสัตว์ ควันรถ ฝุ่นละออง และการติดเชื้อไวรัสทางเดินหายใจ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญและพบได้บ่อย ๆ โดยเฉพาะเด็ก การรักษาโรคภูมิแพ้ หลีกเลี่ยงสิ่งที่จะกระตุ้นให้เกิดอาการหรือสารก่อภูมิแพ้ อีกทางหนึ่งคือการรักษาด้วยยา กลุ่มแรกคือ ยาต้านอักเสบ ซึ่งมิใช่ยาที่ทำให้ผู้ป่วยอาการดีขึ้นทันที แต่เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อรักษาอาการอักเสบของทางเดินหายใจ เป็นระยะเวลาอย่างน้อย 6 เดือน กลุ่มที่สองคือ ยาระงับอาการ ได้แก่ ยาขยายหลอดลม เป็นยาที่ช่วยให้กล้ามเนื้อที่ตึงตัวผ่อนคลายลง ก็จะทำให้หลอดลมขยายและอากาศเข้าออกได้ดีขึ้น กลุ่มที่สามคือ การฉีดสารสกัดเพื่อสร้างภูมิ เช่น ถ้าแพ้ฝุ่น ก็ฉีดสารสกัดฝุ่น ระยะแรกอาจต้องฉีดทุกสัปดาห์ พอขึ้นปีที่สองอาจฉีดทุก 2 หรือ 3 สัปดาห์ เป็นระยะเวลายาวนาน 3 - 5 ปี เพื่อให้ร่างกายเกิดการสร้างภูมิขึ้น อาการของโรคก็จะดีขึ้น (อาภรณ์ โชติชื่น. 2544 : 6)

16. งูสวัด

งูสวัดเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียกว่า มะเฮ็งหรือหมากเฮ็ง โรคนี้พบได้ทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ แต่ส่วนใหญ่พบมากในผู้ใหญ่มากกว่าในเด็ก อาการของงูสวัด (วัด) ระยะเริ่มแรกจะรู้สึกไม่สบาย อาจมีไข้ ปวดตามผิวกาย บางคนอาจปวดแสบปวดร้อน 3 - 4 วัน ต่อมาตุ่มจะมีผื่นแดงขึ้นบริเวณหน้าอกหรือแขนขาซีกใดซีกหนึ่งตุ่มมักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ต่อมาตุ่มจะใสและเหลืองขึ้นในที่สุดก็จะตกสะเก็ดแห้งไป สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากน้ำเหลืองไม่ดี จึงทำให้เกิดอาการตุ่มหนองเป็นกลุ่ม ๆ ขึ้นตามตัว การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้ไม้ก้อนข้าวสารจ้าว โดยใช้ก้อนฝนและบดข้าวสารให้ละเอียดผสมกันทาบริเวณที่เป็นตุ่มหนอง ประมาณ 3 - 5 อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน งูสวัด จะเกิดจากเชื้อไวรัสชนิดเดียวกันกับไข้อีสุกอีใส อาการเริ่มแรกจะปวดตื้อ ๆ หรือปวดแสบปวดร้อนบริเวณที่ผื่นจะขึ้น ต่อมาจะมีผื่นขึ้นระยะแรกผื่นจะมีสีแดง ต่อมามีน้ำขังภายในอาจมีขึ้นตามแนวประสาทสำหรับนำความรู้สึกตลอดแนวหรือคันเป็นหย่อม ๆ ตามแนวประสาทนั้นก็ได้ บางคนอาจปวดแสบปวดร้อนและอาจมีอาการคันเมื่อตุ่มขึ้นแล้วอาการปวดจะน้อยลง ตุ่มจะมีประมาณ 7 - 10 วัน แล้วจะแห้งหายไป การติดต่อโรคนี้ติดต่อโดยการสัมผัสกับแผลทางผิวหนัง ระยะติดเชื้อแบคทีเรียซ้ำเติม ซึ่งจะทำให้เกิดแผลเป็นได้ การรักษาโรคนี้มักจะหายเองได้ ถ้าปวดให้ยาแอสไพรินแก้ปวด (สำรวมจิต สุนทราภิรมย์สุข. 2526 : 245)

17. สัตว์มีพิษกัด

แมลงและสัตว์มีพิษที่ทำให้เกิดอันตรายกับคนเรามีหลายชนิดด้วยกัน แต่แมลงและสัตว์มีพิษที่ทำอันตรายกับคนที่พบบ่อย ๆ มี งู แมงมุม ตะขาบ แมลงป่อง เป็นต้น และชาวบ้านที่ถูกแมลงและสัตว์กัดต่อยมารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน ดังนี้

แมงมุมกัด แมงมุม เป็นสัตว์มีพิษที่อาศัยอยู่ตามบ้านและป่า เมื่อถูกแมงมุมกัดจะทำให้บริเวณที่ถูกกัดบวมและปวด บางคนอาจมีไข้และคลื่นไส้อาเจียนได้ สาเหตุที่แมงมุมกัดเชื่อว่าเกิดจากเคราะห์กรรมของผู้ป่วยจึงทำให้ถูกสัตว์มีพิษกัด การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้านใช้กะเบา กะเบือน ลำโพง รวมกันต้มดื่ม ประมาณ 1 - 2 หม้อ อาการจะหาย (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน การที่ถูกแมลงมุมกัดนั้นเจ็บปวดแต่ไม่ทำอันตรายนัก แต่ถ้าถูกแมลงมุมบางชนิดกัด เช่น ชนิด "แบล็ควิโด" และชนิดใกล้เคียงกันกัด จะทำให้ผู้ใหญ่ป่วย

มากได้ และถ้ากัดเด็กอาจยิ่งอันตราย ถ้าแมลงมุมชนิดนี้กัดจะทำให้เกิดการเจ็บปวดอย่างแรงที่กล้ามเนื้อท้องได้ (บางครั้งก็แสดงอาการคล้ายเดียงกับไส้ติ่งอักเสบ จนหมอวินิจฉัยไม่ถูก) การรักษาให้ยาแอสไพริน (ฉีดยาแคลเซียมกลูโคเนท 10% 10 มิลลิกรัม ฉีดเข้าเส้นเลือดอย่างช้า ๆ ตลอดระยะ 10 นาที จะช่วยหยุดอาการกระตุกของกล้ามเนื้อได้ และยาไดอาซีแพม อาจช่วยได้ถ้าเริ่มมีอาการช็อค การรักษาอาการแพ้ช็อค สำหรับเด็กอาจจะต้องฉีดยาคอร์ติโซนด้วย) (เดวิด เวอร์เนอร์. 2525 : 132)

18. แผลเรื้อรัง

แผลเรื้อรังเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก แผลเปื่อย เป็นแผลเปื่อยนานหาย มีน้ำเหลืองซึมออกมา มีอาการคันแต่ไม่เจ็บ สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากร่างกายมีระบบน้ำเหลืองไม่ดี ถูกของมีคมเป็นแผล ฝี หรือผู้ป่วยที่เป็นโรคเบาหวานเป็นบาดแผล การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ใช้รากก่ำหลวงฝนทา วันละ 2 - 3 ครั้ง ห้ามถูกน้ำที่ไม่ใช่น้ำยา แล้วอาการจะหาย (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบันการอักเสบเกิดจากเชื้อสเตรปโตค็อกคัส (แบคทีเรีย) ซึ่งเข้าไปโดยทางบาดแผล (เช่นแมลงกัด หนามตำ ผิวหนังมีรอยขีดข่วน) อาการผิวหนังมีลักษณะบวมแดงร้อนและปวด ขอบเขตไม่ชัดเจน มักเกิดตามแขนขาหรือใบหน้า อาจมีไข้ อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ต่อมน้ำเหลืองโต และอาจมีท่อน้ำเหลืองอักเสบเห็นเป็นรอยแดงเป็นแนวยาว เชื้ออาจลุกลามเข้ากระแสเลือดกลายเป็นโลหิตเป็นพิษได้ การรักษาให้ยาแก้ปวดลดไข้ ถ้าปวดหรือมีไข้ และให้ยาปฏิชีวนะ เช่น เพนวี หรืออีริโทรมัยซิน ควรให้ผู้ป่วยพักผ่อน พยายามอย่าเคลื่อนไหวส่วนที่อักเสบและยกแขนขาส่วนที่อักเสบให้สูง และใช้น้ำร้อนประคบถ้าผู้ป่วย ถ้าผู้ป่วยสามารถกินอาหารได้ตามปกติไม่มีของแสลง (สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2531 : 595 - 596)

19. ตัวเหลืองตาเหลือง(ซาง)

ตัวเหลืองตาเหลืองเป็นอาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านเรียก โรคซาง โรคนี้พบได้ทั้งในเด็กและผู้ใหญ่แต่ส่วนมากพบในเด็กมากกว่าผู้ใหญ่ อาการจะผอมซีดตัวเหลืองอ่อนเพลีย เบื่ออาหาร สาเหตุเชื่อว่าเกิดจากเลือดไม่ดี การรักษาด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้านใช้เหนต้น เหนเครือ แกแฟง ตั้งไก่ รวมกันต้มดื่ม ประมาณ 3 - 5 หม้อ อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน อาการผอมซีดตัวเหลืองเป็นมะเร็งเม็ดเลือดขาว จะมีอาการซีดมาก มีจ้ำเขียวพลายย้ำ ขึ้นตามตัว และมีเลือดออกตามที่ต่าง ๆ เนื่องจากเกล็ดเลือดต่ำและมีไข้เนื่องจากการติดเชื้อ เช่น ต่อมทอนซิลอักเสบ ปอดอักเสบ บางคนอาจมีแผลเปื่อยในปาก บางคนอาจมีไข้เรื้อรังเป็นเดือน ผู้ป่วยส่วนมากจะมีตับโต ม้ามโตและต่อมน้ำเหลืองโตพร้อมกันหลายแห่ง บางคนอาจมีไข้เหงื่อออกกลางคืน เบื่ออาหาร น้ำหนักลด ในระยะที่โรคเป็นรุนแรงแล้วจะมีอาการซีด สาเหตุมีการแบ่งตัวผิดปกติของเม็ดเลือดขาวชนิดหนึ่งชนิดใดทำให้มีเม็ดเลือดขาวที่ผิดปกติเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะแทรกซึมไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทำให้อวัยวะต่าง ๆ เกิดความผิดปกติไป บางชนิดเชื่อว่าเกิดจากเชื้อไวรัส การรักษาอาจต้องให้เลือดและให้การรักษาตามอาการต่างๆถ้ามีอาการติดเชื้อจะให้ยาปฏิชีวนะร่วมด้วย(สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2531 : 452 - 453)

20. ไข้หวัด

ไข้หวัดหรือที่หมอพื้นบ้านเรียกว่า หวัด เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนทุกเพศและทุกวัย แต่ในเด็กจะพบว่าเป็นหวัดบ่อยกว่าผู้ใหญ่ ไข้หวัดในเด็กระยะแรกจะมีอาการคัดจมูก จาม น้ำมูกใส ๆ ไหลออกมาต่อมาจะมีน้ำมูกไหล ไข้หวัดในผู้ใหญ่ระยะแรกจะมีอาการคัดจมูก จาม น้ำมูกใส ๆ ไหลออกมาต่อมาจะมีอาการครั่นเนื้อครั่นตัวอ่อนเพลีย บางรายมีไข้ ไอ เจ็บคอร่วมด้วย ชาวบ้านเชื่อว่า ไข้หวัดมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ เช่น การเปลี่ยนแปลงของอากาศจากฤดูฝนซึ่งมีฝนตกมากเป็นฤดูหนาวซึ่งมีอากาศหนาวเย็น ทำให้ร่างกายไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทันตามการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้ป่วยเป็นไข้หวัดได้โดยเฉพาะในเด็กเล็ก ๆ ที่มีความต้านทานโรคน้อย จึงทำให้เป็นไข้หวัดได้บ่อยกว่าผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเด็กเล็ก ๆ และผู้สูงอายุซึ่งถือว่าเป็นผู้อ่อนแอ หมอพื้นบ้านจะพยายามแนะนำให้ผู้ที่ป่วยเป็นไข้หวัดได้พักผ่อน แต่ถ้ามีไข้จะเช็ดตัวลดไข้ การรักษาด้วยสมุนไพรใช้รากทับทิม รากดอกพุดซ้อน รากผักหวานบ้าน รากสมั่ง รากแตงหนู (ยาผ่น) ให้ดื่ม ประมาณ 1 - 2 วัน อาการจะดีขึ้น (สัมภาษณ์ กุล ไชยคีนี. 17 พฤศจิกายน 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ไข้หวัดเป็นโรคติดเชื่อไวรัสที่พบได้บ่อยเป็นไม่รุนแรงและหายได้ แต่อาจมีภาวะแทรกซ้อนซึ่งทำให้เกิดอันตรายได้โดยเฉพาะเด็ก ไข้หวัดพบว่าระบาดในฤดูฝน ในเด็กจะพบว่าเป็นไข้บ่อยมากกว่าผู้ใหญ่ เฉลี่ยเดือนละ 1 ครั้ง ส่วนผู้ใหญ่จะเป็นไข้หวัดปีละประมาณ 3 - 5 ครั้ง อาการของไข้หวัดในระยะ 1 - 3 วันแรก จะมีอาการจามและ

น้ำมูกไหลนำมาก่อน อาการสำคัญอื่น ๆ คือ คัดจมูก เจ็บคอ ไอเสียงแหบ ในผู้ใหญ่มักมีอาการทั่วไป เช่น ไข้ อ่อนเพลีย ปวดศีรษะ อาการเหล่านี้จะเป็นมากในวันที่ 2 และ 3 ของโรคและจะทุเลาลงในวันต่อมา และจะหายภายใน 1 สัปดาห์ (นิภา จรูญเวสม์ และคณะ. 2532 : 394)

21. ไข้ออกตุ่ม (โรคหัด)

ไข้ออกตุ่มหรือโรคหัด โรคนี้เกิดขึ้นได้กับทุก ๆ คน ทุกเพศทุกวัย แต่จะพบมากในเด็กต่ำกว่า 5 ปี และพบมากในฤดูหนาวอาการระยะแรกของโรคหัดจะมีไข้ กระสับกระส่าย อ่อนเพลีย ไอ น้ำมูกไหล ตาขาว มีสีแดงเรื่อ ๆ ประมาณวันที่ 4 หลังจากมีไข้จะมีผื่นขึ้นที่หน้าและหลังหู จากนั้นก็จะลามไปถึงแขนขา ผื่นจะหนามากบริเวณใบหน้าและลำตัว ส่วนบริเวณแขนขาจะมีน้อย ผื่นจะคันและเปลี่ยนเป็นสีคล่ำ ทำให้ตัวลายได้ ในผู้ใหญ่อาการจะคล้ายกับเด็กแต่จะมีความรุนแรงกว่าในเด็ก ชาวบ้านเชื่อว่าโรคหัดเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศ เนื่องจากโรคหัดจะมีอาการคล้ายหวัดก่อน หลังจากนั้นจึงจะออกผื่น เชื่อว่าถ้าเป็นหวัดแล้วอาการเป็นหวัดรุนแรงขึ้นจะทำให้เกิดโรคนี้ขึ้นได้ ในการบำบัดรักษาโรคหัดให้การบำบัดรักษาคล้ายกับผู้ป่วยเป็นไข้หวัด กล่าวคือจะดูแลในเรื่องไข้ โดยการใช้สมุนไพรมาโป๊ะตามบริเวณต่าง ๆ ของร่างกายและพักผ่อน ถ้ามีตุ่มเกิดขึ้นก็จะไปรับบริการสมุนไพร (ยาฝน) จากหมอพื้นบ้านมาดื่มและอาบ จะไม่ไปรับบริการที่สถานีอนามัย เพราะเชื่อว่าโรคนี้จะต้องรับการบำบัดรักษาจากหมอพื้นบ้านจะทำให้หายได้ดี (สัมภาษณ์ จำปี ศรีคำ. 18 พฤศจิกายน 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โรคหัดเป็นโรคที่มีสาเหตุมาจากเชื่อไวรัสพบได้ในเด็กอายุไม่เกิน 15 ปี แต่ช่วงอายุที่พบมากที่สุดคือ 1 - 4 ปี การติดต่อของโรคนี้ ติดต่อได้ด้วยการหายใจเอาเชื้อไวรัสเข้าไป ซึ่งเชื่อไวรัสนี้จะอยู่ในเสมหะหรือน้ำมูกของผู้ป่วย ดังนั้นจึงมักจะพบในที่แออัดยัดเยียด และในฤดูหนาว ซึ่งคนมักจะมาอยู่ใกล้ชิดกัน เชื้อนี้สามารถแพร่กระจายได้โดยการไอหรือจามและ เชื้อจะถูกขับออกมาจากผู้ป่วยได้มากที่สุดตอนที่มีไข้ขึ้นก่อนจะมีผื่นขึ้น ภาวะแทรกซ้อนที่สำคัญได้แก่ หลอดลมอักเสบ ปอดบวม หูชั้นกลางอักเสบ อุจจาระร่วง สมองอับเสบ ตาแดง และไอ การรักษาให้ยาตามอาการ เช่นให้พักผ่อนดื่มน้ำมาก ๆ ให้ยาลดไข้ ถ้าไอให้ยาแก้ไอ (นิภา จรูญเวสม์ และคณะ. 2532 : 447 - 453)

22. ไข้อีสุกอีใส (ไข้สุกใส)

ไข้อีสุกอีใสหรือไข้สุกใส พบว่าเกิดได้ทุกคนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ อาการในเด็กระยะแรกจะมีไข้และมีตุ่มนูนแดง ๆ ภายในมีน้ำใส ๆ อยู่ตรงกลาง บริเวณลำตัวและแขนขา (ตุ่มจะเกิด

ขึ้นพร้อม ๆ กับมีไข้) ต่อมาตุ่มจะมีรอยบุ๋มตรงกลางแล้วค่อย ๆ แห้งไปและมีอาการคันบริเวณที่ตุ่มขึ้นมาก อาการตั้งแต่ระยะแรกจนกระทั่งตุ่มแห้งไปนั้นกินเวลาประมาณ 2 สัปดาห์ ส่วนผู้ใหญ่ ระยะแรกจะมีอาการไข้ปวดตามเนื้อตามตัวนำมาก่อน ประมาณ 2 วัน ต่อมาก็จะมีตุ่มนูนแดง ๆ ภายในมีน้ำใส ๆ อยู่ตรงกลาง พบที่บริเวณลำตัวและแขนขาแต่จะพบมากบริเวณลำตัว ต่อมาตุ่มที่เกิดขึ้นจะมีรอยบุ๋มตรงกลางแล้วค่อย ๆ แห้งไป จะมีอาการคันบริเวณที่มีตุ่มขึ้นมาก อาการตั้งแต่ระยะแรกกระทั่งตุ่มแห้งไปนั้นกินเวลาประมาณ 2 สัปดาห์ เชื่อว่าไข้อีสุกอีใสมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศ เช่น จากฤดูฝนเป็นฤดูหนาว แต่โรคนี้นาน ๆ จะพบครั้งหนึ่ง จะไม่พบทุกปี การบำบัดรักษาจากหมอพื้นบ้านจะใช้สมุนไพร (ยาฝน) ให้ดื่มประมาณ 2 สัปดาห์ อาการจะหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ บุญ บุดดา. 10 พฤศจิกายน 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ไข้สุกใสมีสาเหตุมาจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่ง พบได้บ่อยในเด็กวัยเรียน อายุ 3 - 8 ปี โรคนี้อาจเป็นในผู้ใหญ่หรือเด็กแรกเกิดได้ ในเมืองใหญ่ประชากรมักเป็นโรคนี้ในวัยเด็ก ความต้านทานจากมารดาที่เคยเป็นจากโรคนี้แล้วถ่ายทอดมายังลูกมีน้อยมาก พบประปรายตลอดปี การติดต่อโดยการสัมผัสกับคนที่เป็นโรคหรือการไอหรือจาม การรักษารักษาตามอาการ เช่นให้ยาลดไข้ ยาแก้ปวด ถ้ามีอาการคันให้ Calamine Lotion ทา และให้กินยาแก้แพ้ ถ้าแผลเป็นหนองให้ยาปฏิชีวนะได้ เช่น Pen V หรือ Ampicillin (สำรวมจิต สุนทราภิรมย์สุข. 2526 : 212 - 215)

23. ไข้หมากไม้ (ไข้ไทฟอยด์)

ไข้หมากไม้หรือไข้ไทฟอยด์ เกิดขึ้นได้ในเด็กและผู้ใหญ่ อาการเริ่มแรกจะครั่นเนื้อครั่นตัวมีไข้ต่ำ ๆ อ่อนเพลียคล้ายเป็นไข้หวัด แต่ไม่มีน้ำมูก ต่อมาไข้จะสูงขึ้นและจะเป็นเรื้อรังเป็นสัปดาห์ บางรายจะมีปวดท้องแต่ไม่ถ่าย หลังจากนั้นประมาณ 1 สัปดาห์มีตุ่มสีแดงใหญ่ออกตามใต้ผิวหนัง บริเวณด้านข้าง หลัง หน้าท้อง จนกระทั่งฝ่าเท้า ถ้าตุ่มที่ออกเป็นสีดำเรียกว่า "หมากไม้ใหญ่" เชื่อว่าไข้หมากไม้เกิดจากอากาศเปลี่ยนแปลง ทำให้ร่างกายไม่สามารถปรับสภาพตามอากาศได้ การบำบัดรักษาชาวบ้านจะไม่ไปรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันเชื่อว่าถ้าเป็นไข้หมากไม้จะห้ามฉีดยา ห้ามให้น้ำเกลือเพราะอาจจะทำให้ตายได้ จึงไปรับการรักษากับหมอพื้นบ้านสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้บำบัดรักษาจะเป็นรากมะขาม รากกะทันพุดซา) รากผักหวานบ้าน รากหญ้านางผักก้านตรง ทั้งหมดมาแช่น้ำรวมกันให้ดื่มประมาณ 3 - 5 วันก็จะหาย (สัมภาษณ์ ไพร ไชยคีนี. 17 พฤศจิกายน 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ไข้หมากไม้หรือไข้ไทฟอยด์มีสาเหตุมาจากเชื้อแบคทีเรีย อาการเริ่มแรกจะมีอาการคล้ายไข้หวัดใหญ่ กล่าวคือมีไข้ต่ำ ๆครั่นเนื้อครั่นตัวปวดศีรษะ อ่อนเพลีย แต่ไม่มีน้ำมูก บางครั้งอาจไอและเจ็บคอเล็กน้อย แต่มักจะมีอาการท้องผูก ต่อมาไข้ก็จะค่อย ๆ สูงขึ้นทุกวันและมีไข้ตลอดเวลา ถึงแม้จะกินยาลดไข้ไข้ก็อาจไม่ลด มีปวดศีรษะมาก เป็นเรื้อรังนานเป็นสัปดาห์ถึงเดือน การติดต่อจะติดต่อโดยการกินอาหารหรือดื่มน้ำที่ติดเชื้อจากอุจจาระหรือปัสสาวะผู้ป่วยอาการแทรกซ้อนที่สำคัญคือเลือดออกในลำไส้ (ถ่ายเป็นเลือดสด ๆ อาจถึงช็อคได้) และลำไส้ทะลุ (ท้องอืด ท้องแข็ง) ซึ่งพบหลังอาการได้ 2 - 3 สัปดาห์ การรักษาลดไข้ด้วยการเช็ดตัวด้วยผ้าชุบน้ำเย็น ให้ยา คลอแรมเฟนนิคอล หรือ แอมพิซิลินหรือเตตร้าซัยคลิน ให้ดื่มของเหลวมาก ๆ เช่น น้ำซุป น้ำผลไม้ (สุรเกียรติ อาชานานุภาพ และคณะ. 2523 : 63 - 64)

จากการศึกษาเปรียบเทียบการบำบัดรักษาของหมอพื้นบ้านกับการแพทย์แผนปัจจุบัน พบว่า หมอพื้นบ้านใช้ยาสมุนไพรบำบัดรักษา ซึ่งยาสมุนไพรก็สามารถรักษาโรคหายและดีกว่าการแพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากยาสมุนไพรหาได้ในท้องถิ่น ค่าใช้จ่ายน้อยกว่ายาแผนปัจจุบัน

จากการศึกษาเรื่องการปรับทัศนะทางการแพทย์และสาธารณสุข ได้กล่าวว่า การแพทย์พื้นบ้านหรือประเทศไทยเรียกว่า การแพทย์ไทยนั้น อาศัยมิติทางจิตและสังคมอยู่มาก ในขณะที่การแพทย์ตะวันตก อาศัยมิติทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน การแพทย์แผนไทยอาศัยความเชื่อ การให้กำลังใจ และการรักษาแบบประคับประคอง ซึ่งเหมาะสมทั้งกับโรคที่ไม่หนักและโรคที่การแพทย์ตะวันตกรักษาไม่หายและค้อนข้างทอดทิ้ง (ประเวศ วะสี. 2533 : 16) จากการประชุมวิชาการเกี่ยวกับเรื่อง การแพทย์ผสมผสาน ที่เมืองเอดมอนตัน ประเทศแคนาดา สรุปได้ว่า ในอนาคตแพทย์ต้องใช้ความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันร่วมกับการแพทย์แบบธรรมชาติ (แพทย์พื้นบ้าน) ในการดูแลสุขภาพของคนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการส่งเสริมสุขภาพ และป้องกันโรคก่อนเกิดการเจ็บป่วย ที่ประชุมเสนอคำขวัญว่า การแพทย์ผสมผสานสำหรับทุกคนในศตวรรษที่ 31 มีการเสนอผลงานวิจัยความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับสมุนไพร การฝังเข็ม โภชนาการ และการรักษาด้วยวิธีธรรมชาติบำบัดอันหลากหลาย มีการกล่าวซ้ำถึงเรื่องของจิตใจที่มีผลต่อสุขภาพ กล่าวคือสุขภาพขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 ประการที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือ กาย จิต และสิ่งแวดล้อม การแพทย์ธรรมชาติให้ความสำคัญในเรื่องพฤติกรรม (กินอาหาร ออกกำลังกาย) จิตวิญญาณ (ทำสมาธิ ปฏิบัติธรรมและการเจริญสติ) รวมถึงธรรมชาติบำบัด (สมุนไพร การฝังเข็ม) นอกจากนี้ยังมีการสาธิตวิธีฝึกโยคะ การฝึกฉี่กง การทำสมาธิแบบต่าง ๆ เพื่อฝึกจิตให้สงบ (บริหารจิตหรือเจริญสติ) และมีความสุขร่างกายจะหลั่งสารสุข (เอ็นดอร์ฟิ) ช่วยเสริมสร้างภูมิต้านทานโรค ป้องกันและบำบัดรักษาให้ทุเลา กรณีที่หมดทางรักษาเยียวยา ช่วยให้จิตเข้มแข็ง (สุรเกียรติ อาชานุภาพ. 2538 : 80) และจากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน กล่าวว่า

> ...การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยปัจจุบันที่ชาวบ้านหันไปนิยมยาแผนปัจจุบันมาก เนื่องจากยาแผนปัจจุบันใช้ง่ายไม่ยุ่งยากในการรับประทาน สามารถผกติดตัวไปไหนมาไหนได้สะดวก ในเรื่องสรรพคุณก็เห็นผลทันตา แต่ก็มีข้อเสียอยู่ว่า ยาแผนปัจจุบันอันตรายมากหากใช้ผิดปกติหรือผิดขนาด และราคาก็แพง เมื่อเปรียบเทียบกับการรักษาแบบพื้นบ้าน ซึ่งอันตรายน้อยกว่าและราคาก็ถูก ประหยัดกว่า สามารถหาได้ในท้องถิ่น สรรพคุณก็รักษาหายและหายสนิท (หายขาด)ด้วย...
> (สัมภาษณ์ แวว วงค์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

จากข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เป็นวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusionism)หลักของการแพร่กระจายวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่น ๆ ได้ต้องยึดหลักว่า วัฒนธรรมคือ ความคิด และพฤติกรรม(ผลของความคิด) ที่ติดตัวบุคคลไปถึงที่ใดวัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังนี้

1. หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูง ทะเลกว้าง ทะเลทราย แหล่งหิมะปาทึบเป็นต้นสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมากเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการไปติดต่อค้าขาย หรือแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวยังที่อื่นได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

4. 3. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่การจงใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้เป็นต้น การไปศึกษาถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักรักใคร่และแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนาและการอพยพโยกย้ายถิ่นเพราะเกิดภัยทางสังคม ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

4. การคมนาคมขนส่งที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่นถนนดีพาหนะสำหรับการโดยสารและการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนักล้วนแล้วแต่เป็นอัตราเร่งการแพร่กระจายที่ดีด้วย(นิยพรรณ วรรณศิริ. 2540 : 93) จากการศึกษาความรู้เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ผู้ศึกษาจะนำไปประกอบการศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอน ตลอดทั้งความเชื่อในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงค์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ต่อไป

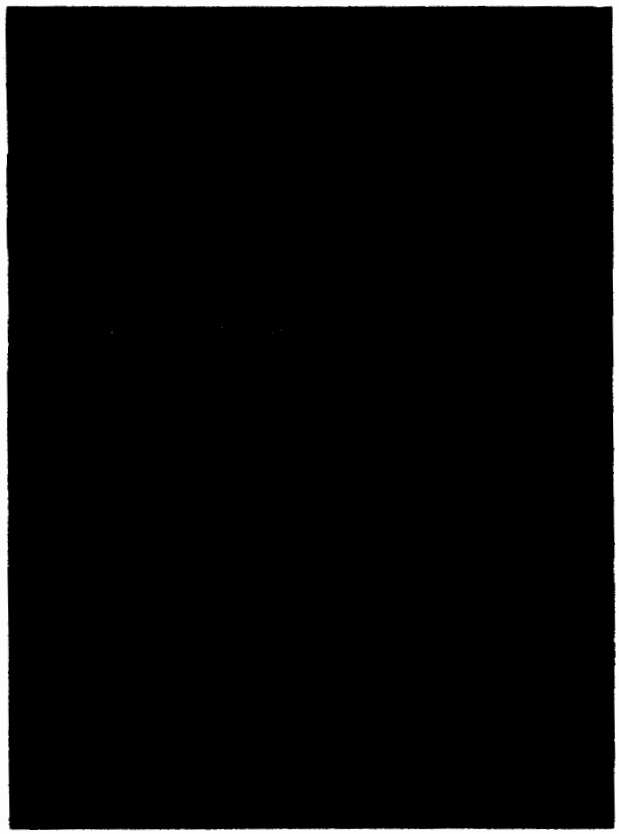

ภาพประกอบ 4 หมอแวว วงศ์คำโสม อายุ 73 ปี แสดงเกียรติบัตร

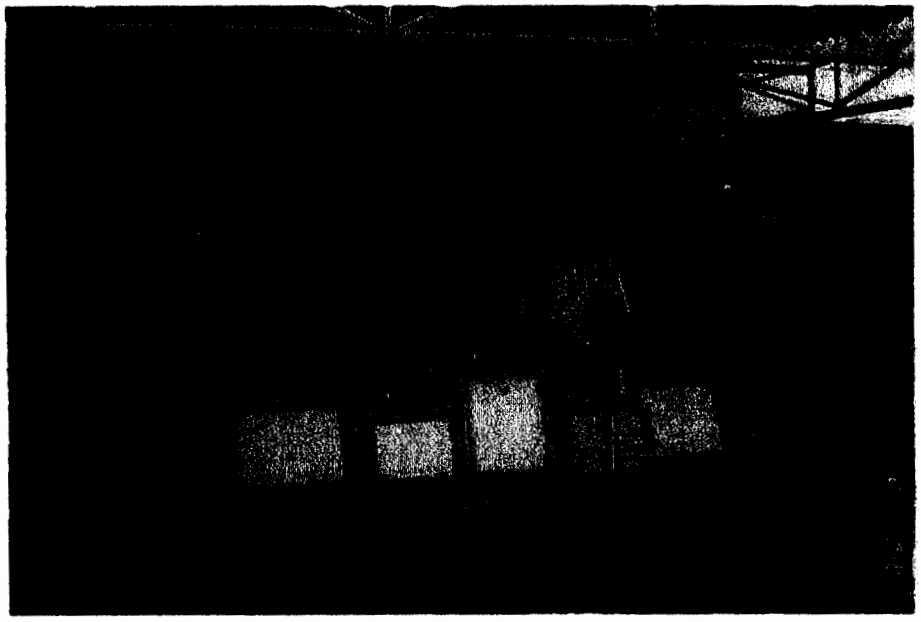

ภาพประกอบ 5 หมอดูแวว วงศ์คำโสม แสดงภูมิปัญญาประกอบการบำบัดรักษาผู้ป่วย งานมูนมัง ไทเลย เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2544 ที่สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดเลย

องค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน เป็นการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่องจากบรรพบุรุษ ชาวบ้านเชื่อว่าความเจ็บป่วยบางอย่างสามารถบำบัดรักษาให้หายได้โดยการใช้สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นผู้ให้การบำบัดรักษา (เยาวดี วิเศรษรัตน์. 2541 : 90) เนื่องจากหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะมีความเป็นอยู่และมีวัฒนธรรมที่เหมือนชาวบ้านทั่วไป จึงเกิดความเข้าใจและสื่อสารกับผู้ป่วยได้อย่างเป็นกันเอง ทำให้ผู้ป่วยเกิดความอบอุ่นและไว้วางใจที่จะมาทำการรักษาด้วย กอร์ปกับองค์ประกอบของพิธีกรรมที่สำคัญการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านจิตใจต้องน้อมอยู่ในพิธีกรรม กระบวนการรักษาโรคจึงเป็นกระบวนการรักษาสังคม รักษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ และหมอพื้นบ้านจะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในด้านจิตใจได้เป็นอย่างดี (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2530 : 50 - 57) จากการศึกษาพบว่ามีผู้เจ็บป่วยด้วยโรคทั่วไปนิยมไปทำการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านด้วยยาสมุนไพรเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ป่วยที่ไปรับการบำบัดรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน ไม่ได้รับการตอบสนองต่อการให้บริการและการสื่อสารไม่เข้าใจกัน อีกทั้งค่าใช้จ่ายในการรักษาในสถานบริการของแพทย์แผนปัจจุบันค่อนข้างสูง ปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นสาเหตุให้ผู้ป่วยส่วนหนึ่งตัดสินใจมารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาองค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ซึ่งองค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ประกอบด้วย

1. คน
2. วันเวลา
3. สถานที่
4. วัตถุสิ่งของ

จากการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ของหมอพื้นบ้าน (นายแวว วงศ์คำโสม) พบว่าประชาชนยังมีความเลื่อมใสศรัทธาและยอมรับการรักษาตามแบบพื้นบ้าน เชื่อว่าได้ผลดีกว่าวิธีอื่น จึงมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน เพราะมีความเชื่อและศรัทธาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยมาตั้งแต่สมัยโบราณ และมีความเชื่อว่าอาการเจ็บป่วยบางอย่างเกิดขึ้นจากการกระทำของสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเกิดจากอาการ

รวมทั้งเกิดจากร่างกายขาดความสมดุลย์ของธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ดังนั้นองค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยจึงแบ่งตามลำดับได้ดังนี้

1. คน

คน คือบุคคลที่เข้าร่วมในพิธีกรรมการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ในที่นี้ของแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายหมอพื้นบ้าน เป็นผู้ทำหน้าที่บำบัดรักษาความเจ็บป่วย และฝ่ายผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้านหมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยและพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตประจำวันในสังคม ประกอบด้วย

1. นายแวว วงศ์คำโสม อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 2 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

2. นายเสวียน ปัสสะวัฒน์ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 31 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

3. นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 31 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

4. นายยั่ง ศรีบุรินทร์ อายุ 83 ปี บ้านเลขที่ 23 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

5. นายกา พุทธโป้ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 27 บ้านสานตม หมู่ที่ 1 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

6. นายกรุง วงศ์คำโสม อายุ 26 ปี บ้านเลขที่ 20 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

ผู้ป่วยหมายถึง ผู้ที่มีอาการผิดปกติภายในและภายนอกร่างกาย ที่มารับบริการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม เพื่อให้อาการเจ็บป่วยนั้นหายจากโรคภัยต่าง ๆ ประกอบด้วยผู้เจ็บป่วยที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดเลยและอยู่นอกพื้นที่จังหวัดเลย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงบัญชีรายชื่อผู้ป่วยกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดเลย เรียงตามกลุ่มอาการเจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ	อาการเจ็บป่วย	ที่อยู่
1	นายเที่ยง เกษเกษร	69 ปี	ความดันโลหิตสูง	391หมู่ที่ 4 บ้านน้อย ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
2	นางบุญมา สุธงษา	56 ปี	ปวดขา ปวดข้อ	1 หมู่ที่ 5 บ้านกกบก ตำบลหนองงิ้ว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
3	นางทิพวัลย์ สาขันธ์โคตร	33 ปี	มดลูกอักเสบ	398 หมู่ที่ 2 บ้านเชียงคาน ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
4	นายสมพงษ์ ดานุรักษ์	45 ปี	ริดสีดวงทวาร	105 หมู่ที่ 10 บ้านขอนแดง ตำบลนาอาน อำเภอเมือง จังหวัดเลย
5	นางคำพา พิลาทา	59 ปี	ไตอักเสบ	21 หมู่ที่ 6 บ้านแก่งมี้ ตำบลนาข่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
6	นางสาวฐิติมา พรมศรีจันทร์	32 ปี	มะเร็ง	15 หมู่ที่ 7 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย
7	นางถาวร แทนสอน	42 ปี	วิงเวียน	232 หมู่ที่ 6 บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
8	นางสมคิด ศรีทัดจันทา	45 ปี	งูสวัด	128 หมู่ที่ 7 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย
9	เด็กชายเดชา คำไพรเลื่อน	12 ปี	ผอมซีดตัวเหลือง	156/1 หมู่ที่ 1 บ้านชมเจริญ ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย
10	นายเด่น บุตรชายงาม	36 ปี	แผลเรื้อรัง	61/1 หมู่ที่ 6 บ้านชมเจริญ ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย

ที่มา : สรุปเรียบเรียงจากการสัมภาษณ์ โอภาส ชามะรัตน์

ตารางที่ 7 แสดงบัญชีรายชื่อผู้ป่วยกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาอยู่นอกเขตจังหวัดเลย เรียงตามกลุ่มอาการเจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษา

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ	อาการเจ็บป่วย	ที่อยู่
1	นางสุข คำสอนทา	43 ปี	เบาหวาน	15หมู่ที่3บ้านผารังหมี ตำบลไทรน้อย อำเภอเนินมะปาง จังหวัดพิษณุโลก
2	นายบุญชวน บัวใบงาม	61 ปี	ความดันโลหิตสูง	128/2 หมู่ที่ 16 บ้านมูลเบ้า ตำบลโนนทอง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น
3	พระสิวเรศ เวียงเงิน	38 ปี	กระเพาะ	สำนักสงฆ์ บ้านก๊อด ตำบลปงสนุก อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน
4	นางจรุง แสงทอง	34 ปี	ท้องอืด	68 หมู่ที่ 4 ตำบลเปร็ง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ
5	นางสาวทัศนีย์ เจริญสุข	30 ปี	ตับอักเสบ	106บ้านโคกสะอาด ตำบลโคกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
6	นายธนสาร สุวรรณเกษม	60 ปี	มะเร็ง	224/23 ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
7	นายพุด บัวคำ	73ปี	ข้อเคล็ด	24 บ้านบัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ
8	นางศรีประไพ ชื่นศรี	62 ปี	อัมพฤกษ์	166 เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร
9	นางดาวรุ่ง ช่วยพันธ์	39 ปี	หืดหอบ	1/2หมู่ที่3 บ้านตะบอง ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
10	นางสุวิมล ศรีโคตร	57 ปี	ปวดเส้น	918 บ้านนิคม ตำบลโคกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : สรุปเรียบเรียงจากการสัมภาษณ์ โอภาส ชามะรัตน์

2. วันและเวลา

วันและเวลา ในการรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน จะให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยทุกวันในช่วงกลางวัน ระยะเวลาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยไม่แน่นอน จะแตกต่างกันออกไปตามความรุนแรงของอาการที่เจ็บป่วย เช่นผู้เจ็บป่วยที่มีอาการเรื้อรังมานาน ต้องนอนพักรักษาที่บ้านหมอพื้นบ้านหรือที่บ้านผู้ป่วยนานกว่า 30 วัน แต่ถ้าอาการเจ็บป่วยไม่เรื้อรังก็นำยาสมุนไพรไปรักษาด้วยตนเองที่บ้านประมาณ 1 สัปดาห์ อาการก็จะเข้าสู่ภาวะปกติ สำหรับเวลาที่หมอพื้นบ้านให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยนั้น จะประกอบทำการบำบัดรักษาทุกวันตั้งแต่เวลาเช้าถึงเย็น จากการสังเกตพบว่า ระยะเวลาในการรับผู้ป่วยเข้าบำบัดรักษาจะมีการปฏิสัมพันธ์ และตรวจวินิจฉัยโรคและให้การบำบัดรักษา จะใช้เวลาไม่นาน หมอพื้นบ้านก็สามารถทำการรักษาผู้ได้

3. สถานที่

สถานที่ที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน แบ่งเป็น 2 แห่ง คือ ที่บ้านผู้ป่วย และที่บ้านหมอพื้นบ้าน ในอดีตการคมนาคมไม่สะดวกญาติของผู้ป่วยอาจมาตามหมอพื้นบ้านไปให้การบำบัดรักษาที่บ้านผู้ป่วย แต่ปัจจุบันการคมนาคมสะดวกขึ้นการเดินทางโดยรถยนต์ไปมาได้สะดวกผู้ป่วยส่วนมากจะมารับการตรวจและบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน คือใช้สถานที่ที่บ้านหมอพื้นบ้านก่อน แล้วนำยาสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านจัดให้เพื่อไปรักษาที่บ้าน ถ้าต้องการรับยารักษาต่อก็จะกลับมาหาหมอจนกว่าจะหาย

4. วัตถุสิ่งของ

วัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน จะใช้วัตถุสิ่งของในการบำบัดรักษาควบคู่ไปกับเวทมนต์คาถา (หมอพื้นบ้านไม่สามารถบอกได้ นอกจากจะถ่ายทอดโดยการขอเป็นศิษย์เท่านั้น) วัตถุสิ่งของในที่นี้ หมายถึง สิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ในเรื่องของภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน (นายแวว วงศ์คำโสม) ซึ่งแบ่งออกได้ 2 ประเภท ดังนี้

4.1 สิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชาหรือยกครู

4.2 สิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

4.1 สิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชาหรือยกครู

สิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชาหรือยกครูของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ประกอบด้วยขันธ์ห้า ซึ่งขันธ์ห้านั้นประกอบด้วย ดอกไม้ และเทียนอย่างละ 5 คู่ เงินค่าบูชาหรือค่ายกครูเป็นการสมนาคุณหรือบูชายาไม่กำหนดราคาและไม่เรียกร้องแล้วแต่ศรัทธาของผู้ป่วย ที่มารับการบำบัดรักษาจะสมนาคุณเป็นเงินตั้งแต่ 1 บาทถึง 100 บาท เป็นส่วนใหญ่

ดอกไม้ที่นิยมกันนำมาใช้สำหรับบูชาหรือยกครู คือดอกไม้สีขาวจะใช้ทั้งหมด 5 คู่ ใส่ไว้ในพานหรือกระจาด ดอกไม้ที่นิยมคือดอกพุทธรักษา ดอกราตรี ดอกบานเย็นสีขาว หรือชนิดอื่นที่มีอยู่ทั่วไปในป่าหรือที่บ้านที่มีสีขาว หรือถ้าไม่มีดอกไม้ก็ใช้ใบที่เป็นยอดแทน

เทียนไขส่วนมากนิยมใช้เทียนไขแท่งเล็กสีเหลือง ยาวประมาณ 6 - 7 เซนติเมตร จะใช้ 10 เล่ม (5 คู่) ใส่ไว้ในพานหรือกระจาด แต่ไม่จุดเทียน

เงินสมนาคุณ เป็นเงินบูชาคุณหรือค่าครูหรือค่ายาที่ผู้มารับบริการบำบัดรักษาต้องให้กับหมอ เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณผู้ที่ให้การบำบัดรักษา ใส่ไว้ในพานตามกำลังศรัทธา เริ่มตั้งแต่ 1 บาท ถึง 100 บาท หรือมากกว่า (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสาวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

4.2 สิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

สิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ประกอบด้วยพืชที่เป็นสมุนไพรเป็นส่วนมาก ซึ่งจำแนกตามลักษณะทางกายภาพได้ 5 อย่าง ดังนี้

4.2.1 รูป ได้แก่ ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ เปลือกไม้ กระพี้ไม้ แก่นไม้ รากไม้

4.2.2 สี จำแนกได้ตามสี คือ สีขาว สีเหลือง สีเขียว สีแดง สีดำ

4.2.3 รส จำแนกตามรสได้ รสฝาด รสหวาน รสเบื่อเมา รสขม รสเผ็ดร้อน รสมัน รสหอมเย็น รสเปรี้ยว รสจืด ซึ่งมีสรรพคุณ ดังนี้

1) สรรพคุณยาจำพวกรสฝาด ใช้เป็นยาสมานและคุมธาตุให้ชะล้างและรักษาแผลสด แผลเน่าต่าง ๆ ห้ามโลหิตที่ออกจากแผล แก้โรคบิด โรคลงท้อง โรคอุจจาระธาตุ เช่น เปลือกแค เปลือกมะเดื่อ เปลือกมะขาม ทับทิม เปลือกคูน สีเสียดเทศ ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน เป็นต้น

2) สรรพคุณยาที่มีรสหวาน ใช้เป็นยาแก้ฟกช้ำในคอและปาก แก้ไอ แก้หอบ เหนื่อย แก้กระหายน้ำและอ่อนอกอ่อนใจ เช่นดอกคำฝอย น้ำอ้อยสด น้ำมะพร้าว รากหญ้าคา เป็นต้น

3) สรรพคุณยาจำพวกที่มีรสเบื่อเมา ใช้เป็นยาในการแก้พิษ ปวดเจ็บ เช่น พิษบาดแผลถูกแทงและแผลถูกอสรพิษขบกัด เช่น งูกัด ตะขาบ แมลงป่อง แมงมุม ปลาแขยง โรคกามโรคด้วย เช่น กัญชา ลูกสะบ้า กะเบา เครือกะไดลิง ทองพันชั่งเป็นต้น

4) สรรพคุณยาจำพวกรสขม ใช้แก้โลหิตที่มีอาการไข้ ตัวร้อน ไข้ตัวเหลือง แก้ขางและตานขโมยในเด็ก ๆ ทำให้น้ำดีโลหิตบริบูรณ์ขึ้น เช่น บอระเพ็ด สะเดา รากและผลขี้กา แก่นขี้เหล็ก หัวแห้วหมู ผักหนอก บวบขม เป็นต้น

5) สรรพคุณยาจำพวกที่มีรสเผ็ดร้อน ใช้แก้โรคกระเพาะอาหารพิการ ทำให้ลมในกระเพาะอาหารและลำไส้ขับลมออกให้เรอ และผายลมและช่วยย่อยอาหาร ภายนอกใช้ทาแก้เหน็บชา ตะคิวด้วย เช่น พริกไทย ขิง สะค้าน พริกขี้หนู กระเทียม กระชาย ข่าใหญ่ แห้วหมู ว่านน้ำ เป็นต้น

6) สรรพคุณยาจำพวกรสมัน ใช้แก้ปวดเมื่อยและขัดตามเส้นเอ็นทั่วไปในร่างกาย ใช้สวนอุจจาระและเจือกับยาที่มีรสฝาด รักษาบาดแผลด้วย และรับประทานภายในแก้ปวดเมื่อยตามข้อเช่นโรคเข้าข้อ เช่นน้ำมันมะพร้าว น้ำมันละหุ่ง เมล็ดงาดำ เมล็ดกะบก รากบัวหลวง รากขี้เหล็กใบใหญ่เป็นต้น

7) สรรพคุณยาจำพวกรสหอมเย็น มีสรรพคุณทำให้ชุ่มชื่นใจและแก้กระหายน้ำ อ่อนเพลียทุก ๆ อย่าง ชูกำลังในเวลาอ่อนหิว แก้เชื่องซึม เช่น ชะมด ดอกพิกุล ดอกมะลิ ดอกสาระภี ดอกจำปีน้ำ ดอกไม้เทศ เกสรบัวหลวง ใบกล้วยไม้ ดอกกะดังงาเป็นต้น

8) สรรพคุณยาจำพวกรสเค็ม ใช้แก้อาการท้องเฟ้อ เปรี้ยวลำคอ ขับอุจจาระ และขับปัสสาวะ ช่วยย่อยอาหารในกระเพาะให้ละลายเร็ว ภายนอกแก้โรคผิวหนัง เช่น รากลำพู เปลือกแค ใบเหงือกปลกหมอ รากไม้ไผ่ เปลือกมะเกลือเป็นต้น

9) สรรพคุณยาจำพวกรสเปรี้ยว เป็นยาทำให้ชื่นใจ แก้กระหายน้ำ กัดเสมหะในลำคอ ขับอุจจาระ ปัสสาวะ แก้ไอ แก้หอบ ทาแก้ฟ้าที่ลิ้น เช่น ลูกมะขามป้อม ลูกมะดัน ใบมะขามไทย ใบมะขามแขก ใบส้มป่อย ใบส้มเสี้ยว เนื้อมะกอก น้ำมะนาว น้ำมะกรูด น้ำมะเฟือง ผลสมอ เป็นต้น

4.2.4 กลิ่น คือ พืชแต่ละชนิดแสดงอาการของกลิ่นออกมา เช่น จันหอม พิมเสน หญ้าฝรั่น แก่นจัน เป็นต้น

แผนภูมิที่ 1 สัดส่วนผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน
นายแวว วงศ์คำโสม แบ่งตามพื้นที่
(ปี พ.ศ. 2544)

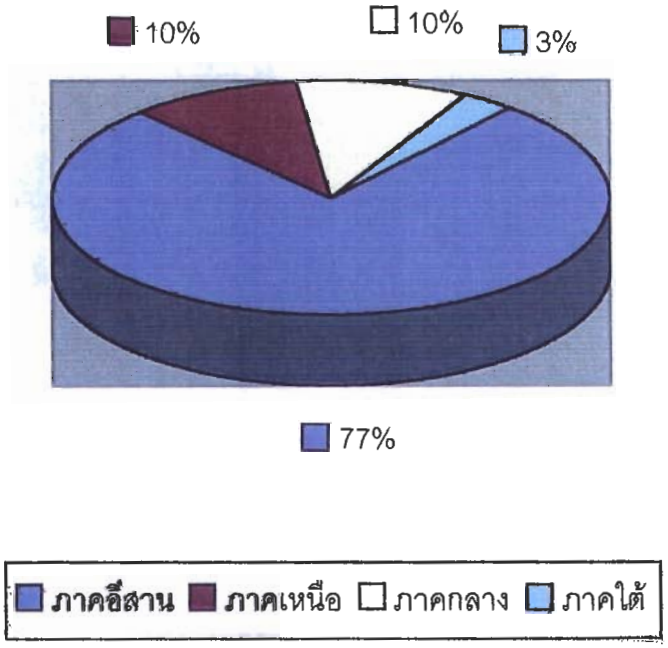

ที่มา : สรุปวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์ โอภาส ชามะรัตน์

ภาพประกอบ 6 เครื่องใช้บูชาหรือยกครู (ขันธ์ 5) และยาสมุนไพร

ภาพประกอบ 7 ยาสมุนไพรและแปรรูปที่เตรียมไว้สำหรับการบำบัดรักษาผู้บาดเจ็บป่วย

4.2.5 ชื่อของพืช พืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่จะมีชื่อเรียกเฉพาะท้องถิ่น เช่น เสี้ยว ส้ม เหลี่ยม เข่าคลอน ไมยราบ สักทอง โดเหล้า มุ่ยแดง ช้างน้าว เปล้าทอง ฝาง ดูกต้น พาย สะเมา อ้อยดำ ฝอยลม กล้วยลม กลีบม้าลม พังดี พังวะ บุ้งกระต่าย หมากคนทา ตาไก้ ตากวาง เพ็ดสังฆาต มะเฟือง หนวดฤาษี ตับเต่า ผักแพรวต้น ผักอี่ตู่ต้น แมงดาต้น ตีนตัง กระแตไต่ไม้ มะขาม ผักหวานบ้าน หญ้านาง ทับทิม สมั่ง จันทน์แดง หญ้าไซร หญ้าหนวดแมว ตะไคร้ ตาลนา ตีนเป็ดต้น ตูมกา ทุเรียน หนาด น้อยหน่า บวบขม ผักหนอก ประดู่ ไผ่เหลือง ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ฝ้ายขาว ฝ้ายแดง พริกไทย พุทธรักษา โหระพา หูเสือ ส้มป่อย ขี้เหล็กป่า สนเขา สะเดา สะค้าน ว่านหางจระเข้ สะแก ว่านชักมดลูก จำปาขาว ลำโพงแดง เร่ว ราชพฤกษ์ ละหุ่ง รางจืด ยอป่า หมากผู้ โมกน้อย มะหาด ผักอี่ฮึม มะระขี้นก มะดัน มะเกลือ มะขามไทย มะขามป้อม มะเขือขื่น กระชาย กะเบา ขมิ้นชัน ข่าใหญ่ เป็นต้น (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

วิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

หมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม มีระดับชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกับชาวบ้าน จึงมีความเข้าใจและสามารถสื่อสารกับผู้เจ็บป่วยได้ดี และเป็นกันเอง สิ่งนี้จึงน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งในการดึงดูดให้ชาวบ้านนิยมใช้บริการกับหมอพื้นบ้าน ดังเช่น มะลิ ลิวนานนท์ชัย และกาญจนา ตั้งชลทิพย์ (2529 : 15) ได้กล่าวว่า Helman ได้แสดงความคิดเห็นว่า ระบบการแพทย์พื้นบ้านมีส่วนดีเหนือระบบการแพทย์แผนปัจจุบันหลายอย่าง เช่น ในระบบการแพทย์พื้นบ้านได้เอื้ออำนวยให้ "ครอบครัว" ของผู้ป่วยมีส่วนร่วมในการวินิจฉัยและรักษาพยาบาล ซึ่งถือได้ว่าครอบครัวเป็นเสมือนทีมงานการรักษาที่ค่อนข้างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะด้านจิตใจของผู้ป่วย นอกจากนี้ยังพบว่าหมอพื้นบ้านให้ความอบอุ่นใกล้ชิดและมีความเข้าใจผู้ป่วยมากกว่า เนื่องจากมีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน ใช้ภาษาเดียวกัน จึงทำให้เกิดความคุ้นเคย และไว้วางใจในตัวหมอพื้นบ้านจากผู้ป่วย จากการศึกษาวิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่ได้รับความรู้จากครู ผู้ประสิทธิประสาทวิชาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ในการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยทุกครั้งหมอพื้นบ้านจะมีวิธีการ และขั้นตอนการให้การบำบัดรักษาซึ่งเป็นรูปแบบของการบำบัดรักษาอย่างหนึ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ตามวิธีการและขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ดังนี้

1. วิธีการ และขั้นตอนการเตรียมการในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย
2. วิธีการ และขั้นตอนการตรวจวินิจฉัยโรค
3. วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย
4. วิธีการ และขั้นตอนการประเมินผล

1. วิธีการ และขั้นตอนการเตรียมการในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ก่อนการให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านจะจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชาครูหรือยกครู คือขันธ์ห้า ประกอบด้วย ดอกไม้ เทียนอย่างละ 5 คู่ จัดไว้ในพาน และสิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษา คือที่เป็นสมุนไพร ได้แก่ ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ เปลือกไม้ ยางไม้ กระพี้ไม้ แก่นไม้ รากไม้ สมุนไพรที่ใช้จะเก็บจากป่าใกล้บ้าน หรือป่าภายในเขตอำเภอภูเรือ หรือต่างอำเภอ ในจังหวัดเลย หรือบางครั้งก็ข้ามไปเก็บที่ป่าในเขตของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว การเก็บยาสมุนไพรหมอพื้นบ้านจะออกเก็บวันอังคารเพราะมีความเชื่อว่าเป็นวันแข็ง และวันศุกร์ก็ได้แต่เก็บยาวันอังคารดีกว่า สมุนไพรที่ได้มาก็จะมีฤทธิ์ยาที่รักษาถูกโรค วิธีเก็บสมุนไพรจะเลือกเก็บเฉพาะส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยาได้ ก่อนเก็บจะต้องปลุกเสกด้วยเวทมนต์คาถา (หมอพื้นบ้านไม่สามารถบอกได้ นอกจากจะถ่ายทอดโดยการขอเป็นศิษย์เท่านั้น) เพื่อให้เกิดมีฤทธิ์ทางยาสามารถรักษาโรคได้ ปัจจุบันจะเก็บสมุนไพรมาปลุกเสกที่บ้านหมอพื้นบ้าน แล้วแปรรูปตามขนาดที่ใช้ แยกเป็นประเภท ชนิด ตามรูป สี รส กลิ่น และชื่อของพืช เช่นชนิดใช้ใบ ใช้ดอก ใช้ผล ใช้เปลือก ใช้ยาง ใช้กระพี้ ใช้แก่น ใช้ราก แล้วนำสมุนไพรที่มีสรรพคุณยากลุ่มเดียวกันหรือที่เสริมกันมารวมกัน จัดเป็นกลุ่มมัดหรือห่อพร้อมที่จะนำไปปรุงใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ซึ่งสิ่งของเครื่องใช้ทั้งสองส่วนที่หมอพื้นบ้านนำมาใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย มีความสำคัญเท่ากันจะขาดอย่างใดไม่ได้ (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน วิธีการ และขั้นตอนการเตรียมการในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย บุคลากรทางการแพทย์จะต้องจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์เครื่องใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้สนับสนุนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เช่นระเบียนรายงานสำหรับบันทึกข้อมูล ประวัติผู้ป่วย ใบสั่งยา เก้าอี้ โต๊ะ เตียงใช้สำหรับคนป่วย อุปกรณ์และเครื่องมือสำหรับตรวจโรค เช่น เครื่องชั่งน้ำหนัก เครื่องวัดส่วนสูง เครื่องวัดความดันโลหิต หูฟัง ฆ้อนเคาะเข่า ไฟฉาย เหล็กกดลิ้น ปรอทวัดไข้ อุปกรณ์เครื่องใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บ

ป่วย ประกอบด้วยเครื่องมือแพทย์ที่ทำความสะอาดนึ่งฆ่าเชื้อแล้ว เช่น ผ้าก๊อส สำลี ไม้พันสำลี พลาสเตอร์ ถุงมือยาง ไซริ้งเบอร์ต่าง ๆ หัวเข็มเบอร์ต่าง ๆ เข็มเย็บแผลเบอร์ต่าง ๆ ด้ายเย็บกรรไกรตัดไหม ปากคีบ ใบมีดผ่าตัด นีลเดิลโฮลเดอร์ และยาและเวชภัณฑ์ที่ใช้บำบัดรักษาความเจ็บป่วยตามบัญชียาหลัก (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย. 2543) ที่กล่าวทั้งหมดวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้ที่หน่วยบริการสาธารณสุขระดับปฐมภูมิต้องมีเหมือนกันทุกแห่ง พร้อมที่จะให้บริการในการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย ห้องตรวจโรคแยกจากห้องยาและไม่เปิดเผยผู้ป่วย (สัมภาษณ์ เลนุกา บุญเสงี่ยม. 16 ตุลาคม 2544)

2. วิธีการ และขั้นตอนการตรวจวินิจฉัยโรค

เมื่อมีผู้เจ็บป่วยมาขอรับบริการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม หมอพื้นบ้านก็จะมานั่งที่เสื่อแล้วก็เชิญผู้เจ็บป่วยและญาติที่มาด้วยเข้ามานั่งที่เสื่อที่เตรียมไว้ นั่งหันหน้าดูหมอ หมอก็จะพูดคุยซักถามทั่วไปเกี่ยวการดำเนินชีวิตของครอบครัว ถามทุกข์สุข การอยู่การกิน การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การทำกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดทั้งการปฏิบัติตัวของผู้เจ็บป่วย เพื่อทราบข้อมูลที่นำไปสู่การเจ็บป่วย และเพื่อทำความรู้จักสร้างความคุ้นเคยกับผู้ป่วย ตลอดทั้งญาติด้วย เป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับหมอพื้นบ้าน ญาติที่มาด้วยกันทุกคนก็พูดคุยและร่วมพิธีกรรมได้ทุกคน แล้วดูอาการลักษณะทั่วไปภายนอก และตรวจร่างกายโดยมีวิธีการ และขั้นตอน ดังนี้

ครั้งแรก หมอพื้นบ้านจะนั่งท่าสบายหันหน้าเข้าข้าง(เฉียง)เล็กน้อยกับผู้ป่วย ผู้เจ็บป่วยก็นั่งท่าสบายหันหน้าเฉียงกับหมอเล็กน้อย หมอก็จะใช้มือซ้ายของหมอจับมือซ้ายของผู้เจ็บป่วยสำหรับผู้ป่วยหญิง และจับมือขวาสำหรับผู้ป่วยชาย แล้วบริกรรมเวทมนต์คาถาใส่มือขวา (หมอไม่สามารถที่จะบอกหรือแนะนำคาถาให้กับผู้อื่นนอกจากจะถ่ายทอดให้กับศิลย์) ใช้เวลาประมาณ 5 - 10 วินาที แล้วใช้นิ้วมือ คือนิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง แมะ(คลำ) หรือจับที่ท้องแขนซ้ายส่วนบนของผู้ป่วย 1 ครั้ง แล้วก็แมะ(คลำ) หรือจับไล่ลงมาข้อศอก และสุดท้ายแมะ(คลำ)หรือจับที่ข้อมือผู้ป่วย เป็นการตรวจดูระบบเลือด ลม และอาการหนักเบาของความเจ็บป่วย

ครั้งที่สอง หมอพื้นบ้านก็จะบริกรรมเวทมนต์คาถาใส่มือขวา ใช้เวลาประมาณ 5 - 10 วินาที แล้วใช้นิ้วมือ คือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง แมะ(คลำ) หรือจับที่ซอกคอผู้ป่วย เป็นการตรวจดูระบบหายใจ และดูอาการหนักเบาของอาการเจ็บป่วย

ครั้งที่สาม หมอพื้นบ้านก็จะบริกรรมเวทมนต์คาถาใส่มือขวา แล้วใช้นิ้วมือ คือนิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง แมะ(คลำ) หรือจับที่ปลายนิ้วมือซ้ายผู้ป่วย เป็นการตรวจดูความสมบูรณ์ของร่างกาย ต่อจากนั้นก็จะใช้ฝ่ามือตีแขนผู้ป่วยตรงข้อศอก 3 ครั้ง แล้วก็ประมวลอาการวินิจฉัยโรคบอกผู้ป่วยว่าเจ็บป่วยเป็นโรคอะไรบอกผู้ป่วยทราบ(สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบันวิธีการ และขั้นตอนการตรวจโรค บุคลากรทางการแพทย์มีวิธีการ และขั้นตอนการตรวจรักษาโรค คือเมื่อมีผู้เจ็บป่วยมาขอรับการบริการที่สถานบริการก็จะต้องทำการบันทึกข้อมูลในระเบียนรายงาน เพื่อทราบข้อมูลที่อยู่อาศัย เพศ วัย สถานภาพ อาชีพ วันเวลาเริ่มป่วย แล้วก็ซักประวัติ สอบถามเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน พฤติกรรมในการดำเนินชีวิต ที่สงสัยที่จะเป็นมูลเหตุที่ทำให้ผู้ป่วยเจ็บป่วย เพื่อทราบสาเหตุของการเจ็บป่วย แล้วนำผู้ป่วยเข้าไปที่ห้องตรวจโรคที่เตรียมเอาไว้ ในห้องตรวจจะไม่ให้ญาติผู้ป่วยเข้าไป ถ้าผู้ป่วยพูดได้ซักถามรู้เรื่อง แต่ถ้าผู้ป่วยพูดไม่ได้ไม่สามารถที่จะสื่อสารกันได้ถึงอนุญาตให้ญาติเข้าไปด้วย เพื่อจะได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเจ็บป่วย เป็นหลักการที่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันต้องถือปฏิบัติ ต่อจากนั้นก็จะตรวจดูอาการที่สงสัย ถ้าไข้ก็วัดปรอท หรือถ้าอาการผิดปกติเกี่ยวกับความดันโลหิตก็วัดความดันโลหิตหรืออาการเจ็บป่วยอื่นที่ยังไม่แสดงอาการ อาจจะต้องใช้ผลการตรวจทางอื่นร่วมด้วย เช่น ผลการตรวจเลือด ผลการตรวจปัสสาวะ ผลการตรวจอุจจาระ หรือผลการตรวจทางเอ็กซเรย์ เมื่อตรวจอาการที่สงสัยหรือตรวจพบอาการเจ็บป่วยแล้วก็วินิจฉัยโรคให้การบำบัดรักษาต่อไป (สัมภาษณ์ สมบูรณ์ จันทนา. 14 พฤศจิกายน 2544)

จากการศึกษาวิธีการ และขั้นตอนการตรวจโรคหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม จะใช้วิธีแมะ(คลำ) หรือจับตรวจโดยไม่ได้ใช้อุปกรณ์อื่นเข้ามาช่วย อาศัยประสบการณ์ที่ได้จากการสั่งสมมาจนเกิดความเชี่ยวชาญ การตรวจผู้เจ็บป่วยจะแมะ(คลำ) หรือจับแขนผู้ป่วยเป็นส่วนมาก เป็นเพราะว่าแขนผู้ป่วยนั้นเป็นส่วนที่สามารถแมะ (คลำ) เส้นเลือดได้ จึงเป็นการทำให้แมะ (คลำ) หรือจับหาจุดตรวจได้ง่าย เนื่องจากการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรนั้น หมอจะต้องตรวจดูร่างกายโดยการจับเส้นผู้ป่วยทุกคนและวินิจฉัยโรคตามอาการที่ตรวจพบ

3. วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

เมื่อมีผู้ป่วยมาขอรับบริการการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม หลังจากได้ตรวจดูอาการเจ็บป่วยเรียบร้อยแล้ว หมอก็จะให้การบำบัดรักษาตามอาการที่ตรวจพบ วิธีการรักษายังต้องใช้ขันธ์ห้าร่วมด้วย และยาสมุนไพรที่เตรียมเอาไว้ ขนาดยาได้จัดไว้เป็นมัด

หรือเป็นห่อที่รวมยาหลายชนิดเข้าด้วยกัน หมอพื้นบ้านก็จะจัดยาตามอาการของโรค คือถ้าเจ็บป่วยมากก็จะให้ยามาก ตามความเชื่อว่ากินยาตามที่ได้จัดให้หมดอาการเจ็บป่วยก็จะหาย บางกลุ่มอาการเจ็บป่วยก็ให้การบำบัดรักษาโดยการนวดก่อน เช่นอาการปวดเส้น อัมพฤกษ์ หมอจะแนะนำวิธีการกินยาจะต้องต้มกินตามลำดับยาที่จัดให้เป็นมัดหรือห่อที่หนึ่ง สอง สามตามลำดับ (หมายความว่าให้ต้มกินมัดที่หนึ่งก่อนแล้วถึงต้มมัดที่สอง สามตามลำดับ) แล้วก็นำยาที่จัดนั้นใส่หรือวางที่พานขันธ์ห้า แล้วยกขึ้นใส่หัวบริกรรมเวทมนต์คาถา เป็นการปลุกยาให้มีฤทธิ์แรงสามารถรักษาโรคได้ มีประสิทธิผลต่อการรักษาโรคแล้วก็ยกขึ้นใส่หัว แล้วส่งมอบยาให้ผู้ป่วย และผู้ป่วยก็จะน้อมรับยาโดยยกขันธ์ห้าที่หมอส่งให้ขึ้นอธิษฐานรับในสิ่งที่ดี ๆ และขอให้หายจากโรค เสร็จแล้วผู้ป่วยก็จะสมนาคุณค่ายาหรือค่าครู (หมอพื้นบ้านจะไม่กำหนดหรือเรียกค่ายา) ตามกำลังศรัทธาวางไว้ในพานขันธ์ห้ายกขึ้นใส่หัวน้อมอธิษฐานแล้วส่งให้หมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านก็จะน้อมรับแล้วก็อวยพรให้หายจากการเจ็บป่วยเป็นเสร็จพิธี หลังจากนั้นผู้ป่วยก็จะนำยาสมุนไพรที่ได้ไปต้มกิน รมหรือฝนทาแล้วแต่ลักษณะของอาการเจ็บป่วยที่บ้าน ส่วนมากจะเป็นยาต้มกิน วิธีต้มยา ต้มจนกว่ายาออกฤทธิ์หรือสุกกินได้ ยารมก็ให้ผ่าไอความร้อน ยาฝนก็ฝนจนได้เนื้อยาหรือฤทธิ์ยา (สัมภาษณ์ บัวอน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยเมื่อตรวจวินิจฉัยโรคแล้ว บุคลากรทางการแพทย์ก็จะตัดสินใจให้การรักษาตามอาภารหรือโรคที่ตรวจพบ บันทึกข้อมูลผู้ป่วยอย่างละเอียดในระเบียนผู้ป่วย เช่น วัน เวลาเริ่มป่วย อาการเจ็บป่วย สิ่งที่ตรวจพบ การวินิจฉัยโรค การให้การรักษา ยาที่ใช้รักษา ชนิดยา ขนาดและจำนวน ยาที่ให้ ยาที่ใช้เป็นยาสำเร็จรูปสามารถใช้รักษาโรคได้เลย จะมียาใช้ภายนอก ยารับประทานและยาฉีด วิธีใช้แยกเป็นยาสำหรับเด็ก ยาใช้สำหรับผู้ใหญ่ ซึ่งยามีส่วนผสมตัวยาที่แตกต่างกัน ยาใช้ภายนอก ใช้ทาและนวด ยารับประทานใช้รับประทานก่อนอาหาร หลังอาหาร หรือระหว่างอาหาร ยาแต่ละชนิดจะมีผลข้างเคียงต่อผู้ใช้ เช่น ยารับประทานก่อนอาหารเป็นยาปฏิชีวนะ เพื่อยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื่อโรค ยารับประทานหลังอาหารเป็นยาที่มีการระคายเคืองต่อกระเพาะและลำไส้มาก ยาฉีดใช้ฉีดเข้าเส้นเลือดหรือกล้ามเนื้อในรายที่รับประทานยาไม่ได้ หรือผู้ป่วยไม่ได้สติ หรือความรุนแรงของโรค การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยใช้ยาตามขนาด และจะต้องให้ยาอย่างต่อเนื่อง ก่อนมอบยาให้ผู้ป่วย บุคลากรทางการแพทย์จะแนะนำวิธีการใช้ยา ข้อดี ข้อเสีย และการปฏิบัติตัวของผู้ป่วยขณะรักษาโรค กฎเกณฑ์การใช้บริการ เมื่อให้บริการแล้วก็จะเรียกเก็บเงินค่ารักษาพยาบาลตามระเบียบ หลัก

การ ผู้ป่วยต้องจ่ายค่ายาตามเกณฑ์ที่เรียกเก็บ หรือถ้าเป็นสถานบริการของรัฐผู้ป่วยมีสิทธิยกเว้นค่ารักษาพยาบาลก็จะได้ยกเว้นและบันทึกข้อมูลไว้เป็นหลักฐาน เพื่อรายงานตามระบบ ระเบียบต่อไป (สัมภาษณ์ ซ่อชบา สังศรีเมฆ. 22 ธันวาคม 2544)

4. วิธีการ และขั้นตอนการประเมินผล

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เมื่อให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยแล้วส่วนมากจะไม่เก็บข้อมูลโดยการบันทึก จะอาศัยความจำหรือการบอกเล่าต่อ ๆ กันไปจากผู้ที่เคยเจ็บป่วยมารับการบำบัดรักษาแล้วหาย หรืออาการดีขึ้นก็จะบอกเล่าต่อกันไป ผู้เจ็บป่วยมารับบริการมากขึ้น หมอพื้นบ้านก็จะใช้วิธีการประเมินผลจากการที่ผู้เจ็บป่วยมาขอรับบริการว่ามากขึ้นหรือเท่าเดิมหรือน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกัน ปัจจุบันผู้เจ็บป่วยให้ความเลื่อมใสศรัทธานิยมมาขอรับบริการกับหมอพื้นบ้านมากขึ้นกว่าเดิม ผู้เจ็บป่วยที่มาขอรับบริการจะมาจากทั้งภายในอำเภอภูเรือ ต่างอำเภอ และต่างจังหวัดทุกภาคทั่วประเทศ ตลอดทั้งผู้เจ็บป่วยในกรุงเทพมหานคร เฉลี่ยประมาณวันละ 35 คน (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

ตามระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน การประเมินผลจะอาศัยข้อมูลที่เก็บรวบรวมไว้จากระเบียนรายงาน หรือข้อมูลที่เก็บจากการสำรวจ มาวิเคราะห์เพื่อทราบแนวโน้มหรือสถานการณ์การเจ็บป่วย แยกเป็นรายโรค โดยใช้ค่าทางสถิติ เป็นการประเมินเชิงปริมาณ แล้วนำข้อมูลที่ได้มาใช้ประโยชน์ในการวางแผนดำเนินการ ความเชื่อถืออยู่ที่การเก็บข้อมูลเป็นสำคัญ(สัมภาษณ์ สมศรี สังศรีเมฆ. 22 ธันวาคม 2544)

จากการศึกษาวิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญ เป็นการบำบัดรักษาตามแบบภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติกันมาจนถือปัจจุบัน ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่ต่างก็มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การไม่เรียกร้องค่าตอบแทนในการบำบัดรักษา ซึ่งผู้เจ็บป่วยตอบแทนตามฐานะและความพอใจของผู้ป่วยและญาติ ปัจจุบันมีชาวบ้านให้ความศรัทธ เชื่อถือในการรักษาแบบพื้นบ้าน และหมอพื้นบ้านก็ยังเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในด้านจิตใจเป็นอย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภาพประกอบ 8 หมอแวว วงศ์คำโสม แนะนำยาสมุนไพรผู้ป่วย

ภาพประกอบ 9 หมอแวว วงศ์คำโสม จัดเตรียมเครื่องบูชาและยาสมุนไพร

ภาพประกอบ 10 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบพิธีกรรมตรวจวินิจฉัยโรคผู้ป่วยชาย
นายสัมฤทธิ์ สุภามา

ภาพประกอบ 11 หมอ แวว วงศ์คำโสม ประกอบพิธีกรรมตรวจวินิจฉัยโรคผู้ป่วยหญิง
นางบุญมา สุธงษา

ภาพประกอบ 12 หมอแวว วงศ์คำโสม ประกอบยา (จัด – จ่ายยา) สมุนไพร รักษาผู้ป่วย

ภาพประกอบ 13 นายฮั่ง ศรีบุรินทร์ (ศิษย์) หมอพื้นบ้านประกอบยา (จัดยา)สมุนไพร ช่วยหมอแวว

แผนภูมิที่ 2 แสดงจำนวนผู้ป่วยที่มารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน
นายแวว วงศ์คำโสม (ระหว่างปี พ.ศ. 2540 – 2544)

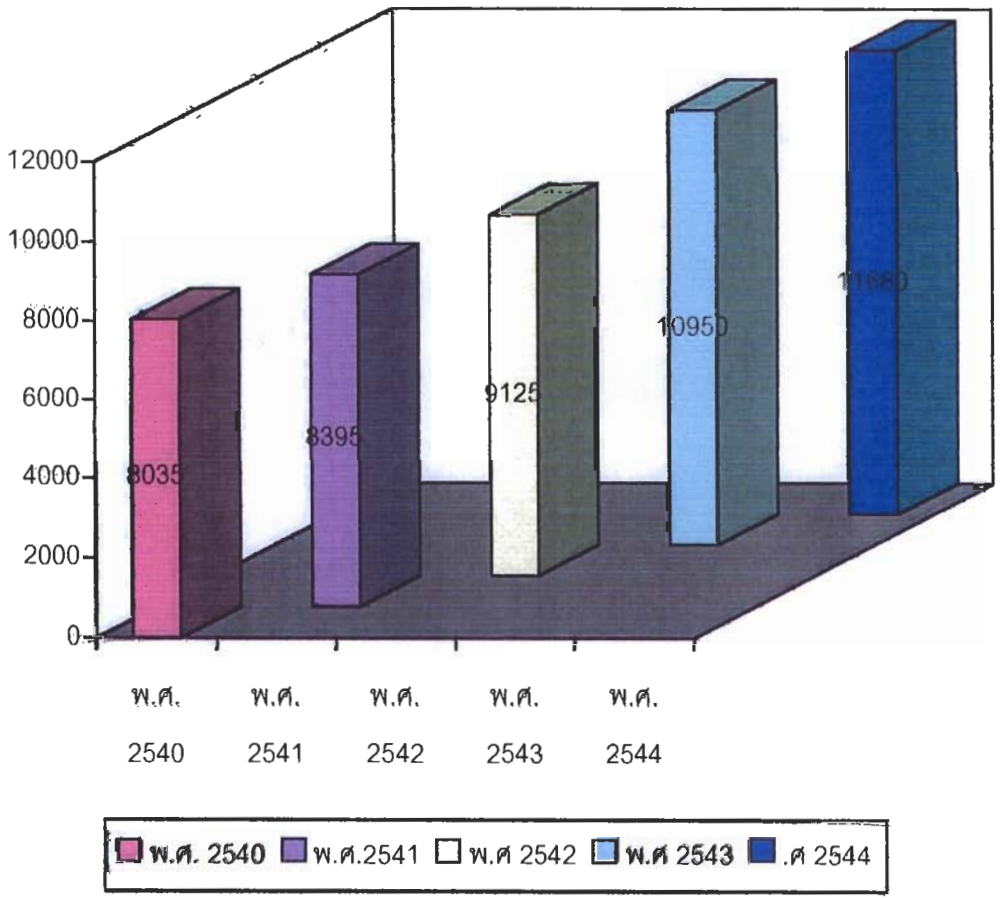

ที่มา : สรุปวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์ โอภาส ชามะรัตน์

ตัวอย่างอาการเจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม

1. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	เบาหวาน
อาการโดยทั่วไป	กระหายน้ำ เบื่ออาหาร คันตามตัว ปัสสาวะบ่อย ชาตามมือ เท้า วิงเวียน ความดันเลือดน้อย บวม
สาเหตุ	ระบบการทำงานของตับไม่ดี ชอบกินอาหารหวาน
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้เสี่ยวส้ม ไม้เหลี่ยม ไม้เข่าคลอน ไม้ลักแก่น หญ้าไมยราบ ใบสัก
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 1 - 2 ชิ้น รวมกันเป็นมัดใช้ต้ม ต้มให้ยาสุกหรือได้ฤทธิ์ยา
วิธีใช้ยา	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	อาหารรสหวาน อาหารหมักดอง เหล้า

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคเบาหวานคือ นางสุข คำสอนทา อายุ 43 ปี อยู่บ้านเลขที่ 15 บ้านผารังหมี ตำบลไทรย้อย อำเภอเนินมะปาง จังหวัดพิษณุโลก มีอาการอ่อนเพลีย วิงเวียน เพื่ออาหาร บวมตามขา ปัสสาวะบ่อย สาเหตุเป็นกรรมพันธุ์สายเลือดทางพ่อเป็นโรคเบาหวานหลายคน ไปรักษาที่โรงพยาบาลอาการไม่ดีขึ้น จึงเลือดมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านโดยได้ตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน 6 มัด ต้มรับประทานมัดแรกวันที่ 3 อาการบวมหายเป็นปกติ และต้มรับประทานจนหมดยาอาการเจ็บป่วยดีขึ้น (สัมภาษณ์ สุข คำสอนทา. 22 ตุลาคม 2544)

2. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ความดันโลหิตสูง
อาการโดยทั่วไป	ปวดศีรษะ หน้ามืด ตาลาย เดินเซ ใจสั่น อารมณ์หงุดหงิด หาวนอนแต่นอนไม่หลับ
สาเหตุ	ระบบการไหลเวียนเลือดไม่ดี
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้โถเหล้า ไม้เป้าน้อย ไม้หมุ่ยแดง ไม้ข้างน้าว ไม้เป้าทอง ไม้แก่นฝาง เครือเข่าคลอน
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 1 - 2 ชิ้น รวมกันเป็นมัดใช้ต้ม ต้มจนยาสุกหรือยาออกฤทธิ์

วิธใช้ยา ดื่มแทนน้ำ

ข้อห้ามหรือข้อละเว้น อาหารหมักดอง อาหารรสจัด เหล้า บุหรี่

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคความดันโลหิตสูงคือ นายเที่ยง เกษเกษร อายุ 69 ปี อยู่บ้านเลขที่ 391 หมู่ที่ 4 บ้านน้อย ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีอาการปวดศีรษะ วิงเวียน หน้ามืด ตาลาย สาเหตุไม่ทราบสาเหตุ เจ็บป่วยมาได้ 4 ปีแล้วไปรับการรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบันหลายแห่งแต่อาการไม่ดีขึ้น จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้านอาการดีขึ้น และหายเป็นปกติ แต่ต้องขะลำอาหารหมักดอง หน่อไม้ อาหารรสจัด เหล้า บุหรี่ (สัมภาษณ์ เที่ยง เกษเกษร. 12 ธันวาคม 2544)

3. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้น
อาการโดยทั่วไป	ปวดตามข้อ ปวดยาวตามแขน ขา
สาเหตุ	เส้นตึงเกินไป ทำงานหนัก เป็นโรคไตก็ปวดเอวได้
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้ดูกต้น ดูกเครือ ไม้เป้าใหญ่ ไม้เป้าน้อย รากพายสะเมา ยาหัว อ้อยดำ
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 1 - 2 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้ม ต้มจนยาสุกหรือยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อยกเว้น	เหล้า บุหรี่

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้นคือ นางบุญมา สุธงษา อายุ 56 ปี อยู่บ้านเลขที่ 1 บ้านกกกอก ตำบลหนองงิ้ว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีอาการปวดตามข้อ ปวดตามขา ปวดตามเส้นเดินไปมาลำบาก ไปรับการกับหมอแผนปัจจุบันแล้วหลายครั้งอาการไม่ดีขึ้น จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน ใช้วิธีการนวดเส้น แล้วตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน 6 มัด อาการดีขึ้น เดินไปมาได้สะดวก (สัมภาษณ์ บุญมา สุธงษา. 6 ตุลาคม 2544)

4. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	กระเพาะ
อาการโดยทั่วไป	แน่นบริเวณลิ้นปี่ ท้องอืด ร้อนลำคอ เรอมีกลิ่นเหม็น ผะอืดผะอม(คลื่นไส้) ปวดท้อง

สาเหตุ	ระบบทางเดินอาหารอาหารผิดปกติ รับประทานอาหารย่อยยาก เป็นแผลในกระเพาะ อารมณ์เคลียดการไหลเวียนเลือดไม่ดี
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ฝอยลม กล้วยลม กลีบม้าลม เครือพังวะ เครือพังดี เครือโดเหล้า
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 1 - 2 ชิ้น รวมกันเป็นมัดใช้ต้ม ต้มจนยาสุกหรือยาออกฤทธิ์
วิธีใช้ยา	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	อาหารรสจัด อาหารหมักดอง เหล้า บุหรี่

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคกระเพาะคือ พระสิวเรศ เวียงเงิน อายุ 38 ปี สำนักสงฆ์บ้านก็อด ตำบลปงสนุก อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน มีอาการปวดตามเส้น ปวดกล้ามเนื้อ ปวดทั่วร่างกาย ไปรับการรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบันแล้วไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทาน 6 มัด รับประทานจนหมดยาและงดรับประทานอาหารที่แสลงกับโรคอาการดีขึ้น(สัมภาษณ์ สิวเรศ เวียงเงิน. 25 ตุลาคม 2544)

5. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ท้องอืด เฟ้อ
อาการทั่วไป	แน่นบริเวณหน้าท้อง ท้องสูงกว่าหัวใจ ท้องจะเกร็งมีลม เรอเหม็นเปรี้ยว
สาเหตุ	ธาตุพิการ อาหารไม่ย่อย
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	รากพังวะ รากพังดี ผลกล้วยลม หัวเล็บม้าฤาษี
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละพอประมาณรวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	อาหารหมักดอง อาหารรสจัด เหล้า

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคท้องอืด เฟ้อคือ นางจรุง แสงทอง อายุ 34 ปี อยู่บ้านเลขที่ 65 หมู่ที่ 4 ตำบลเปร็ง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ มีอาการแน่นท้อง ท้องเกร็งมีลม เรอเหม็นเปรี้ยว ปวดจุกเสียด ไม่นิยมการรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบันที่ใช้ยา

สำเร็จรูปที่พัฒนาจากตัวยาทางเคมี จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปรับประทานที่บ้าน งดรับประทานอาหารแสลงอาการเจ็บป่วยดีขึ้น (สัมภาษณ์ จรุง แสงทอง. 19 ตุลาคม 2544)

6. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	มดลูกอักเสบ
อาการทั่วไป	ปวดบริเวณท้องน้อยร้าวไปหาเอว ปวดกระดูกก้นกบ มีน้ำมูกออกมาทางช่องคลอด มีกลิ่นเหม็น
สาเหตุ	การผิดปกติของมดลูก เส้นมดลูกตึง เส้นมดลูกหย่อน
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	เครือบุ่งกระต่าย เครือหวายสะลอย ไม้กระเบื้อต้น กระเบื้อเครือ ไม้เป้าใหญ่ ไม้เป้าน้อย
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 1 - 2 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาสุกหรือยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	เหล้า งดทำงานหนัก

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยมดลูกอักเสบคือ นางทิพวัลย์ สาขันธ์โคตร อายุ 33 ปี อยู่บ้านเลขที่ 398 หมู่ที่ 2 บ้านเชียงคาน ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีอาการประจำเดือนมาไม่หยุด ตกขาว ปวดท้องน้อย สาเหตุอาจจะมาจากการคลอดผิดปกติ คลอดครั้งสุดท้ายเอาเท้าออก แล้วอยู่ไฟไม่ได้ ไปรับการบำบัดรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบัน อาการพอทุเลาแต่ไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน ต้มรับประทาน 3 มัด อาการดีขึ้นและหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ ทิพวัลย์ สาขันธ์โคตร. 12 ธันวาคม 2544)

7. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ริดสีดวงทวาร
อาการทั่วไป	ปวดบริเวณก้น ท้องผูกถ่ายอุจจาระไม่ออกเป็นประจำ ปวดรูทวาร มีก้อนเลือดยื่นออกมาทางทวาร มีอาการปวด ถ่ายอุจจาระเป็นเลือดสด
สาเหตุ	ระบบขับถ่ายผิดปกติ ท้องผูกบ่อย ๆ อดกลั้นอุจจาระ กินอาหารไม่มีกาก การทำงานหนัก

ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้หนาด ไม้เป้า ไม้กนทา ไม้ตาไก้ ไม้ตากวาง เครือเพ็ดสังฆาต ชุดที่ 1 เครือถวัลย์น้อย ถวัลย์ใหญ่ อบเชย ตะไคร้น้ำ ตะไคร้บก ชุดที่ 2
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 2 - 3 ชิ้น มารวมกันเป็นมัด (ชุดที่ 1) อย่างละเท่า ๆ กันพอประมาณ (ชุดที่ 2) ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ อบหรือรม
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	ปลาไหล เหล้า

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคริดสีดวงทวารคือ นายสมพงษ์ ดานุรักษ์ อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 105 หมู่ที่ 10 บ้านขอนแดง ตำบลนาอาน อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีอาการปวดก้น ถ่ายเป็นเลือด ปวดท้อง ถ่ายอุจจาระไม่ออก บางครั้งถ่ายอุจจาระเป็นเลือด สาเหตุระบบขับถ่ายผิดปกติ กลั้นอุจจาระ เครียด ทำงานหนัก เป็นมาได้ 2 ปี ไปทำงานลำบากมาก ไปรับการบำบัดรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน อาการไม่ดีขึ้น จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน รับประทานได้ 3 - 4 มัด อาการดีขึ้น แล้วกลับมาตรวจกับหมอครั้งที่ 2 รับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้านอีก 4 มัด อาการหายเป็นปกติ งดของแสลง เหล้า ปลาไหล (สัมภาษณ์ สมพงษ์ ดานุรักษ์. 15 ธันวาคม 2544)

8. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ไตอักเสบ
อาการทั่วไป	ปวดหลัง ปวดท้องน้อย บวม ปวดศีรษะ มีไข้ อ่อนเพลีย ปัสสาวะขัด มีสีขุ่น
สาเหตุ	ระบบขับถ่ายปัสสาวะผิดปกติ ดื่มน้ำขุ่นมีตระกรอน ชอบกินอาหารรสฝาด
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้หมากแด่น ไม้แก่นมะเฟือง อ้อยดำ ยาหัว หญ้าไมยราบ
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 2 – 3 ชิ้น มารวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์

วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	อาหารรสฝาด หน่อไม้ เหล้า

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคไตอักเสบคือ นางคำพา พิลาทา อายุ 59 ปี อยู่บ้านเลขที่ 21 บ้านแก่งมี้ ตำบลนาซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีอาการปวดหลัง ปวดท้องน้อย ปวดทั่วตามตัว ปัสสาวะขัด บางครั้งท้องผูก มีอาการไข้เป็นบางครั้ง สาเหตุกินอาหารซ้ำซาก กินยาเคมีมาก กินน้ำน้อย ไปรับการบำบัดรักษาตามโรงพยาบาลเชียงคาน โรงพยาบาลเลย และแพทย์แผนปัจจุบัน อาการดีขึ้นพอทุเลาไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน ต้มรับประทานจนหมดยาที่รับมาอาการดีขึ้นและหายปกติ (สัมภาษณ์ คำพา พิลาทา. 8 ธันวาคม 2544)

9. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ตับอักเสบ
อาการทั่วไป	ตัวเหลือง ตาเหลือง อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ไม่มีแรง มือเท้าบวม
สาเหตุ	ระบบเลือดผิดปกติ เลือดเป็นพิษ
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้ตับเต่า ไม้เป้าทอง ไม้ฝาง
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 3 - 5 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	อาหารมัน

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคตับอักเสบคือ นางสาวทัศนีย์ เจริญชัย อายุ 30 ปี อยู่บ้านเลขที่ 106 บ้านโคกสะอาด ตำบลโคกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี มีอาการอ่อนเพลียเบื่ออาหาร ตัวเหลือง ตาเหลือง เป็นมานานไปรับการบำบัดรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบัน อาการทุเลาแต่ไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยตรวจรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน จำนวน 6 มัด ต้มรับประทานจนหมดยาที่รับมา อาการดีขึ้น และมารับยาสมุนไพรอีกเป็นครั้งที่ 2 ไปต้มรับประทานที่บ้าน จำนวนเท่าเดิม อาการหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ ทัศนีย์ เจริญชัย. 8 ธันวาคม 2544)

10. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	มะเร็ง
อาการทั่วไป	เป็นก้อนเนื้อแข็งโตขึ้นเรื้อย ๆ รุกลามแตกเป็นแผลเรื้อรัง ปวดบริเวณรอบแผล
สาเหตุ	ระบบน้ำเหลืองผิดปกติ
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้เป้าทอง ไม้เป้าน้อย หนวดฤาษี เล็บม้าฤาษี เครือแตก กล้วยลม ฝอยลม วานมะเร็ง
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 2 - 3 ชิ้น มารวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์ ฝน
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	แตงโม ทุเรียน ปลาหมึก หอยแคลง ไก่พันธุ์

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคมะเร็งคือ นางสาวฐิติมา พรมศรีจันทร์ อายุ 32 ปี อยู่บ้านเลขที่ 15 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีอาการบวมที่คอเป็นก้อนแข็ง ลามไปที่แก้มข้างขวา เจ็บปวดมากไปรับการรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน นอนรักษาที่โรงพยาบาล 4 คืน หมอจะผ่าเอาเนื้อไปตรวจเพราะสงสัยเป็นมะเร็ง อาการไม่ดีขึ้นและไม่ยอมให้หมอผ่า ตัดสินใจออกจากโรงพยาบาลมาอยู่ที่บ้าน อาการยิ่งเป็นมากขึ้น เจ็บปวดมากจนพูดไม่ได้ กินข้าวไม่ได้ มีการอักเสบบวมแดง ญาติพี่น้องเชื่อว่าจะตายเพราะไม่มีทางรักษาให้หายได้แล้ว จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจร่างกาย แล้วตัดว่านมะเร็งมาเป็นชิ้นบาง ๆ แปะตรงที่อักเสบ ถ้าเป็นมะเร็งว่านจะปิด ว่านได้ปิดแน่นไม่หล่น แล้วก็ให้ยาสมุนไพรมาฝนทาและยาสมุนไพรมาต้มรับประทานที่บ้าน ต้มรับประทานตลอด 2 - 3 เดือน จนหมดยา อาการดีขึ้น แล้วกลับไปตรวจกับหมออีกครั้ง อาการหายเป็นปกติ งดกินอาหารแสลง ได้แก่ อาหารทะเลทุกชนิด แตงโม ทุเรียน ไก่พันธุ์ (สัมภาษณ์ ฐิติมา พรมศรีจันทร์. 17 พฤศจิกายน 2544)

11. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ปวดเมื่อย วิงเวียน
อาการทั่วไป	หน้ามืดตาลาย เวียนศีรษะ เบื่ออาหาร วิงเวียน ลืมตาบ้านหมุน ปวดเมื่อยตามตัว
สาเหตุ	ระบบการไหลเวียนของเลือดผิดปกติ เลือดไปเลี้ยงสมองน้อย
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ผักแพรวต้น ผักอีต้น ไม้แมงดาต้น ไม้ฝาง

แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละพอประมาณเท่า ๆ กัน รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	-

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคปวดเมื่อย วิงเวียนคือ นางถาวร แทนสอน อายุ 42 ปี อยู่บ้านเลขที่ 232 หมู่ที่ 6 บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีอาการปวดศีรษะ ใจสั่นเหมือนหิวข้าวอยู่เรื้อย หาวนอน ตามัว บางครั้งนอนไม่หลับ เป็นมานาน ไปรับการรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบันอาการไม่หายแต่ก็ทุเลาไป หมดยาก็มีอาการอีกไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจร่างกายรับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้าน รับประทานจนหมดยา อาการหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ ถาวร แทนสอน. 8 ธันวาคม 2544)

12. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	อัมพฤกษ์ อัมพาต
อาการทั่วไป	กล้ามเนื้อแขนขาอ่อนแรง ยกขาไม่ขึ้น ขากรรไกรแข็งพูดไม่ได้
สาเหตุ	เส้นประสาทอ่อนแรง หรือเกิดจากอุบัติเหตุ
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้ตูกต้น ไม้ตูกเครือ เครือตีนตัง เครือหวายสะลอย
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 2 - 3 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	-

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคอัมพฤกษ์ อัมพาตคือ นางศรีประไพ ชื่นศรี อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 166 เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร มีอาการเริ่มแรกเป็นความดันโลหิตสูง ปวดศีรษะ เคลียด ชาเส้นประสาทซีกขวา เสียศูนย์ในการทำงาน เป็นอัมพฤกษ์ ไปรับการบำบัดรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน 6 ปี ไปรับการบำบัดรักษาวิธีฝังเข็มด้วย อาการไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจร่างกาย นวด รับยาสมุนไพรไปต้มรับประทานที่บ้านจนหมดยา 6 มัด อาการดีขึ้น หายเดินได้เป็นปกติ (สัมภาษณ์ ศรีประไพ ชื่นศรี. 20 ธันวาคม 2544)

13. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	ข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อน
อาการทั่วไป	ปวดบวม ร้อนบริเวณข้อมือ ข้อเท้า และข้อต่อส่วนอื่น
สาเหตุ	อุบัติเหตุ หรือการผิดปกติของร่างกาย
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้ดูกต้น ไม้ดูกเครือ เครือตีนตัง น้ำมันพืช
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้อย่างละ 3 - 5 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์ และหุงหรือตำยาน้ำมันพืช
วิธีใช้	ดื่มแทนน้ำ นวด ทา
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	-

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคข้อเคล็ด หรือข้อเคลื่อนคือ พระยศ ไชยคำ อายุ 71 ปี อยู่วัดอมรประสิทธิ์ บ้านสามแยกปากภู ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีอาการปวดขาเจ็บปวดเอวเดินไม่ได้ สาเหตุเกิดจากอุบัติเหตุควายชน ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้บวช ไปรับการรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน หมอได้เข้าเฝือกนอนพักรักษาอยู่ 1 เดือน อาการไม่ดีขึ้น จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจร่างกาย แล้วจัดยาสมุนไพรให้มาต้มรับประทานที่บ้านรักษาอยู่ 1 เดือน อาการดีขึ้น (สัมภาษณ์ ยศ ไชยศรี. 20 ธันวาคม 2544)

14. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	หอบหืด
อาการทั่วไป	ไอแห้ง หายใจหอบ หายใจไม่อิ่ม เมื่อยอ่อนเพลีย
สาเหตุ	ภูมิแพ้ เช่นแพ้อากาศ อาหาร
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	กระแตไต่ไม้
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่
วิธีการปรุงยา	นำยาที่ได้มาล้างให้สะอาด ตากให้แห้ง นำมาโขลกให้ละเอียด แล้วห่อผ้าขาวนำไปแช่น้ำให้ยาออกฤทธิ์
วิธีใช้	ดื่มบ่อย ๆ
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	หลีกเลี่ยงสิ่งแพ้

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคหอบ หืดคือ นางดาวรุ่ง ช่วยพันธ์ อายุ 39 ปี อยู่บ้านเลขที่ 1/2 หมู่ที่ 3 บ้านตะบอง ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา มีอาการ

หืด หอบหายใจลำบาก บางครั้งมีอาการหายใจไม่ติด เมื่อยอ่อนเพลีย สาเหตุแพ้อากาศ เป็นมา นาน 2 หรือ 3 ปี ไปรับการบำบัดรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันอาการทุเลาแต่ไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยการตรวจร่างกาย ให้ยาสมุนไพรไปรับประทานที่บ้าน อาการหายแต่ต้องได้หลีกเลี่ยงอากาศเย็น (สัมภาษณ์ ดาวรุ่ง ช่วยพันธ์. 15 ตุลาคม 2544)

15. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	งูสวัด
อาการทั่วไป	ปวดตามผิวกาย ปวดแสบปวดร้อน มีผื่นแดงบริเวณหน้าอก หรือแขน ขา ตุ่มมักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ต่อมาตุ่มจะใสและเหลืองขึ้นในที่สุดก็ตกสะเก็ด
สาเหตุ	น้ำเหลืองไม่ดี
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	ไม้ก้อน เปลือกบง ข้าวสารจ้าว
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่
วิธีการปรุงยา	ใช้ฝนและบดข้าวสารจ้าวให้ละเอียดผสมกัน
วิธีใช้	ทาบริเวณที่เป็นตุ่ม
ข้อห้ามหรือข้อละเว้น	-

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคงูสวัดคือ นางสมคิด ศรีทัดจันทา อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 128 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีอาการเริ่มมีไข้ปวดเมื่อยตามผิวหนังมีผื่นแดงใต้นมด้านขวา ปวดแสบปวดร้อนมาก หลังจากนั้น 3 วัน จะเป็นตุ่มใส ๆ มีน้ำขังอยู่ภายใน ปวดแสบร้อนมากยิ่งขึ้น ไปรับการบำบัดรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันอาการไม่หาย จึงเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยหมอพื้นบ้านตรวจร่างกายแล้วจัดยาสมุนไพรมาฝนทาที่บ้าน 7 วัน อาการหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ สมคิด ศรีทัดจันทา. 16 พฤศจิกายน 2544)

16. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย	แผลเรื้อรัง
อาการทั่วไป	เป็นแผลเปื่อยมีน้ำเหลือง น้ำหนอง บวมแดง ปวดบริเวณแผล
สาเหตุ	ระบบน้ำเหลืองไม่ดี ถูกของมีคม อุบัติเหตุเป็นแผลฝี
ชื่อ ชนิด สมุนไพร	เปลือกมังคุด รากก่ำหลวง ไข่แมงม้า ใบกล้วยตีบ
แหล่งที่มาของสมุนไพร	ป่า ไร่ สวน
วิธีการปรุงยา	ใช้ฝนรวมกัน 3 อย่าง อีกอย่างต้มจนยาออกฤทธิ์

วิธีใช้ ทา รม

ข้อห้ามหรือข้อละเว้น ปลาไหล เหล้า

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคแผลเรื้อรังคือ นายเด่น บุตรชายงาม อายุ 36 ปี อยู่บ้านเลขที่ 61/1 บ้านชมเจริญ ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย มีอาการเริ่มบวมแดง ที่หัวเข่าข้อพับข้างซ้าย ต่อมาไปหกล้มขาเคล็ด หัก เป็นแผล ไปรับการบำบัดรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน 3 เดือน อาการยังไม่หายหมอแนะนำถ้าไม่หายจะต้องตัดส่วนที่หักเพื่อรักษาถึงจะหาย จึงตัดสินใจเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านตรวจร่างกายแล้วให้การบำบัดรักษาด้วยสมุนไพรและให้นอนรักษาที่บ้านหมอ 1 เดือน อาการดีขึ้นแล้วให้ยาสมุนไพรมารักษาที่บ้าน เมื่อยาหมดก็กลับไปรับยากับหมอ ไปรับยาทั้งหมด 10 ครั้ง มาบำบัดรักษาที่บ้านอาการหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ เด่น บุตรชายงาม. 21 พฤศจิกายน 2544)

17. ชื่อโรคหรืออาการเจ็บป่วย ตัวเหลือง

อาการทั่วไป ตัวเหลือง อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ซีด บวม

สาเหตุ เลือดไม่ดี ขาดสารอาหาร

ชื่อ ชนิด สมุนไพร เหนต้น เหนเครือ แกแฟง ตั้งไก่

แหล่งที่มาของสมุนไพร ป่า ไร่

วิธีการปรุงยา ใช้อย่างละ 3 - 5 ชิ้น รวมกันเป็นมัด ใช้ต้มจนยาออกฤทธิ์

วิธีใช้ ดื่มแทนน้ำ

ข้อห้ามหรือข้อละเว้น -

จากการศึกษาตัวอย่าง ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคตัวเหลืองคือ เด็กชายเดชา คำไพรเลื่อน อายุ 12 ปี อยู่บ้านเลขที่ 156 บ้านชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย มีอาการเริ่มบวมแดงมีไข้ต่อมทอนซินอักเสบ ตัวเหลือง ไปรับการบำบัดรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน ที่โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น แพทย์ให้การรักษาและเข้าเลือดนอนรักษาอยู่ 1 เดือน อาการดีขึ้นกลับบ้านอาการกลับเจ็บป่วยอีก จึงตัดสินใจเลือกมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านตรวจร่างกาย จัดยาสมุนไพรให้มารักษาที่บ้านต้มรับประทาน 6 มัด อาการหายเป็นปกติ (สัมภาษณ์ อำ บัณฑิต. 21 พฤศจิกายน 2544) การรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม จะใช้สมุนไพรจากพืชอย่างเดียวตามตำรับยาดังต่อไปนี้

ตารางที่ 8 ทำเนียบยาสมุนไพร ตำรับ นายแวว วงศ์คำโสม

ชื่อสามัญ	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณรักษาโรค
กะแจะ	อ็อคนาวอลลิคิอาย (Ochna Wallichi)	ช้างน้าว, ตานนกกด ช้างสารขับมัน	ปวดข้อ, ปวดขา ขับผายลม
กะดูกดำ	จัสติเซีย เกนดารัสเซ่ (Justicia Gendarussa)	กะดูกดำ,ปีกไก่ดำ สันพร้ามอน	แก้ลมขัดบวมตามข้อ ขับปัสสาวะ
กะแตไต่ไม้	ไดรนาเรีย เควอซิโฟเลีย (Drynaria Quercifolia)	กะแตไต่ไม้ กะปรอก,หัวว่าว	เบาหวาน,ไตพิการ ปัสสาวะพิการ
กะเบียน	กาดิเนีย เทอยิด้า (Gardenia Turgida)	กะเบียน, มุยแดง	มะเร็ง, ริดสีดวง แก้กลากเกลื้อน
กำจาย	ซิแซลไพเนียไดจินา (Caesalpinia Digynia)	กำจาย, หนามจาย หนามข้อง	แผลเรื้อรัง,ดับพิษฝี
ข้าวสาร	โอรีซ่าสะไตวา (Oryzasativa)	ข้าวสาร	ดับพิษอักเสบ,ฟกบวม งูสวัด
ดีปลี	ปิเปอ ซิลวาติคุ่ม (Ppr Sylvaticum)	ดีปลี, ประดงข้อ พิษพญาไฟ	แก้ริดสีดวงทวาร แก้หืด, ลมวิงเวียน อัมพฤกษ์,อัมพาต
ตะไคร้	ซิมโบโปกอน ซิสตราตัส (Cimbopogon Citratus)	ตะไคร้	ท้องอืด เฟ้อ, ขับลม บำรุงไฟธาตุให้เจริญ
ตาไก่	ซาลาเซีย เวอโคซา (Salacia verrucosa)	ตาไก่, ตากว าง ขอบกะดัง	ขับโลหิตระดูสตรี ริดสีดวงทวาร,โลหิตจาง
ตับเต่า	นอนันคลี เซสซิซิโฟเลีย (Neonanclea Sessisifolia)	ตับเต่า, หูกวาง	ตับอักเสบ ดับพิษตานทรางเด็ก
หนาด	บลูเมีย บอลซัมมิเฟอร่า (Blumea Balsamifera)	หนาด, คำพอง	ริดสีดวงจมูก, ขับเสมหะ ขับผายลมในลำไส้

ตารางที่ 8 ทำเนียบยาสมุนไพร ตำรับ นายแวว วงศ์คำโสม(ต่อ)

ชื่อสามัญ	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณรักษาโรค
ประดงเลือด	แพริเนเรียม อานะเม็นซี่ (Parinarium Anamense)	ประดงเลือด, พอก ประดงไฟ	แก้ปวดแสบปวดร้อน แก้ประดง
ปลาไหลเผือก	เออรีโคมา ลองกิโฟเลีย (Eurycoma Longfolio)	ปลาไหลเผือก เอียนด่อน	ถ่ายผีในท้อง,กระเพาะ ถ่ายพิษต่าง ๆ
เปล้า	โครตอนอายิเรตัส (Croton Argyratus)	เปล้า	ผิวหนังผื่นคัน,มะเร็ง แก้ลมจุกเสียด
ปรง	เคอริออฟ (Ceriops)	ปรง, ปรงไข่	งูสวัด, ไฟลามทุ่ง เริม
ผักแพวแดง	ไทรโคเดสมา อินดิคุ่ม (Trichodesma Indicom)	ผักแพวแดง พังแพวแดง	แก้ลม,ริดสีดวง แก้หืด, เส้นประสาทพิการ ปวดเมื่อยตามข้อ กระดูก
ฝาง	ซิแซลไพเนีย แซบแพน (Caesalpinia Sappan)	ฝาง,จ้าย	บำรุงโลหิตสตรี ปอดพิการ,แก้ธาตุพิการ
ฝอยทอง	คัสคิวตา ไฮเอลินา (Cuscuta Hyalina)	ฝอยทอง เครือเขาดำ	ดับพิษร้อน
เพ็ชสังฆาต	ซิลซัส ควาแดรงกุลาริส (Cissus Quadrangularis)	เพ็ชสังฆาต ส้นชะคาด	ริดสีดวงทวาร
มะดูก	ไซโฟโนดอน เซเลไทรเนียส (Siphonodon Celatrineus)	มะดูก	บำรุงกระดูก,แก้ประดง เส้นเอ็นพิการ,แก้เข้าข้อ ดับพิษในกระดูก
ยี่โถ	เนอร์เรียมโอโดรุ่ม (Nerium Odorum Solano)	ยี่โถ	บำรุงหัวใจ แก้โรคกระเพาะ

ตารางที่ 8 ทำเนียบยาสมุนไพร ตำรับ นายแวว วงศ์คำโสม(ต่อ)

ชื่อสามัญ	ชื่อทางวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณรักษาโรค
ยั้ง	สะมีแล็ก แมกโครฟิลลา (Smilax Macrophilla)	หัวยั้ง,เคลือเดา หนามเป้า	แก้น้ำเหลืองเสีย เส้นเอ็นพิการ เข้าข้อ
ว่านมหาเมฆ	สติตามิเนีย (Stitaminee)	ว่านมหาเมฆ ว่านชักมดลูก	แก้ปวดมดลูกอักเสบ ช่วยบีบรัดมดลูกให้ยุบ
ไวยราบ	เมโมซาพิวดิด่า (Mimosa Pudica)	ไมยราบ หญ้าจี้ยอบ หญ้าปันยอด	แก้ไตพิการ ทางเดินปัสสาวะอักเสบ ขับระดู
หวายตะมอย	โทตัส ซีนเด้น (Tothos Seandens)	หวายตะมอย	แก้ไข้กาฬ,ดับพิษร้อน แก้ทรางชัก,แก้หืด
ว่านน้ำ	อะโครัส คาลามัส (Acorus Calamus)	ว่านน้ำ,หัวงอ	แก้เส้นกระตุก,แก้หืด ขับลม,บำรุงหัวใจ
เสมา	โอพุนเทีย อะลาติออ (Opuntia Elatior)	เสมา	แก้ปวดบวม,ดูดถอน พิษทำให้เย็น
สัก	เทคโทนา แกรนดิส (Tectona Crandis)	สัก	บำรุงโลหิต,แก้บวม แก้ลมในกระดูก ขับปัสสาวะ,คุมธาตุ
ส้มเสี้ยว	บัวฮิเนีย อะคิวนิเนตา (Bauhinia Acuminata)	ส้มเสี้ยว ส้มเปรี้ยว,ชงโคขี้ไก่	ฟอกโลหิต,ขับระดู
อบเชย	ตาลิช์พัททิริ (Talish pattiri)	อบเชย,โมงหอม กะเชียด	แก้อ่อนเพลีย,ขับผาย ลม,แก้ลมวิงเวียน
อ้อย	แซคชารุ่ม อ๊อฟ ฟิซินเนรุ่ม (Saccharum of ficinarum)	อ้อยแดง,อ้อยดำ	แก้ขัดเบา,แก้นิ่ว บำรุงธาตุ

ที่มา : สรุปเรียบเรียงจากการสัมภาษณ์ โอภาส ชามะรัตน์

จากการศึกษาการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ของผู้เจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ผู้เจ็บป่วยส่วนมากได้รับการรักษาเบื้องต้นกับการแพทย์แผนปัจจุบันมาแล้ว แต่ก็ยังต้องมาขอรับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านอีก ดังกระแสพระราชดำริว่าด้วยเรื่อง หมอไทยและยาไทย ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ข้อความว่า

> ...ขอเตือนว่า หมอฝรั่งนั้นดีจริง แต่ควรให้ยาไทยสูญหฤาหาไม่ หมอไทยจะควรไม่ให้มีต่อไปภายน่าหฤาควรจะมีไว้บ้าง ถ้าว่าส่วนตัวฉันเองยังสมัคกินยาไทยและยังวางใจหฤาอุ่นใจในหมอไทยมาก ถ้าหมอไทยจะรักษาอย่างฝรั่งหมด ดูเยือกเยนเหมือนเหนอื่น ไม่เหนพระเหนสงฆ์เลยเหมือนกัน แต่ตัวฉันก็อายุมากแล้วเหนจะไม่ได้อยู่ไปจนหมอไทยหมดดอก คนภายน่าจะพอใจอย่างฝรั่งทั่วกันไปจะไม่เดือนร้อนเช่นฉันดอกกระมัง เป็นแต่ลองเตือนดูตามหัวเก่า ๆ ที่หนึ่งเท่านี้...

กระแสพระราชดำรัสกล่าว สะท้อนให้เห็นพระราชวิจารณญาณอันสุขุมคัมภีรภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็น "สมเด็จพระปิยมหาราช" ของพสกนิกรชาวไทย พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม มรดกล้ำค่าด้านเวชกรรมและเภสัชกรรมส่วนนี้มีที่มาจากหลายกระแสสั่งสม สืบทอดผ่านมาหลายยุคหลายสมัย จนกระทั่งตกผลึกเป็นภูมิปัญญาไทย และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา สามารถ จันทร์สูรย์ (2533) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย (สามารถ จันทร์สูรย์. 2533)

จากการศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อของหมอพื้นบ้าน และชาวบ้านที่มีต่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร ซึ่งได้รับการถ่ายทอดความรู้ และความเชื่อสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 4
ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ความเชื่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน มีความเชื่อในการบำบัดรักษามาตั้งแต่สมัยโบราณ การดูแลตนเองของชาวบ้านในปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากการแพทย์แผนตะวันตก และแพทย์แผนโบราณที่มีแนวความคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย และการบำบัดรักษาตนเอง ในระบบบริการสาธารณสุขคลาดเคลื่อนไป จึงจำเป็นต้องหาแนวทางในการปรับระบบการแพทย์ทั้งสองทางให้ผสมผสานกัน การบำบัดรักษาแบบพื้นบ้าน มีขบวนการรักษาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตสภาพสังคมและวัฒนธรรม เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ (กุสุมา ชูศิลป์ และคนอื่น ๆ. 2532 ; 3) หมอพื้นบ้านเป็นผู้สืบประสบการณ์ การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของชาวบ้าน เป็นหมอพื้นบ้านที่รักษาตามความคิดความเชื่อ และวิธีการทางไสยศาสตร์ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการบำบัดรักษา และเกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนไข้กับผู้รักษาที่เกื้อกูลกัน หมอพื้นบ้านจะทำการบำบัดรักษาเฉพาะวิชาความรู้ประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอดมา ไม่ได้ศึกษาทฤษฎีอย่างเป็นระบบแต่ได้จากการสังเกตและการจดจำคำบอกเล่า วิธีการบำบัดรักษานั้นพบว่าจะใช้ทั้ง ยาสมุนไพร คาถาอาคม และน้ำมนต์ (บรรทมทิพย์ มีชัย. 2540 : 183)

ความเชื่อเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งต่างก็มีอยู่กันทุกชาติทุกภาษา และทุกเผ่าพันธุ์ เพียงแต่ว่าอาจจะมีความแตกต่างกันไปบ้าง ตามลักษณะของสภาพแวดล้อมในแต่ละสังคม และความเชื่อนี้จะมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคมด้วย กล่าวคือ ความเชื่อของมนุษย์ด้วยเช่นกัน ดังนั้นความเชื่อ เรื่องของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคแถบนี้ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มไทย - ลาว จะมีลักษณะผสมผสานกันของความเชื่อ 3 ส่วน คือ

1. ส่วนที่เป็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เช่น เรื่องเวทย์มนต์ คาถา และเครื่องรางของขลัง เป็นต้น

2. ส่วนที่เป็นความเชื่อของศาสนาพุทธ เช่นในเรื่องของ บาป บุญ และเรื่องการบูชานับถือบรรพบุรุษ เป็นต้น

3. ส่วนที่เป็นความเชื่อจากธรรมชาติ เช่นในเรื่องของยาสมุนไพร เรื่องลักษณะของบุคคล การยืน การนั่ง และข้อห้ามต่าง ๆ เป็นต้น (ชื่น ศรีสวัสดิ์. 2531 : 40 - 41)

จากการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย แบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ

1. ความเชื่อในองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย
2. ความเชื่อของหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย
3. ความเชื่อของผู้เจ็บป่วยที่มาบำบัดรักษา

1. ความเชื่อในองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน ทำให้ความเจ็บป่วยหายขาดได้ ผู้ทำการบำบัดรักษาและผู้รับการบำบัดรักษามีความเชื่อว่าการจะหายจากการเจ็บป่วยเกิดจาก สาเหตุ 5 ประการ คือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรม การรักษาด้วยสมุนไพร หมอรักษาจะมีขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมในการบำบัดรักษาเป็นการเฉพาะ เป็นวิธีการบำบัดรักษาที่แตกต่างกันออกไป ในการบำบัดรักษาโรคแต่ละโรคส่วนใหญ่จะใช้วิชาทางไสยศาสตร์ร่วมกับการใช้สมุนไพร

2. ความเชื่อเกี่ยวกับการปรุงยา การปรุงยาของหมอแผนโบราณมักจะมีคาถากำกับเสมอ เพื่อให้ยานั้นมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถรักษาโรคให้หายได้

3. ความเชื่อเกี่ยวบุคคล สังคมไทยยกย่องและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ครูยา เจ้าของยาย่อมมีคุณต่อมวลมนุษย์ เพราะเป็นผู้สืบทอดประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้เรื่องยารักษาโรคไว้ จึงเชื่อว่าครูยาจะช่วยบันดาลให้หมอยาสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวงได้ ฉะนั้นหมอยาจึงต้องระลึกถึงคุณของครู โดยการกล่าวอ้างถึงครูยาขณะเตรียมยา มีการตั้งครูด้วยการตั้งขวัญข้าวการผูกหม้อยาและการแต่งเครื่องบูชา

4. ความเชื่อเรื่องสิ่งแวดล้อม หมอยาสมุนไพรจะถือฤกษ์ยามในวันไปรักษาคนไข้ เมื่อมีญาติคนไข้มาเชิญหากกำหนดฤกษ์ยามในการรักษาคนไข้ได้ถูกต้อง ผู้ป่วยก็จะหายได้เร็วขึ้น บางครั้งถ้ากำหนดฤกษ์ยามผิดผู้ป่วยอาจถึงตายได้

5. ความเชื่อเกี่ยวกับเคล็ด ในการรักษาคนไข้ หมอยาจะต้องมีความละเอียดถี่ถ้วน เพราะการรักษาผู้ป่วย หมอยาจะมีข้อห้ามมากตั้งแต่ปริมาณตัวยาที่ใช้รักษา วิธีการเก็บสมุนไพรจนกระทั่งถึงข้อห้าม สำหรับผู้ป่วยในขณะรับการรักษาอีกด้วย หากไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัดการรักษาผู้ป่วยมักจะไม่ได้ผล (ชาญทอง บรรเทา. 2539 : 114 - 119)

การศึกษาความเชื่อในองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ผู้ศึกษาได้แยกทำการศึกษาดังนี้

1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบในการบำบัดรักษา

ความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบในการบำบัดรักษา เป็นการศึกษาความเชื่อของหมอพื้นบ้านว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบในการบำบัดรักษาด้วยสมุนไพรอย่างไร แบ่งการศึกษาความเชื่อเรื่ององค์ประกอบการบำบัดรักษาได้เป็น 4 องค์ประกอบ คือ ความเชื่อเกี่ยวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบำบัดรักษา ความเชื่อเกี่ยวกับวันและเวลา ความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ที่ใช้ในการบำบัดรักษา และความเชื่อเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษา ดังนี้ คือ

1.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับบุคคล

ความเชื่อเกี่ยวกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ทำการบำบัดรักษา และผู้รับการบำบัดรักษา มีความเชื่อ ดังนี้

1.1.1.1 ผู้ทำการบำบัดรักษา หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย คือ นายแวว วงศ์คำโสม อายุ 73 ปี อยู่บ้านเลขที่ 2 บ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ได้รับการเรียนวิชาชีพหมอพื้นบ้าน การใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยจากครู อาจาร สาเหตุที่ได้เรียนวิชาชีพนี้เพราะมีความเชื่อ ในเรื่อง สมุนไพร ไสยศาสตร์ และวิชาคาถาอาคม หากนำมารักษาผู้เจ็บป่วยจะได้ช่วยเหลือคนที่ทุกข์ยากเป็นการทำบุญ และอุทิศตนให้กับสังคม เชื่อว่าผลบุญที่ได้กระทำนี้สามารถจะตอบสนองตนเอง และครอบครัวให้มีความสุขความเจริญ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บได้ หมอพื้นบ้านที่ทำการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย จึงมีข้อห้ามในการปฏิบัติโดยเคร่งครัด 4 ข้อ คือ ต้องเป็นผู้มีความประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของบ้านเมือง ห้ามกินอาหารบ้านคนตาย ห้ามกินเนื้อสัตว์ 10 ชนิดและห้ามลอดราวตากผ้า โดยมีความเชื่อ ดังนี้

1) เป็นผู้มีความประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของบ้านเมืองเพราะเชื่อว่าการประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามจะต้องเป็นคนดี เป็นที่ยอมรับนับถือของสังคม ถือว่าเป็นบุคคลที่บริสุทธิ์ สามารถที่จะรักษาวิชาอาคม เวทมนต์คาถาที่เรียนมาไว้ได้

2) ห้ามกินอาหารที่บ้านคนตาย เชื่อว่าผู้ที่เรียนวิชาอาคมเป็นผู้ที่มีความสามารถเหนือกว่าบุคคลธรรมดา และเมื่อเป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรม ต้องรักษาศีลโดยเคร่งครัด

เปรียบเสมือนพระสงฆ์ ฉะนั้นการกินอาหารก็จะต้องสำรวม อาหารบ้านคนตายเชื่อว่าเป็นอาหารที่ผีกิน ผู้ถือศีลจะกินไม่ได้หากกินอาหารบ้านคนตายแล้วจะทำให้ผิดครูได้

3) ห้ามกินอาหารที่เป็นสัตว์ 10 ชนิด คือ เสือ สิงโต ช้าง ม้า หมา ลิง ค่าง งู จระเข้ และคน เพราะเป็นสัตว์ที่ผู้ถือศีลต้องละเว้น ผู้ที่ร่ำเรียนวิชาไสยศาสตร์ถือว่าเป็นผู้ที่มีศีลมีอิทธิฤทธิ์มีวิชาอาคม หากกินสัตว์ดังกล่าวแล้วเชื่อว่าจะทำให้ไม่สามารถรักษาคาถาอาคมทางไสยศาสตร์ที่เรียนมาได้ จะไม่สามารถทำการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยให้หายขาดได้

4) ห้ามลอดราวตากผ้า เพราะราวตากผ้าอาจจะเป็นที่ใช้ตากผ้าถุง ชุดชั้นใน กระโปรง ซึ่งเป็นของต่ำมีสิ่งบนเปื้อนสกปรก เชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้คาถาอาคมทางไสยศาสตร์เสื่อม (สัมภาษณ์ เสวียน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

1.1.1.2 ผู้รับการบำบัดรักษา หมายถึงผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม มีความเชื่อว่าหมอพื้นบ้านให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยหายได้ โดยหมอพื้นบ้านเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไป กล่าวคือ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยต่าง ๆ ได้ เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมและประเพณีอันดีงาม และเป็นผู้เสียสละมีจิตใจโอบอ้อมอารีย์พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือชาวบ้านผู้เจ็บป่วย ทุกคน นอกจากนี้แล้วหมอพื้นบ้านยังปฏิบัติตามข้อห้ามหรือข้อชะลำที่ได้รับสืบทอดมาจากครูบา อาจารย์ เช่น ไม่กินอาหารที่บ้านคนตาย ไม่กินอาหารที่เป็นสัตว์ 10 ชนิด ที่ผู้ถือศีลต้องละเว้น ไม่ลอดราวตากผ้า เป็นต้น การปฏิบัติเช่นนี้ผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษาเชื่อว่าหมอพื้นบ้านสามารถคงความศักดิ์สิทธิ์ของเวทมนต์คาถาและ วิชาความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดมา (สัมภาษณ์ ธนสาร สุวรรณเกษม. 16 ตุลาคม 2544)

1.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับวันและเวลา

วันและเวลาที่ประกอบการบำบัดรักษา ได้แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา กล่าวคือ วันและเวลาที่ต้องเตรียมสมุนไพรในการบำบัดรักษา และวันและเวลาที่ให้การบำบัดรักษา โดยวันและเวลาที่ใช้ในการเตรียมสมุนไพรนั้น หมอพื้นบ้านจะเก็บสมุนไพรจากป่าใกล้บ้าน และพื้นที่อื่น ๆ ในวันอังคาร เพราะเชื่อว่าวันอังคารเป็นวันแข็งที่สุดในรอบเจ็ดวัน จะทำให้สมุนไพรที่เก็บในวันอังคารนั้นมีสรรพคุณทางยาที่ดีที่สุด ส่วนเวลาไม่กำหนดแน่นนอนขึ้นอยู่กับความสะดวกของหมอพื้นบ้าน สำหรับวันและเวลาในการบำบัดรักษาหมอพื้นบ้านจะให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยทุกวัน ช่วงเวลากลางวันเพราะเชื่อว่าความเจ็บป่วยสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ระยะเวลาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยไม่แน่นนอน จะแตกต่างกันออกไปตามความรุนแรงของอาการเจ็บป่วย

1.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ที่ใช้ในการบำบัดรักษา

สถานที่ที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน แบ่งออกเป็น 2 แห่ง คือ ที่บ้านหมอพื้นบ้าน และที่บ้านผู้ป่วย โดยชาวบ้านเชื่อว่าหมอพื้นบ้าน จะมีสมุนไพรจำนวนมากมายเก็บไว้ที่บ้าน การไปรับบริการที่บ้านของหมอพื้นบ้านจะสะดวกกว่าจะทำให้ได้รับยา (ยาต้ม หรือยาฝน) ครบทุกชนิด และหมอพื้นบ้านก็เชื่อว่าหลังจากที่ผู้เจ็บป่วยได้ตรวจรับยาสมุนไพรไปรักษา (ต้มหรือฝน) ที่บ้านผู้ป่วยจะสะดวก สบายและหายจากการเจ็บป่วย เพราะมีญาติพี่น้องช่วยดูแลให้กำลังด้วย (สัมภาษณ์ กรุง วงค์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

1.1.4 ความเชื่อเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

วัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงค์คำโสม ประกอบด้วยเครื่องบูชา ค่าสมนาคุณ สมุนไพรและเวทมนต์คาถา ซึ่งมีความเชื่อในสิ่งของต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1.1.4. 1 เครื่องบูชา ซึ่งประกอบด้วยขันธ์ห้า (ดอกไม้ และเทียน อย่างละ 5 คู่) หมอพื้นบ้านและผู้เจ็บป่วยเชื่อว่า ดอกไม้เป็นสิ่งสวยงามบริสุทธิ์ จะนำมาบูชาเฉพาะสิ่งที่ควรบูชาเท่านั้น เทียนใช้จุด (ในที่นี่ไม่ได้จุด) เพื่อบอกกล่าวเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะช่วยบันดาลให้การรักษาถูกโรค และให้ผู้เจ็บป่วยหายจากการเจ็บป่วยนั้น ๆ

1.1.4. 2 ค่าสมนาคุณ เป็นเงินที่ผู้เจ็บป่วยที่ไปขอรับการบำบัดรักษามอบให้หมอพื้นบ้านตามแต่ศรัทธา จะให้หลังจากขอรับยาสมุนไพร (ยาต้ม หรือยาฝน) ในแต่ละครั้งหรือหลังจากการบำบัดรักษาจนหายเป็นปกติแล้ว โดยเชื่อว่าเงินสมนาคุณนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจ็บป่วยต้องมอบให้กับหมอพื้นบ้าน เพื่อตอบแทนคุณความดีที่หมอพื้นบ้านช่วยให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1.1.4.3 สมุนไพร หมอพื้นบ้านและผู้เจ็บป่วยมีความเชื่อว่า สมุนไพรที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย สมุนไพรทุกชนิดมีสรรพคุณทางยาที่แตกต่างกันไป แต่จะนำมารวมกันเรียกว่า ยาชุม เพื่อใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน โดยมีตำรับยาเฉพาะโรค สมุนไพรจะเก็บจากแหล่งกำเนิดซึ่งอยู่ในป่าใกล้ ๆ หมู่บ้าน ในวันอังคารโดยเชื่อว่าวันอังคารเป็นวันที่แข็งที่สุดในรอบเจ็ดวันและจะทำให้สมุนไพรที่เก็บในวันอังคารมีสรรพคุณทางยาดีที่สุด

เวทมนต์คาถา หมอพื้นบ้านเชื่อว่าเวทมนต์คาถาเป็นสิ่งที่จะใช้กำกับตัวยาสมุนไพรให้มีฤทธิ์ทางยาและคงความศักดิ์สิทธิ์ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยได้ (สัมภาษณ์ บัววอน ปัสสะวัฒน์. 6 ตุลาคม 2544)

1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการ และขั้นตอนในการบำบัดรักษา

วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม มีความเชื่อดังนี้

1.2.1 วิธีการ และขั้นตอนในการเตรียมการ

1.2.1.1 การเตรียมวัสดุสิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชาครู หมอพื้นบ้านจะเตรียมอุปกรณ์ในการบูชาครูหรือ บูชาครูยาคือ ขันธ์ห้า ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ เทียน (อย่างละ 5 คู่) สิ่งของเหล่านี้มีความหมายในการเคารพครูยา บูชาครูบา อาจารย์ เชื่อว่าเมื่อบูชาครูยา ครูบา อาจารย์แล้วจะทำให้รักษาอาการเจ็บป่วยให้หายเร็ว ๆ และอย่าได้มีอุปสรรค์

1.2.1.2 การเตรียมวัสดุสิ่งของในการบำบัดรักษา เช่นสมุนไพร การเตรียการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยนั้น สมุนไพรเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านเชื่อว่าถ้าผู้เจ็บป่วยมาขอรับการบำบัดรักษาจะต้องทำพิธีบูชาครูยา ทำให้เกิดความมั่นใจในการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตน ทำให้จัดยาสมุนไพรบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น

1.2.2 วิธีการ และขั้นตอนการวินิจฉัยโรค

การตรวจดูอาการเจ็บป่วย เรียกว่าการตรวจวินิจฉัยโรค วิธีการตรวจโรค หมอพื้นบ้านจะซักถาม ดูอาการเจ็บป่วย และจับชีพจรเพราะมีความเชื่อว่า อาการเจ็บป่วยแต่ละคนอาจมาจากหลายสาเหตุ เช่น จากอาการผิดปกติภายในร่างกาย และอาจเกิดจากอาการกระทำของสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ภูตผีปีศาจ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การจับชีพจรดูความดันเลือด ถ้าชีพจรเบาเร็วแสดงว่าอาการเจ็บป่วยหนัก และดูที่เล็บ ดูสีผิว ถ้าสีผิวมีสีแดงหรือชมพู แสดงว่าเลือดในร่างกายดี ถ้าสีดำหรือซีด แสดงว่าเลือดในร่างกายไม่ดี

1.2.3 วิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษา

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน จะใช้สมุนไพร เพราะเชื่อว่าสมุนไพรทุกชนิดมีสรรพคุณทางยาที่แตกต่างกันไป แต่จะนำมารวมกันเรียกว่า ยาซุม เพื่อให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับผู้ป่วย โดยมีตำรับยาเฉพาะโรค สมุนไพรจะเก็บจากแหล่งกำเนิดซึ่งอยู่ในป่าใกล้บ้าน ในวันอังคารโดยเชื่อว่าเป็นวันที่แข็งที่ในรอบเจ็ดวัน และจะทำให้สมุนไพรที่เก็บในวัน

อังคารมีสรรพคุณทางยาดีที่สุด และเวทมนต์คาถาเป็นสิ่งที่หมอพื้นบ้าน เชื่อว่ามีอำนาจและพลังที่จะเสริมให้สมุนไพรศักดิ์สิทธิ์ออกฤทธิ์ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยต่าง ๆ ได้แทบทุกชนิด

1.2.4 วิธีการ และขั้นตอนการประเมินผล

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน เมื่อให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยไปแล้ว เชื่อว่าอาการเจ็บป่วยจะต้องหายหรือไม่หายผู้เจ็บป่วยก็จะกลับมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านอีก เป็นการติดตามผลการบยำบัดรักษาว่าประชาชนยังยอมรับ และศรัทธาหมอพื้นบ้านอยู่ในระดับใด(สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

จากการสังเกตวิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษาต้องได้ร่วมพิธีกรรมการรักษาทุกราย ทุกขั้นตอนจะมีวิธีการตามความเชื่อและจะใช้เวลาไม่นาน ผู้เจ็บป่วยก็ได้รับการบำบัดรักษาโดยรับยาสมุนไพรไปรักษาที่บ้าน

2. ความเชื่อของหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยนั้น หมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เป็นอีกผู้หนึ่งที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ หมอพื้นบ้านจะมีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลทั่วไป ซึ่งสามารถสืบทอดความรู้และประสบการณ์ในการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย และพิธีกรรมอื่น ๆ ได้สำเร็จ และมีประสิทธิภาพนั้น ดังนั้น หมอพื้นบ้านจึงต้องมีความเชื่อมั่นในตัวเอง มีจิตใจเด็ดเดี่ยวมั่นคง พร้อมที่จะเผชิญปัญหาและอุปสรรค์ต่าง ๆ ต่อการปฏิบัติตนในการรักษาผู้เจ็บป่วย หมอพื้นบ้านเป็นผู้ให้การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย ต้องมีความศรัทธาในวิชาความรู้ที่ได้เรียนมา ไม่ดูถูกหรือลบหลู่ครูบาอาจารย์ที่ได้ให้ความรู้ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้นั้นไม่ใช่ว่าทุกคนจะได้วิชาเหมือนกันหรือเท่าเทียมกัน แต่ถ้าคนใดได้รับใช้และปรนนิบัติ หมั่นเพียรในการทำความดี ครูบาอาจารย์จึงจะให้วิชาความรู้เพิ่มเติม ความศรัทธาในวิชาชีพที่เรียนมา ทำให้เกิดความอบอุ่นและปลอดภัยแก่ตนเอง และครอบครัว ตลอดจนช่วยเหลือปัดเป่าทุกข์ภัยให้คนอื่น ๆ และหมอพื้นบ้านมิได้เรียกร้องค่ารักษา นอกจากค่าสมนาคุณเป็นการตอบแทนบุญคุณครูยา เพราะว่าการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยถ้าไม่ยกครูจะทำให้การรักษาไม่ประสบผลสำเร็จ ผู้ป่วยจะไม่หายจากโรคนั้น หมอพื้นบ้านมีความสุขมากเมื่อได้รักษาผู้ป่วย และภูมิใจมากเมื่อทราบว่าผู้ป่วยที่ตนรักษานั้นหายขาดจากโรคภัยไข้เจ็บ ส่วนค่าบำบัดรักษาไม่เคยเรียกร้อง เพราะมีความเชื่อว่าการได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในยามตกยากเป็นสิ่งที่ประเสริฐแล้ว(สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

หมอพื้นบ้านมีความเพียรพยายามในการท่องตำรายา คาถาอาคมในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เพราะว่าผู้ที่จะเป็นหมอพื้นบ้านนั้นต้องฝึกสมาธิให้มั่นคง และต้องสวดมนต์ไหว้พระก่อนนอนทุกคืน ในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาหมอพื้นบ้านต้องปฏิบัติตนในการประกอบพิธีกรรมสวดมนต์ แล้วนั่งสมาธิ ท่องคาถาที่ได้เรียนมา ถือศีลห้าในวันพระ และมีการขะลำอาหารที่ผู้ถือศีลต้องห้าม เช่นไม่กินเนื้อเสือ สิงห์โต ลิง ค้าง จระเข้ งู ไม่กินข้าวบ้านคนตาย ไม่ลอดราวตากผ้า เพื่อให้วิชาความรู้มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น ความเชื่อของหมอพื้นบ้านนอกจากจะมีคุณลักษณะพิเศษกว่าบุคคลทั่วไปดังที่กล่าวมาแล้วยังต้องมีคุณสมบัติอื่นอีกในการดำรงตน และปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ให้เป็นที่เคารพนับถือและเป็นที่พึ่งแก่ผู้ที่ยากไร้ในยามเจ็บป่วยหมอพื้นบ้านต้องประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรมและมีคุณธรรม ในการบำบัดรักษาผู้ป่วย โดยมิได้หวังค่าตอบแทนในการรักษานั้น

จากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม และการสังเกตของผู้ศึกษา คุณสมบัติต่าง ๆ และความเชื่อของหมอพื้นบ้านสรุปได้ดังนี้

1. เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริตไม่เห็นแก่ค่าตอบแทน
2. ไม่อวดภูมิความรู้และวิชาของตนเองว่าดีกว่าของผู้อื่น และไม่ปิดบังวิชาความรู้ซึ่งสุดแล้วแต่ผู้ที่มารับรับเอาความรู้จะเรียนได้มากน้อยเพียงใด
3. ให้ทำการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยด้วยความเมตตาสงสาร ไม่เห็นแก่เงินทอง หรือลาภยศ สรรเสริญ
4. หมอพื้นบ้านจะต้องรักษาผู้เจ็บป่วยเหมือนกันหมด ไม่เลือกว่ารำรวยหรือยากจน
5. หมอพื้นบ้านไม่ปิดบังอาการเจ็บป่วยของผู้ป่วย
6. ผู้เจ็บป่วยที่มีอาการหนัก หมอพื้นบ้านต้องให้กำลังใจแก่ผู้ป่วยและญาติ ด้วยความเต็มใจและมีความเมตตาสงสาร
7. หมอพื้นบ้านต้องทำตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุคคลทั่วไป ยึดมั่นในศีลห้า
8. หมั่นฝึกฝนสมาธิและขยันขันแข็งในการท่องคาถา เพื่อให้คาถานั้นศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น และจะได้รักษาอาการเจ็บป่วยได้แม่นยำยิ่งขึ้น
9. หมอพื้นบ้านต้องปฏิบัติต่อหิ้งบูชาทุกวันพระในการรักษาศีล
10. หมอพื้นบ้านต้องปฏิบัติต่อหิ้งบูชาครู ปีละ 1 ครั้ง โดยทำพิธีไหว้ครูในเดือนหกข้างขึ้นวันพฤหัสบดี เพราะถือว่าเป็นวันครู (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของชาวบ้านไม่อาจแยกจากความเชื่อ และระบบวัฒนธรรมของกลุ่มชนได้ หมอพื้นบ้านแต่ละประเภทมีความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยแตกต่างกัน เช่น หมอมนต์ หมอธรรม เชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากเคราะห์กรรม ดวงชะตาหรืออิทธิพลของดวงดาว ที่มีต่อราศีของผู้นั้น การรักษาจึงเป็นการแก้เคล็ดด้วยเวทมนต์ โดยวิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ความเชื่อของหมอรากไม้ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการขาดความสมดุลย์ของร่างกาย ที่ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ต้องบำบัดรักษาด้วยเภสัชวัตถุ ได้แก่ยาสมุนไพรชนิดต่าง ๆ (สุรัตน์ วรางค์รัตน์. 2537 : 147 - 149) นายแวว วงศ์คำโสม เป็นหมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย เชื่อว่าสมุนไพรทุกชนิดมีสรรพคุณทางยาที่แตกต่างกัน ส่วนต่างๆ ของพืชที่ใช้คือ ราก เปลือก ใบ ดอก เกสร ผล แก่น ยาง เมล็ด กระพี้ เหง้า (ง่าว) กาฝาก เช่น

สมุนไพรที่มีรสฝาด ใช้เป็นยาสมานและปิดธาตุคุมธาตุให้ชะล้าง และรักษาแผลสด แผลเน่าต่าง ๆ ห้ามโลหิตที่ออกจากแผล แก้โรคบิด โรคลงท้อง โรคอุจจาระธาตุ

สมุนไพรที่มีรสหวาน ใช้เป็นยาแก้ฟกช้ำในคอและปาก แก้ไอ แก้หอบ เหนื่อย แก้กระหายและอ่อนอกอ่อนใจ บำรุงกำลัง เจริญอาหาร

สมุนไพรที่มีรสเบื่อ เมา ใช้เป็นยาแก้พิษ ปวดเจ็บ เช่นพิษบาดแผลถูกแทงและแผลถูกอสรพิษขบกัด

สมุนไพรที่มีรสขม ใช้แก้โลหิตที่มีอาการไข้ ตัวร้อน ไข้ตัวเหลือง แก้ขางและตานขโมยในเด็ก ๆ ทำให้น้ำดีโลหิตบริบูรณ์ขึ้น ทำให้เจริญอาหาร

สมุนไพรที่มีรสเผ็ดร้อน ใช้แก้โรคกระเพาะ อาหารพิการที่ทำให้ลมในกระเพาะอาหารและลำไส้ขับลมออกให้เรอ และผายลมและช่วยย่อยอาหาร ภายนอกใช้ทาแก้เหน็บชา ตะคิวด้วย

สมุนไพรที่มีรสมัน ใช้แก้ปวดเมื่อย และขัดตามเส้นเอ็นทั่วไปในร่างกาย ใช้สวนอุจจาระและเจือกับยาที่มีรสฝาด รักษาบาดแผลด้วย และรับประทานภายในแก้ปวดเมื่อยตามข้อ เช่นโรคเข้าข้อ

สมุนไพรที่มีรสหอมเย็น ทำให้ชุ่มชื่นใจและแก้กระหายน้ำ อ่อนเพลียทุก ๆ อย่าง ชูกำลังในเวลาหิว แก้เชื่องซึม

สมุนไพรที่มีรสเค็ม ใช้แก้อาการท้องเฟ้อ เปรี้ยวลำคอ ขับอุจจาระ และขับปัสสาวะ ช่วยย่อยอาหารในกระเพาะให้ละลายเร็ว ภายนอกแก้โรคผิวหนัง

สมุนไพรที่มีรสเปรี้ยว ทำให้ชื่นใจ แก้กระหายน้ำ กัดเสมหะในลำคอ ขับอุจจาระปัสสาวะ แก้ไอ แก้หอบ แก้ฟ้าที่ลิ้น

สมุนไพรดังกล่าวนำมารวมกันเรียกว่า ยาชุม เพื่อให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน โดยมีตำรับยาเฉพาะโรค สมุนไพรจะเก็บจากแหล่งกำเหนิดซึ่งอยู่ในป่าใกล้ ๆ หมู่บ้าน ในวันอังคารโดยเชื่อว่าวันอังคารเป็นวันที่แข็งที่สุดในรอบเจ็ดวัน และจะทำให้สมุนไพรที่เก็บในวันอังคารมีสรรพคุณทางยาดีที่สุด (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

2.1 **ความเชื่อและพิธีกรรมในการเก็บยา**

การเก็บยาสมุนไพรนั้นหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ได้เล่าว่า ขั้นตอนในการเก็บยาสมุนไพรนั้นมีความสำคัญเท่ากับขั้นตอนในการบำบัดรักษา เพราะว่าการประกอบพิธีกรรมนั้นจะเกี่ยวเนื่องกันทุกขั้นตอน ฉะนั้นในการทำพิธีกรรมแต่ละขั้นตอนนั้นจะต้องทำให้ประณีตและรอบคอบที่สุด ขั้นตอนในการเก็บยาสมุนไพร ประกอบด้วย

ขั้นการปราบเทพยาธร (เทพยาธร หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่รักษาต้นไม้นั้น) เชื่อว่าหากไม่มีการขอขมาหรือปราบเทพยาธร การได้สมุนไพรไปก็เหมือนกับได้ต้นไม้ที่อาจจะมีสรรพคุณทางยาน้อย ดังนั้น การใช้คาถาปราบเทพยาธรก็เพื่อให้ฤทธิ์ยายังคงอยู่และไม่มีอย่างอื่นมาขวางกั้นการรักษาได้ โดยเฉพาะอำนาจเหนือธรรมชาติ และในการเข้าไปปราบเทพยาธรณ์นั้นจะต้องเข้าไปทางที่ตรงกันข้ามกับร่มไม้ แล้วให้ยืนตรงใช้มือตบต้นยาแล้วกล่าวว่า

" โอมเทพยาธรหัวขาวจอกพอก โอมม้อนกูสิตอกหัวเทพยาธร
มึงอย่ามานอนอยู่ใต้ร่มไม้ มึงอย่ามาไข้อยู่ใต้ต้นยา โอมสะหายเพิก"

พอกล่าวเสร็จก็ให้กระทืบเท้า 3 ครั้ง เป็นอันว่าเสร็จพิธีจากนั้นก็ตัดต้นยาทันที

ขั้นการปลุกเสกตัวยา เมื่อได้ยาสมุนไพรมาครบทุกชนิดแล้วจะต้องนำตัวยาสมุนไพรเหล่านั้นมาปลุกเสกเพื่อให้เป็นศิริมงคล มีความศักดิ์สิทธิ์ ให้สมุนไพรมีฤทธิ์ทางยาเพิ่มประสิทธิภาพในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย มีขั้นตอนในการปลุกดังนี้ ต้องเตรียมขันธ์ 5 (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่) การประกอบพิธีกรรมต้องสำรวมกายใจให้สงบ ช่วงเวลาประกอบพิธีกรรมส่วนมากจะทำในช่วงเวลาเที่ยงคืนหรือใกล้จะสว่าง เพราะเป็นช่วงที่เงียบและสงบที่สุด แล้วกล่าวบริกรรมคาถาปลุกเสกตัวยาว่า

" โอมขะรุก ขะรุก กูจะปลุกฮากยาให้ลุกก็ลุก โอมขะรุก กูจะปลุก
ฮากยาให้ตื่นก็ตื่นก็ตื่น ยาไปที่อื่นให้สูทันกันมา โอมสะหมติด"

ว่า 3 จบแล้วเป่าเสกยา 3 ครั้ง เป็นอันว่าเสร็จพิธีในการปลุกเสกด้วยา

ความเชื่อการเก็บพืชสมุนไพร

หมอพื้นบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับการพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ดังนี้

1. ส่วนใบ ควรเก็บตอนต้นพืชที่กำลังจะเริ่มออกดอกหรือเริ่มออกดอก เช่นหญ้าหนวดแมว ฟ้าทรายโจร เก็บก่อนเที่ยง อายุการใช้ควรให้หมดภายใน 6 เดือน

2. ส่วนต้น เปลือก เนื้อไม้ ควรเก็บในฤดูหนาว เราจะเก็บส่วนที่เป็น เปลือกไม้ กระพี้ และเนื้อไม้ ทั้งนี้เพราะฤดูหนาวเชื่อว่าจะมีตัวยาในส่วนต้นดีที่สุด ต้องใช้พืชที่โตเต็มที่ ควรจะมีอายุมากกว่า 5 - 10 ปี จึงจะมีตัวยาที่ดี

3. ส่วนราก พืชที่นำรากมาใช้ทำยาได้ต้องโตเต็มที่ จนดอกผลแล้ว อายุที่มากกว่า 3 ปี จะมีตัวยามาก พืชที่ใช้หัวชนิดล้มลุกเช่นขมิ้นชัน กระชายดำ ว่านชักมดลูก ก็ใช้ได้ในปีต่อปี เพราะถ้าเก็บไว้ในดินเกินกว่า 2 ปี หัวจะฝ่อไปเอง สำหรับกาวเครือขาว จะใช้หัวทำยาได้ ต้องมีอายุมากกว่า 3 ปี ขึ้นไป พืชพวกนี้จะอยู่ได้เป็นสิบปีในพื้นที่ที่เหมาะสม

ตารางที่ 9 การเก็บใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชสมุนไพรตามฤดูกาล

ฤดูที่เก็บยา	ส่วนที่เก็บใช้
ฤดูร้อน	เหง้า หัว แก่น ราก
ฤดูฝน	ใบ ดอก ลูก ผัก
ฤดูหนาว	เปลือก กระพี้ เนื้อไม้

2.2 ความเชื่อและพิธีกรรมในการบำบัดรักษา

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เมื่อดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ แล้วก่อนจัดยาสมุนไพรให้ผู้เจ็บป่วย หมอพื้นบ้านจะต้องบริกรรมเวทมนต์คาถาประกอบตัวยา เป็นสิ่งที่หมอพื้นบ้าน เชื่อว่า มีอำนาจและพลังที่จะเสริมให้สมุนไพรออกฤทธิ์ทางยาเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยช่วยให้ผู้เจ็บป่วยหายจากอาการเจ็บป่วยได้เร็วขึ้นยิ่งขึ้น และมีสรรพคุณทางยาสามารถบำบัดรักษาอาการความเจ็บป่วยต่าง ๆ ได้แทบทุกชนิด เช่นเบาหวาน ความดันโลหิตสูง ปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้น กระเพาะ ท้องอืด เฟ้อ มดลูกอักเสบ ผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอด ริดสีดวงทวาร ไตอักเสบ ตับอักเสบ มะเร็ง ปวดเมื่อย วิงเวียน อัมฤกษ์ อัมพาต ข้อเคล็ด หรือเคลื่อน หอบหืด งูสวัด สัตว์มีพิษกัด แผลเรื้อรัง ตัวเหลือง และไข้ต่าง ๆ หมอพื้นบ้านจะรวบรวมยาสมุนไพรใส่ในพานขันธ์ 5 แล้วบริกรรมคาถาว่า

> " โอมสามพ่อหมอหลวงให้กูเว้ากูจึงเว้า สามพ่อหมอเฒ่าให้กูจากูจึงจา สามครูบาอาจารย์ให้กูกล่าวกูจึงกล่าว กูจักป่าวพระยาฮากไม้ปัดแต่ใต้เหนือดิน ให้มาเต้ากูเน้อ อมเพราะหน้ากูนี้ชื่อว่าพระเจ้าองค์การตักเกษ สมเพศหน้าชื่อว่าพระหาญ องค์สมพานกูนี้ท่อฟ้าสัพพะมุลิสังโพยภัยแลพยาธิให้สูหนีจากหน้ากูเน้อ สัพพะเทพดาพระญายาฮากไม้เจ้าผู้ใหญ่มาใต้อยู่เหนือหลังกูไหล่อาหังอันว่ากูนี้ แสนพญายามาล้อมอยู่ปากแสนฮากไม้ยากูนี้อยู่เคียงเหล็ก กูจักเด็กตาผีอยู่ชะดอนออก กูจักดอกตาผีอยู่นอกให้สะเด็นตก กูจักหลกตาวันกินก็เปื่อย กูจักเยี่ยงแผ่นฟ้าลงเต็งผีอยู่เทิงสมฟ้าก็ย้านก็กลัว พยาธิอยู่ในหัวกูชิฝ่า พยาธิอยู่ในป่ากูชิเซ็น พยาธิอยู่ในเอ็นกูชิดึงพื้นออกอมสะหาย จบ" (ตำราหมอพื้นบ้าน. ม.ป.ป.)

เสร็จแล้วก็ส่งมอบยาสมุนไพรให้ผู้ป่วย ผู้ป่วยก็จะน้อมรับพร้อมอธิษฐานว่าให้ยามีสรรพคุณรักษาอาการเจ็บป่วยให้หายจากอาการเจ็บป่วย และก็จะปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอ เพราะเชื่อว่าถ้าปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอพื้นบ้านจะทำให้อาการเจ็บป่วยหาย ดังคำกล่าวของหมอพื้นบ้านว่า

> ...ยาสมุนไพรรักษาได้ทุกโรค ยาหลวงรักษาโรคอะไรได้ ยาสมุนไพรก็รักษาหายได้ ทั้งนี้ถ้าผู้ป่วยปฏิบัติตัวได้(ขะลำได้) ก็จะช่วยให้การรักษาความเจ็บป่วยนั้นหาย...
> (สัมภาษณ์ แวว วงศ์คำโสม. 6 ตุลาคม 2544)

จากคำกล่าวข่างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน สอดคล้องกับงานศึกษาของ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2530 :54 - 56) ว่าความเชื่อและกระบวนการรักษาโรคในพื้นบ้านว่าการรักษาของหมอพื้นบ้านนั้นจิตจะต้องน้อมอยู่ในพิธีกรรม กระบวนการรักษาโรคของชาวบ้านจึงเป็นกระบวนการรักษาสังคม รักษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ และหมอพื้นบ้านจะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในลักษณะเป็นมวลรวมทางภูมิปัญญา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2530 : 54 – 56)

3. ความเชื่อของผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน

ความเชื่อของมนุษย์นั้นเกิดจากปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งปัญหาเหล่าสนั้นเกินขีดความสามารถที่คนธรรมดาอาจจะแก้ไขได้คนเราจึงสร้างความเชื่อว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับ โดยเชื่อว่าถ้ามีการบอกกล่าวหรือกระทำให้อำนาจนั้นพอใจ อาจจะช่วยเหลือให้โชคดี ความเชื่อนี้เป็นมรดกที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน (จารุวรรณ ธรรมวัตร. ม.ป.ป : 106) ระบบการแพทย์พื้นบ้านและการดูแลรักษาตัวเอง ประชาชนได้ทำหน้าที่เยียวยารักษาความเจ็บป่วยมาโดยตลอด สิ่งต่าง ๆ รอบตัวโดยเฉพาะต้นไม้ถูกนำมาใช้เป็นยารักษาโรคเป็นการพัฒนาเชิงปรับตัวของมนุษย์ผ่านการทดลองใช้ ให้ความหมายจดจำและถ่ายทอดสู่รุ่นต่อ ๆ ไป สมุนไพรจึงเป็นเรื่องเก่าแก่ที่อยู่คู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน ด้านประสิทธผลในการรักษาเมื่อเปรียบเทียบกับยาแผนปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชาวบ้านมิได้มองว่า สมุนไพรมีฤทธิ์ทางยาที่ด้อยกว่ายาแผนปัจจุบันหรือเป็น ยาอ่อน แต่ขึ้นอยู่กับส่วนผสมและกรรมวิธีการปรุงยา ดังคำกล่าวที่ว่า "ถ้าเป็นยาฝน ก็เป็นยาอ่อนกว่ายาต้ม" "ถ้าเป็นยาชุม ก็ได้ผลทางยามากกว่ายาเดี่ยว รักษาโรคที่รุนแรงได้" นอกจากนั้น ระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรนั้น ยังสัมพันธ์กับสาเหตุความเจ็บป่วย และการวินิจฉัยอาการความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน ชาวบ้านใช้สมุนไพรเพื่อปรับให้ธาตุในร่างกายสมดุล ดังคำกล่าวของชาวบ้านตอนหนึ่งที่ว่า "คนเราไม่คือกัน คนหนึ่งธาตุน้ำ คนหนึ่งธาตุไฟ" "กรณีที่ธาตุไฟขึ้นก็ต้องใช้สมุนไพรที่อยู่ในกลุ่มยาเย็น" "ไข้ธรรมดาใช้ยาตึก (ยาแผนปัจจุบัน) แต่ถ้าไข้แบบออกร้อน กระหายน้ำบ่อยใช้ยารากไม้ดีกว่า" สำหรับสมุนไพรตำรับ มีขั้นตอนการเก็บ การปรุงยาซับซ้อนกว่ายาเดี่ยว ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของหมอพื้นบ้าน แหล่งที่เก็บมักจะอยู่ในป่า ชาวบ้านมีความเชื่อว่าก่อนลงมือเก็บยาต้องแสดงความเคารพต่อแม่พระธรณีก่อนเก็บยาจะมีการ "ขอ" ดังคำกล่าวที่ว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างมีของรักษา ต้นไม้ก็มีของรักษา ก่อนเก็บยาต้องขอเสียก่อน" ในป่ามี ย่าว่าน (ผู้รักษา) ก่อนเก็บต้องบูชา สังเวยเจ้าที่ผู้รักษาก่อนโดยเตรียม ยากอกหมากคำ (ยาสูบ 1 มวน และหมาก 1 คำ) มาบูชา ถ้าไม่ทำจะทำให้

ยาไม่ขลัง หมอพื้นบ้านจะมีคาถาเรียกยา ปลุกยาให้ยาขลังขึ้นอีก ดังคำกล่าวที่ว่า "การมีกล มีเคล็ด มีมนต์ จะทำให้ตัวยามีประสิทธิภาพมากขึ้น เปรียบกับการปรุงอาหาร" ไสยศาสตร์กับตัวยานั้นแยกกันไม่ออก ตัวยาบางชนิดมีคาถาปลุกเสก และต้องขออนุญาตก่อนจึงเป็นยา

แบบแผนความเชื่อเกี่ยวกับการใช้และประสิทธิผล ของสมุนไพรมี 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ใช้สมุนไพรอย่างเดียว ในกรณีนี้หมายถึงการนำสมุนไพรมาใช้โดยคำนึงถึงว่าสมุนไพรมีประสิทธิภาพทางยาด้วยตัวยาอย่างเดียว

2. ใช้สมุนไพรร่วมกับการมี "กล เคล็ด" หมายถึงการใช้ยาโดยคำนึงถึงฤกษ์ยาม การมีข้อปฏิบัติเฉพาะ เพื่อยังผลให้ต้นไม้ดังกล่าวมีผลทางยา หรือมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เช่นเก็บเฉพาะวันอังคาร ห้ามเงาทับต้นยา ผู้หญิงเก็บจะดีกว่าผู้ชายเก็บ ดังคำกล่าวที่ว่า "เก็บยาวันอังคารจะดีเพราะเป็นวันแข็งไม่ต้องเลือกส่วนเก็บ ถ้าเก็บวันอื่นจะต้องเลือกเก็บเฉพาะส่วนตามวัน"

3. ใช้ยาสมุนไพรร่วมกับพิธีกรรม หมายถึงการมีพิธีบอกกล่าว เช่นไหว้ แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองธรรมชาติอยู่ ลักษณะเช่นนี้มีความหมายไปกว่า 2 ลักษณะข้างต้น กล่าวคือผู้ใช้ไม่ได้คำนึงถึงประสิทธิผลทางยาของต้นไม้ชนิดนั้นเท่านั้น หากยังคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมที่ล้อมรอบต้นไม้ดังกล่าว อันเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้ต้นไม้เป็นยาหรือให้คุณทางยาได้ ผู้คุ้มครองแผ่นดิน คือแม่พระธรณีผู้ดูแลต้นไม้ คือ ผีป่า ผีดง การนำมาใช้ประโยชน์จำเป็นต้องมีการบอกกล่าวบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดังกล่าว เช่นก่อนตัดต้นยาจะต้องมีการ "ขอ" คำพูดที่ขอยา เช่น "เจ้าป่า เจ้าว่าน เจ้ายา แม่พระธรณี ผู้ข้าสิมาขอว่านยาดีไปรักษา สิให้บ่" (เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. 2543 : 61 - 66)

ผู้ศึกษาได้ศึกษา วิเคราะห์ความเชื่อในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของชาวบ้าน ที่เจ็บป่วยมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ผู้ศึกษาขอนำกรณีตัวอย่างเกี่ยวกับความเชื่อในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ดังนี้

1. ผู้เจ็บป่วยโรคมะเร็ง

นางสาวฐิติมา พรหมศรีจันทร์ อายุ 32 ปี อยู่บ้านเลขที่ 15 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย อาชีพค้าขาย เจ็บป่วยด้วยอาการบวมที่คอเป็นก้อนแข็ง ลามไปที่แก้มข้างขวา มีอาการเจ็บปวด ไปรับการรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน อาการไม่ดีขึ้นแพทย์ผู้รักษาแนะนำให้ผ่าเอาเนื้อไปตรวจเพราะสงสัยเป็นมะเร็ง ตัดสินใจไม่ผ่าและอาการก็ไม่ดีขึ้น จึงมาขอรับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน ด้วยยาสมุนไพร หมอพื้นบ้านได้ให้ยาที่รักษาโรคมะเร็ง ไปกินที่บ้านอาการเจ็บป่วยดีขึ้น ไปพบหมอสองครั้ง กินยาสมุนไพรอยู่ 2 – 3 เดือน อาการเจ็บป่วยหายเป็นปกติ จึงมีความเชื่อว่า

สาเหตุของอาการเจ็บป่วยเกิดจากการกินอาหารผิดสำแดง ทำให้เกิดอาการเปลี่ยนแปลงภายในร่างกาย ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านเชื่อว่า นายแวว วงศ์คำโสม ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านมากว่า 56 ปี มีประสบการณ์ มีความรู้ความสามารถในการใช้สมุนไพรร่วมกับเวทมนต์คาถาในการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยมะเร็ง ให้หายได้

ค่าสมนาคุณ เป็นเงินที่ผู้เจ็บป่วยที่มาขอรับการบำบัดรักษามอบให้กับหมอพื้นบ้านตามศรัทธาซึ่งจะให้หลังจากให้การบำบัดรักษาจนหายเป็นปกติ หรือจะให้หลังจากขอรับยาสมุนไพรในแต่ละครั้งก็ได้ โดยเชื่อว่าเงินสมนาคุณนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจ็บป่วยต้องมอบให้กับหมอพื้นบ้านเพื่อตอบแทนคุณความดีที่หมอพื้นบ้านช่วยให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย (สัมภาษณ์ ฐิติมา พรมศรจันทร์. 17 พฤศจิกายน 2544)

2. ผู้เจ็บป่วยด้วยโรคอัมฤกษ์ อัมพาต

นางศรีประไพร ชื่นศรี อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 166 เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร อาชีพข้าราชการบำนาญ อาการเจ็บป่วยชาเส้นประสาทซีกขวา เสียศูนย์ในการทำงาน ประสาทซีกขวาเป็นอัมฤกษ์ ไปรับการบำบัดรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบันอยู่เป็นระยะเวลา 6 ปี และไปรับการบำบัดรักษาด้วยวิธีฝังเข็มด้วย อาการก็ไม่ดีขึ้น จึงมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านโดยการนวด ประคบด้วยสมุนไพร และกินยาสมุนไพรด้วย อาการดีขึ้นเดินได้ปกติ จึงมีความเชื่อว่า

สาเหตุของอาการเจ็บป่วยเกิดจากความผิดปกติของร่างกาย ร่างกายขาดความสมดุลย์ภายใน ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านเชื่อว่า นายแวว วงศ์คำโสม ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านมากว่า 56 ปี มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ และเชียวชาญในการใช้สมุนไพรร่วมกับเวทมนต์คาถาในการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยอัมฤกษ์ อัมพาตได้

ค่าสมนาคุณ เป็นเงินที่ผู้เจ็บป่วยที่มาขอรับการบำบัดรักษามอบให้กับหมอพื้นบ้านตามศรัทธา ซึ่งจะให้หลังจากให้การบำบัดรักษาจนหายเป็นปกติ หรือจะให้หลังจากขอรับยาสมุนไพรในแต่ละครั้งก็ได้ โดยเชื่อว่าเงินสมนาคุณนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจ็บป่วยต้องมอบให้กับหมอพื้นบ้านเพื่อตอบแทนคุณความดีที่หมอพื้นบ้านช่วยให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย โดยหมอพื้นบ้านไม่ได้เรียกร้องค่าตอบแทน (สัมภาษณ์ ศรีประไพร ชื่นศรี. 20 ธันวาคม 2544)

3. ผู้เจ็บป่วยแผลเรื้อรัง

นายเด่น บุตรชายงาม อายุ 36 ปี อยู่บ้านเลขที่ 61/1 บ้านชมเจริญ ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย อาชีพทำไร่ทำนา มีอาการเริ่มบวมแดง ที่หัวเข่าข้อพับข้างซ้าย ต่อมาไปหกล้มขาเคล็ด ขาหัก เป็นแผลด้วย ไปรับการบำบัดรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน 3 เดือน อาการไม่หายแพทย์ผู้ทำการบำบัดรักษาแนะนำให้ตัดขาเพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วยถึงจะหาย ตัดสินใจไม่ตัดอาการเจ็บป่วยก็ยังไม่หาย จึงมาขอรับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน ด้วยยาสมุนไพร หมอพื้นบ้านได้ให้ยาสมุนไพรทาแผล และยาสมุนไพรต้มกินควบคู่กันไป บำบัดรักษาอยู่กับหมอพื้นบ้าน 1 เดือน อาการดีขึ้นจึงรับยาสมุนไพรกลับมารักษาอยู่ที่บ้าน ยาสมุนไพรหมดก็ไปรับกับ หมอพื้นบ้าน ทั้งหมด 10 ครั้ง อาการเจ็บป่วยทุกอย่างหายเป็นปกติ จึงมีความเชื่อว่า

สาเหตุของอาการเจ็บป่วยเกิดจาก กระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในร่างกายของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อาการเจ็บป่วยเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิภายในร่างกายและภายนอกของมนุษย์ไม่เท่ากัน จึงทำให้ร่างกายเกิดความเจ็บป่วย และการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำจากสิ่งเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือมนุษย์ที่บันดาลให้เกิดเหตุการณ์ทั้งดีและร้ายให้แก่มนุษย์ ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้

การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้านเชื่อว่า นายแวว วงศ์คำโสม ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านมากว่า 56 ปี มีประสบการณ์ ความรู้ความสามารถในการใช้สมุนไพรร่วมกับเวทมนต์คาถาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยแผลเรื้อรังให้หายได้

ค่าสมนาคุณ เป็นเงินที่ผู้เจ็บป่วยที่มาขอรับการบำบัดรักษามอบให้กับหมอพื้นบ้านตามศรัทธา ซึ่งจะให้หลังจากให้การบำบัดรักษาจนหายเป็นปกติหรือจะให้หลังจากขอรับยาสมุนไพรในแต่ละครั้งก็ได้ โดยเชื่อว่าเงินสมนาคุณนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจ็บป่วยต้องมอบให้กับหมอพื้นบ้านเพื่อตอบแทนคุณความดีที่หมอพื้นบ้านช่วยให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย (สัมภาษณ์ เด่น บุตรชายงาม. 21 พฤศจิกายน 2544)

จากการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นการรักษาแบบโบราณหรือแบบพื้นบ้านที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน การบำบัดรักษาจะใช้สมุนไพร และเวทมนต์คาถาร่วมกัน หมอพื้นบ้านมีวิธีการ และขั้นตอนการบำบัดรักษาน่าเชื่อถือ ทุกขั้นตอนมีบริกรรมคาถาและมีผู้เจ็บป่วยเข้าร่วมพิธีกรรมด้วย และชาวบ้านก็มีความเชื่อว่าการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้รักษาโรคสามารถรักษาได้จริง และมีความปลอดภัย แต่การบำบัดรักษากับหมอพื้น

นั้นผู้ป่วยจะต้องขะลำหรือปฏิบัติตัวตามข้อห้ามข้อละเว้นตามที่หมอแนะนำ การเจ็บป่วยถึงจะหายหรือถ้ามารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านแล้วไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามเชื่อว่าจะไม่หายหรือมีอันเป็นไป สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาการแพทย์ ซึ่งสรุปเนื้อหาได้ว่าแนวความคิดในการศึกษามานุษยวิทยาการแพทย์ในช่วงแรกของครึ่งศตวรรษนั้นพยายามที่จะอธิบายความเชื่อในการรักษาว่า การแพทย์พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และได้อ้างงานของวิลเลี่ยม ฮอลแลม ริเวอส์ (William Hallam River) (1864 - 1922) ได้เขียนรายงานด้านความเชื่อในการรักษาโรคและการปฏิบัติตัวในการรักษาเยียวยาของกลุ่มชนที่ไร้การศึกษา ริเวอส์เป็นบุคคลแรกที่พยายามแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า การแพทย์พื้นบ้านกับลักษณะทางวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคม มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ริเวอส์ได้เสนอแนวความคิดหลักแก่วงการมานุษยวิทยาการแพทย์อยู่ 2 ประการ

1. การรักษาเยียวยาของคนในกลุ่มสังคมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีต่ำนั้น เป็นไปตามความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคของชุมชนกลุ่มนั้น

2. ทั้งการรักษาเยียวยาและความเชื่อในการรักษาพยาบาลนี้ เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมนุษย์ไม่ใช่จารีตประเพณีที่แปลกประหลาดแต่อย่างไร

จากแนวคิดและทฤษฎีที่กล่าว ริเวอส์ไม่ได้คิดว่าการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มสังคมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีต่ำเป็นสิ่งไร้สาระและไร้เหตุผล หากแต่เป็นสิ่งที่มีเหตุมีผลและสามารถอธิบายได้ ทั้งก่อให้เกิดลักษณะที่เป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่ง ที่มีคุณค่าเทียบเท่ากับสถาบันทางสังคมสถาบันอื่นเช่นกัน และริเวอส์ได้กล่าวถึงเป็นการวางขั้นตอนให้แก่วิชามานุษยวิทยาการแพทย์ โดยได้เน้นหนักด้านความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างการรักษาตามแบบพื้นบ้าน และความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค รวมทั้งแสดงให้เห็นด้วยว่าการรักษาและความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมส่วนอื่น ๆ ของสังคม

จากการศึกษาการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม เป็นไปตามแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาการแพทย์

ภาพประกอบ 14 หมอแวว วงศ์คำโสม บริกรรมคาถาก่อนมอบยาสมุนไพรให้ผู้ป่วย แม่ชี

ภาพประกอบ 15 ผู้ป่วย นายสัมฤทธิ์ สุพามา รับมอบยาสมุนไพรกับหมอแวว

บทที่ 5
สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นการศึกษาเพื่อทราบถึงองค์ประกอบ วิธีการ ขั้นตอน และความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยว่าเป็นอย่างไร ในการศึกษาได้กำหนดความมุ่งหมายของการศึกษาไว้ 2 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย
2. เพื่อศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. องค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1.1 องค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

องค์ประกอบในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ประกอบด้วย คน วันและเวลา สถานที่ และวัตถุสิ่งของ

1.1.1 คน ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน ได้แบ่งบุคคลออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นผู้ให้การบำบัดรักษา และฝ่ายผู้เจ็บป่วย ซึ่งเป็นผู้มารับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1.1.2 วันและเวลา ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย การบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วยรักษาได้ทุกวัน โดยการรักษาผู้ป่วยรักษาติดต่อกันไปจนกว่าผู้ป่วยจะหายไม่ได้กำหนดแน่นอน ส่วนเวลานั้นให้ทำการบำบัดรักษา 3 ครั้ง คือเวลาเช้า กลางวัน และเย็น จนกว่าอาการเจ็บป่วยจะหาย

1.1.3 สถานที่ การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านแบ่งออกเป็นที่บ้านผู้ป่วยและบ้านหมอพื้นบ้าน ส่วนมากจะเป็นผู้ป่วยที่มีภูมิลำเนาอยู่นอกเขตหมู่บ้านโคนผง ต่างอำเภอและต่างจังหวัดที่มารับการบำบัดรักษาที่บ้านหมอพื้นบ้าน

1.1.4 วัตถุสิ่งของ การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม จะมีวัตถุสิ่งของที่นำมาใช้ในการบำบัดรักษา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1.4.1 วัตถุสิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชายาหรือยกครู

วัตถุสิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชายาหรือยกครูของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม ซึ่งประกอบด้วย ขันธ์ห้า (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่) เงินค่าบูชาหรือยกครู หมอพื้นบ้านไม่กำหนด ตามศรัทธาของผู้ป่วย ตั้งแต่ 1 บาท เพื่อทำการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนครูบาอาจารย์ เพื่อเป็นศิริมงคลและเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ถือเป็นค่าสมนาคุณเป็นสิ่งที่ผู้ป่วยหรือญาติจะต้องให้กับหมอพื้นบ้าน เป็นการแสดงความขอบคุณและตอบแทนบุญคุณของหมอพื้นบ้าน

1.1.4.2 วัตถุสิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

วัตถุสิ่งของเครื่องใช้สำหรับการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม จะใช้สมุนไพร ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรที่หาได้ในป่าใกล้ ๆ หมู่บ้าน โดยหมอพื้นบ้านจะมีความชำนาญในเรื่องสมุนไพรทั้งการเก็บการใช้ สมุนไพรที่ใช้เรียกว่าเป็นตำรับยาหรือยาชุม ซึ่งประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีสรรพคุณเฉพาะตัว แต่เมื่อรวมกันแล้วจะสามารถบำบัดรักษาความเจ็บป่วยได้

1.2 วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

วิธีการ และขั้นตอนการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย มีดังนี้

1.2.1 ขั้นเตรียมการ ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้าน จะจัดเตรียมสถานที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่บ้านของหมอพื้นบ้าน สิ่งของเครื่องใช้สำหรับบูชายาหรือยกครู และยาสมุนไพรให้พร้อมที่จะให้การบำบัดรักษาผู้ป่วย

1.2.2 ขั้นตอนการตรวจวินิจฉัยโรค หมอพื้นบ้านจะตรวจดูอาการผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษาอย่างละเอียด โดยการแมะ(คลำ)ชีพจร หลอดลม ดูระบบเลือด ลม และจับดูปลายนิ้วมือดูสีผิว เป็นการดูความสมบูรณ์ของเลือด ตามวิธีการของหมอพื้นบ้านแล้วให้การรักษาตามอาการเจ็บป่วยที่ตรวจพบ

1.2.3 ขั้นตอนการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านจะให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยตามอาการที่ตรวจพบ โดยยาสมุนไพร (ยาชุม) ที่บริกรรมคาถาเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของยา การจัดยาให้ตามขนาดความรุนแรงของอาการเจ็บป่วยที่เชื่อว่าหาย หมอพื้นบ้าน

จะแนะนำการปฏิบัติตัวของผู้ป่วย ถึงวิธีการปรุงยา กินยาหรือใช้ยา และข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติเพื่อให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยหายขาด และมอบยาให้ไปรักษาที่บ้าน

1.2.4 ขั้นตอนการประเมินผล หมอพื้นบ้านจะติดตามประเมินผลโดยการสอบถามผลการบำบัดรักษาจากผู้มารับการบำบัดรักษา ที่ได้บอกเล่ากันไปถึงผลการบำบัดรักษาของหมอพื้นบ้าน แล้วมีผู้เจ็บป่วยศรัทธามารับการบำบัดรักษามากขึ้นตามลำดับ

2. ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วย แบ่งตามสาเหตุการเจ็บป่วยได้ 2 สาเหตุ คือ ความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากธรรมชาติ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการขาดความสมดุลของร่างกาย ที่ประกอบด้วยธาตุ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ต้องบำบัดรักษาด้วยเภสัชวัตถุ ได้แก่ยาสมุนไพร และความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากเคราะห์กรรม ภูตผี วิญญาณที่ชั่วร้ายที่ละเมิดข้อห้าม การบำบัดรักษาต้องใช้พิธีกรรมเวทมนต์คาถาขอขมาปัดเป่าขับไล่สิ่งแปลกปลอมออกจากร่างกาย เพื่อให้ร่างกายเข้าสู่ภาวะปกติ

ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้าน นายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย และผู้เจ็บป่วย มีความเชื่อว่าสมุนไพรมีสรรพคุณทางยาสามารถใช้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยได้ พืชสมุนไพรที่เกิดในป่าตามธรรมชาติเป็นแหล่งกำเนิดยารักษาโรคเกือบทุกประเภท สามารถรักษาโรคได้ดีกว่ายาแผนปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะยาสมุนไพรหาได้ตามหมู่บ้าน ไม่ต้องซื้อ ไม่เป็นอันตราย ชนิดและประเภทของยาสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมารักษาความเจ็บป่วยได้แก่ พืช ได้จากต้นพืช(ต้นไม้) ส่วนใหญ่ที่เก็บมาทำยาสมุนไพรในลักษณะเป็นลำต้นหรือแก่น รองลงมาเป็นลักษณะราก หัว เปลือก และใบ ส่วนลักษณะใช้ดอก ผล มีน้อย การเก็บสมุนไพรเก็บในวันอังคารเพราะเชื่อว่าเป็นวันที่แข็งทีสุดในรอบเจ็ดวัน สมุนไพรที่เก็บในวันนั้นมีสรรพคุณทางยาดีที่สุด และกลุ่มโรคที่รักษาด้วยสมุนไพรแล้วหาย ได้แก่ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง ปวดข้อ ปวดขา ปวดเส้น โรคกระเพาะ ท้องอืด เฟ้อ มดลูกอักเสบ ผิดกระบูนหรือผิดสำแดงหลังคลอด ริดสีดวงทวาร โรคไตอักเสบ ตับอักเสบ มะเร็ง ปวดเมื่อย วิงเวียนหน้ามืด อัมพฤกษ์ อัมพาต ข้อเคล็ดหรือข้อเคลื่อน หอบ หืด งูสวัด สัตว์มีพิษกัด แผลเรื้อรัง ตัวเหลืองตาเหลือง ไข้ทั่ว ๆ ไป อุบัติเหตุและการบำรุงสุขภาพร่างกาย ทุกขั้นตอนการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านมีวิธีการบริกรรมคาถาเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของยาส่งผลต่อการรักษาความเจ็บป่วย

อภิปรายผล

จากการศึกษา ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย นายแวว วงค์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย พบว่าประชาชนในท้องถิ่น ทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัดยังมีความเชื่อและศรัทธาในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจควรอภิปรายผลอยู่ 3 ประการ คือ

1. การบำบัดรักษาความเจ็บป่วย โดยการใช้สมุนไพรเป็นการรักษาแบบพื้นบ้าน ยังมีหมอพื้นบ้านที่มีความรู้ความเข้าใจในการใช้ยาสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่น บำบัดรักษาความเจ็บป่วยและมีประชาชนส่วนใหญ่ไปรับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2535 : 3 - 9) ที่ได้ศึกษาระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย พบว่าภาพรวมของระบบการการแพทย์พื้นบ้านไทยประกอบขึ้นจากระบบการแพทย์ย่อย ๆ 4 ระบบ โดยได้สังเคราะห์ขึ้น และรับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ คือการแพทย์แบบประสบการณ์ การแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ การแพทย์แบบโหราศาสตร์ การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุ กล่าวคือปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการแก้ปัญหาความเจ็บป่วยได้ดีนั้น คือ การบำบัดรักษาด้วยระบบการแพทย์แบบประสบการณ์ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ยาสมุนไพรต่าง ๆ พร้อมกับแสวงหาอาหาร และแสวงหาทางออกต่อปัญหาสุขภาพโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสังเคราะห์จากประสบการณ์ ผ่านการสังเกตทดลองใช้ คัดเลือกและถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบต่อกันมา ความเจ็บป่วยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะต้องแก้ไขเยียวยาก่อน ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ การรักษาด้วยยากลางบ้าน แบบแผนการปฏิบัติตัวเฉพาะหรือข้อห้ามหรือขะลำ และการรักษากับหมอพื้นบ้าน การบำบัดรักษาแบบพื้นบ้านมีข้อดี และสอดคล้องกับหลักการแพทย์แผนปัจจุบันหลายอย่าง กล่าวคือสมุนไพรที่มีอยู่ตามท้องถิ่น อยู่ในครัวเรือนหรือปลูกไว้บริเวณบ้านจะก่อให้เกิดความสะดวกและประหยัด การปฏิบัติตัวเฉพาะ เช่นการอยู่ไฟของหญิงหลังคลอดจะต้องนอนไม้กระดานแผ่นเดียวเพื่อให้มดลูกเข้าอู่เร็ว ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลดีก็ปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งข้อปฏิบัตินี้สอดคล้องกับเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เช่นการเพิ่มอุณหภูมิของร่างกายโดยการนอนใกล้ไฟ และดื่มน้ำร้อนหลังคลอดจะช่วยให้การไหลเวียนโลหิตดี อุณหภูมิสูงขึ้นจะทำให้การหดตัวของมดลูกดีขึ้น ช่วยให้มดลูกเข้าอู่เร็วและน้ำคาวปลาแห้งเร็ว การขะลำหรือข้อห้ามบางอย่างอาจจะสอดคล้องกับหลักการแพทย์แผนปัจจุบันบางอย่างอาจจะขัดแย้งแต่ยังไม่มีการศึกษาในประเด็นเหล่านี้อย่างจริงจัง ส่วนการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านเป็นวิธีการที่ประหยัด สะดวก และเกิด

ความอบอุ่น เพราะผู้เจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้านมีความใกล้ชิดสนิทสนม และไว้วางใจซึ่งกันและกัน ประกอบกับผู้เจ็บป่วยได้อยู่ใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัว ไม่ต้องเดินทางไปรับการบำบัดรักษากับหมอแผนปัจจุบันซึ่งอยู่ห่างไกลครอบครัว

2. การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน โดยมีความเชื่อในวิธีการนำสมุนไพร เวทมนต์คาถา และเครื่องบูชาครู มาใช้ผสมผสานในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านเป็นผู้มีบทบาทในการทำการบำบัดรักษาซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ (ชาย โพธิสิตา. 2529 : 122 - 124) ที่ได้ศึกษาไสยศาสตร์กับการรักษาพยาบาล พบว่าความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ภูตผี วิญญาณที่ชั่วร้าย วิญญาณบรรพบุรุษหรือเจ้าประจำวงศ์ตระกูล และเจ้าประจำเผ่าเป็นต้น เหตุที่สิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติทำให้เจ็บป่วย เชื่อว่าเกิดจากการละเมิดข้อห้ามอะไรบางอย่างเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยในกรณีเช่นนี้จะประกอบพิธีกรรมขอขมาหรือเอาอกเอาใจภูต ผีเหล่านั้น เช่น การเซ่นไหว้ และการสวดอ้อนวอนหรือขับไล่ผีหรือวิญญาณนั้นออกไปโดยหมอผี

3. การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยโดยการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน เป็นการนำสมุนไพรมาใช้ทำยา ซึ่งสมุนไพรหมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมากมาย อันได้แก่ พืช สัตว์ จุลชี ธาตุวัตถุ ที่ใช้แปรสภาพ ผสม ปรุงเป็นยา เพื่อการบำบัดรักษาโรค สมุนไพรเป็นทรัพยากรธรรมชาติซึ่งจัดเป็นสิ่งแวดล้อมชนิดหนึ่ง โดยความหมายของสิ่งแวดล้อมหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา ซึ่งสิ่งแวดล้อมนั้นจะต้องมีองค์ประกอบ คือมีโครงสร้าง มีหน้าที่ และจะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่ช่วยรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม ตามหลักพุทธธรรม "อิทัปปัจจยตา" คือ การเกิดขึ้นของสิ่งที่เป็นรูปธรรมล้วนแล้วแต่มีสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องติดต่อกันเป็นลูกโซ่ทั้งสิ้น (ประเวศ วะสี. 2536) ฉะนั้นมนุษย์ สัตว์พืช จุลินทรีย์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศตามธรรมชาติ (Natueal ecosystem) จะมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต จะเห็นว่าพืชเป็นแหล่งอาหารของมนุษย์และสัตว์ หมอพื้นบ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อแนวทางการพัฒนาการใช้สมุนไพรจากทรัพยากรธรรมชาติ ต้องทำความเข้าใจระบบนิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพ รู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและสิ่งแวดล้อม ศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม อันเนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตสมุนไพรที่เกินดุลธรรมชาติ เพื่อนำความรู้ไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสม เป็นการพัฒนาการใช้สมุนไพรจากธรรมชาติและอนุรักษ์สมุนไพรอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า หมอพื้นบ้านส่วนมากยังไม่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ ให้แก่ลูกหลานหรือศิษย์ เพราะมีความเชื่อว่าหากถ่ายทอดแล้วจะเป็นอันตรายต่อตัวเองและ ศิษย์ ประกอบกับชาวบ้านลูกหลานไม่สนใจเรียนรู้ด้วย ถึงแม้จะไม่สนใจที่จะเรียนรู้ด้วย แต่ถ้ามีความจำเป็นก็ยังต้องใช้บริการหมอพื้นบ้าน ดังนั้นหากสภาพการณ์ยังเป็นเช่นปัจจุบัน โดยไม่มีการพัฒนาให้ดีขึ้น การแพทย์พื้นบ้านของไทยก็จะต้องเสื่อมถอยด้อยคุณค่าลงไปพร้อม ๆ กับต้องเป็นที่พึ่งของชาวบ้านไม่ได้ ถึงเวลานั้นก็คงจะเป็นสิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง

ข้อเสนอแนะทั่วไป

การเจ็บป่วยของชาวบ้านในปัจจุบันส่วนมาก เป็นการเจ็บป่วยที่ชาวบ้านสามารถรักษาเองได้ ไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยเทคโนโลยีระดับสูง เช่นการรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจของชาวบ้าน โดยเฉพาะในชนบท ค่ารักษาพยาบาลในบางครั้งก็แพงเกินไป ทำให้เกินขีดความสามารถของชาวบ้าน บางครั้งอาจจะเป็นการเพิ่มทัศนคติที่ไม่ดีต่อการบริการการแพทย์แผนปัจจุบัน ขณะเดียวกันวิธีการรักษาแบบดั้งเดิมพื้นบ้าน ก็ยังมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านอยู่มาก ซึ่งเป็นวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคยและใช้กันมานาน เพียงแต่ยังไม่ได้รับการส่งเสริม ปรับปรุง แก้ไข วิธีการต่าง ๆ ในการถบำบัดรักษาให้ถูกต้องเท่านั้น

จากการศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านดังกล่าว ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะบางประการเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าและเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจ ดังนี้

1. ผู้เจ็บป่วย ผู้เจ็บป่วยที่มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน พบว่าผู้เจ็บป่วยเมื่อเจ็บป่วยจะไปรับการบำบัดรักษากับการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่โรงพยาบาล หรือสถานีอนามัย ไม่หายก็จะมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน โดยหมอพื้นบ้านใช้ยาสมุนไพรและเวทมนต์คาถาอาคม รวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ แล้วทำให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วยนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยกับหมอพื้นบ้านดีกว่าแผนปัจจุบัน เมื่อหายจากการเจ็บป่วยแล้วหายขาด และค่าใช้จ่ายไม่แพง ชาวบ้านมีความเชื่อในการรักษาโรคมาก แต่ความรู้และเหตุผลในความเชื่อมีน้อย โดยเฉพาะในการใช้สมุนไพร ควรจะมีการให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีใช้ สรรพคุณของสมุนไพรชนิดต่าง ๆ หรือสมุนไพรที่เป็นพืช ผักสวนครัว ที่สามารถรักษาโรคได้ ที่พบบ่อย

ในท้องถิ่นได้ ซึ่งจะเป็นการลดรายจ่าย ลดอันตรายที่เกิดจากความเชื่อที่ผิด ๆ ในการรักษาโรค อีกทั้งเป็นการเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อการใช้สมุนไพรอีกด้วย

2.หมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านยังใช้วิธีการบำบัดรักษาแบบเดิมตามที่ได้รับการถ่ายทอดมาไม่ได้มีการศึกษาเพิ่มเติมแต่อย่างใด ควรมีการอบรมให้ความรู้เพิ่มเติมในเรื่องของวิธีการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย โดยเฉพาะโรคที่เป็นปัญหาท้องถิ่น อาจเสนอทางเลือกเกี่ยวกับสมุนไพรต่าง ๆ ที่มีสรรพคุณดีเพิ่มเติมให้กับหมอพื้นบ้าน ปรับแก้พฤติกรรมการรักษาที่ไม่ถูกต้อง พร้อมทั้งส่งเสริมสนับสนุนการบำบัดรักษาที่ก่อให้เกิดผลดีและเป็นประโยชน์ต่อผู้ป่วย รวมทั้งสนันสนุนให้มีการถ่ายทอดวิชาความรู้ของแพทย์พื้นบ้าน เพื่อจะได้มีการจรรโลงสืบทอดวัฒนธรรมการแพทย์พื้นบ้านต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัย

1. ควรจะได้มีการศึกษาถึงประสิทธิผลของสมุนไพรที่ใช้บำบัดรักษาความเจ็บป่วย ที่หมอพื้นบ้านใช้บำบัดรักษาความเจ็บป่วยว่าผลเป็นอย่างไร และนำผลที่ได้ออกเผยแพร่ต่อไป

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบหมอพื้นบ้านนายแวว วงศ์คำโสม กับหมอพื้นบ้านอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกันหรือต่างภูมิภาคกัน เช่นต่างจังหวัด ด้านภูมิปัญญา

3. ควรมีการศึกษาบทบาทหมอพื้นบ้านกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กิ่งแก้ว อัตถากร และคณะ. "ความเชื่อ". ใน **ภาษาไทย 6 (คติชนวิทยาสำหรับครู). เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาศึกษาศาสตร์.** นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

กิ่งแก้ว เกษโกวิท และคณะ. **รายงานวิจัยเรื่องหมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวอีสาน : กรณีศึกษา.** ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

กุสุมา ชูศิลป์ และคนอื่น ๆ. **รายงานการวิจัยสภาพและปัญหาการแพทย์แผนโบราณ และกลวิธีพัฒนาในงานสาธารณสุขมูลฐาน.** ขอนแก่น : คณะแพทย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. "แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย". ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2.** บรรณาธิการโดย เสรี พงศ์พิศ. หน้า 3 - 64. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ, 2536.

———. "ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบท". ใน **พฤติกรรมสุขภาพ.** หน้า 91 - 110. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533

———. **พฤติกรรมสุขภาพ.** นครปฐม : โครงการข่ายงานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข, 2533.

คณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน. **ยาไทยสำหรับงานสาธารณสุขมูลฐาน.** กรุงเทพฯ : องค์การทหารผ่านศึก, 2537.

คุณช่วย ปิยวิทย์. **ภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดบ้านบิง ตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532.

จรรยา เศรษฐบุตร. "แนวความคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาการแพทย์ : ความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 50 ปี". ใน **ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาทางการแพทย์.** หน้า 8 - 26. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2529.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. **อีสาน 2 อีสานปัญหา หมอยากลางบ้านโหราจารย์พื้นเมือง.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **บทบาทหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ.** มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2528.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. "ภูมิปัญญาอีสานกับการพัฒนาชุมชน". ใน **วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ 3. หน้า 1. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2538.

———. **คติชาวบ้านอีสาน.** มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสาราคาม, ม.ป.ป.

จิตรกร โพธิ์งาม. **โลกทัศน์ของชาวบรู บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2536.

จุลพงษ์ พันธุ์สมบัติ. **สมุนไพรกับวิถีชีวิตของชาวบ้านเอียด ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. **ผีเจ้าบ้าน.** เชียงใหม่ : พาย์พออฟเซทพริ้นท์, 2527.

ชนะ พรหมเดช และคนอื่น ๆ. **วิธีส่งเสริมและเผยแพร่การใช้ยาสมุนไพรในชุมชน.** ฉะเชิงเทรา : ศูนย์พฤกษศาสตร์เขาหินซ้อน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2527.

ชัยณรงค์ โคตะนนท์. "ไลยศาสตร์ในสังคมอีสาน" **อีสานศึกษา.** 3(1) : 37 - 38 ; กันยายน, 2529.

ชาญทอง บรรเทา. **สมุนไพรรักษาโรคท้อง.** อุดรธานี : อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี, 2539.

ชื่น ศรีสวัสดิ์. **ความเร้นลับในหมู่ชาวไทย–เขมร : ศึกษากรณีความเชื่อในเรื่องคาถาอาคม.** ม.ป.ท. : โครงการสนับสนุนการวิจัยทางวัฒนธรรม มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิ้ลยู ทอมป์สัน, 2530.

ฐานันดร ศรีสุธรรม. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กรณีจังหวัดเลย.** เลย : สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเลย, 2543.

ดนุพล ไชสินธุ์. **วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดเลย.** พิมพ์ครั้งที่ 3 เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, 2543.

———. **มรดกไทเลย.** เอกสารโบราณคดีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดเลย ร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย วิทยาลัยครูเลย, 2534.

เดวิด เวอร์เนอร์. **ไกลหมอ คู่มือรักษาสุขภาพสำหรับชาวบ้าน.** กรุงเทพฯ : ไวท์ แอนด์ พิ้งค์ จำกัด, 2525.

ถวิล ทองสว่างรัตน์. **ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันท์, 2530.

ทรรศตวรรณ เดชมาลา. **หมอน้ำมันงากับการรักษาโรคของชาวบ้านหัวชวา อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

ทวีลาภ เดี่ยวพานิช และคณะ. **การศึกษาภูมิปัญญาและศักยภาพของหมอพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพประชาชน จังหวัดบุรีรัมย์.** บุรีรัมย์ : สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดบุรีรัมย์, 2538.

ทอง บุญยศ และคนอื่น ๆ. **ศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน : กรณีจังหวัดสุรินทร์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2535.

ทองจันทร์ ทิพยวัฒน์. **ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในการรักษาโรคกระดูกอำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์. "ข้าพเจ้าเรียนเป็นหมอยาเอง". **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2.** บรรณาธิการโดย เสรี พงศ์พิศ. หน้า 155 - 172. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2536.

ธารา อ่อนชมจันทร์. "ทางเลือกในการรักษาโรคกระดูก : กรณีศึกษาหมอกระดูก". ใน **การสัมมนาวิชาการการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2538.

นิฏฐารัตน์ ปภาวสิทธิ์. "ความเชื่อและการปฏิบัติของคนโบราณที่เป็นพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์การแพทย์". **วิทยาศาสตร์.** 2 : 81 ; กุมภาพันธ์, 2526.

นิตยา ปริญญาโรจน์. **การรักษาโรคกระดูกของแพทย์แผนโบราณในจังหวัดสงขลา.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2536.

นิยพรรณ วรรณศิริ. **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.

บรรทมทิพย์ มีชัย. **ภูมิปัญญาของลูกกรู ตำบลชุมเห็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2540.

บุษบา ประภาสพงศ์ และคณะ. **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ.** กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542.

บุญยงค์ เกศเทศ. "หมอพื้นบ้าน". **สยามรัฐ.** 20 กันยายน 2535. หน้า 6.

บุญเลิศ ตติสุชาติ. **มานุษยวิทยาสุขภาพ.** มหาสารคาม : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2531.

เบญจา ยอกตำเนิน. **ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยาการแพทย์.** กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2529.

ปกครองอำเภอภูเรือ. **ข้อมูลอำเภอภูเรือ.** เลย : เอกสารสรุปข้อมูลที่ทำการปกครองอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย, 2544.

ประพิศ ฮามคำไพ. **จิตวิทยาสังคม.** กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, 2527.

ประมวญ ติคคินสัน. **คติชาวบ้านการศึกษาในด้านมานุษยวิทยา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แพร่วิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล, 2521.

ประเวศ วะสี. **การปรับทรรศนะทางการแพทย์และสาธารณสุข.** กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2535.

ประสาท อิศรปรีดา และคนอื่น ๆ. **ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน.** กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, 2518.

ประสาสน์ รัตนปัญญา. "สมุนไพรกับการอนุรักษ์ป่า". ใน **สมุนไพร.** หน้า 11 - 16 มหาสารคาม : โครงการศูนย์ข้อมูลข่าวสารสมุนไพรวัดป่าอรัญญิกาวาส, 2537.

ปราโมทย์ ประสาทกุล และคนอื่น ๆ. **ทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาการแพทย์.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2523.

ปรีชา พิณทอง. **ตำรายาโบราณ.** อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2514.

———. **มนต์โบราณอีสาน.** อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2514.

ปรีชา อุปโยคิน. "ระบบความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย". ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมวิทยาการแพทย์ หน่วยที่** 1 - 8. หน้า 284 – 286. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

แปลก สนธิรักษ์. **พิธีกรรมและลัทธิพิธี**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2504.

พิสิฏฐ์ บุญไชย. **การดูแลสุขภาพโดยใช้สมุนไพรของชาวผู้ไทย จังหวัดอำนาจเจริญ**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2539.

พีระ มานะทัศน์. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา**. เลย : หนังสือเรื่องวัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดเลย, 2542.

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. **สังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร**. นครปฐม : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. "รายงานการประชุมการวิจัยเพื่อพัฒนาการแพทย์แผนไทย". ใน **เอกสารการวิจัยแพทย์แผนไทย ทฤษฎีพื้นฐานการแพทย์แผนไทย**. หน้า 1 – 3. กรุงเทพฯ : สถาบันการแพทย์ไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, 2537.

———. **พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2 . นนทบุรี : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุ, 2543.

———. **เอกสารประกอบการสัมมนาเครือข่ายหมอพื้นบ้านภาคอีสาน**. มหาสารคาม : สถาบันการแพทย์แผนไทย สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข, 2544.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. **ความเชื่อ คติชาวบ้านอันดับ** 5. สงขลา : มงคลการพิมพ์, 2522.

ภีรนัย โชติกันตะ. **นิทานปรัมปราเรื่องแถน : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง**. วิทยานิพนธ์ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ภัทราพร ตั้งสุขฤทัย. **พฤติกรรมสุขภาพเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานของประชาชนในจังหวัดนนทบุรี**. ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2542.

มณี พยอมยงค์. "ความเชื่อของคนไทย". ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. หน้า 66 - 112. กรุงเทพฯ : โครงการไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

มะลิ ลิวนานนท์ และคนอื่น ๆ. **ระบบความคิดความเชื่อและพฤติกรรมการรักษาโรคกระดูกด้วยระบบการแพทย์แผนโบราณ.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.

มีชัย จริยะนรวิชช์. **ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในการรักษาโรคกระดูกศึกษากรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.

มัลลิกา มัตติโก. "แนวความคิดและการพัฒนาการดูแลสุขภาพตนเอง". ใน **การดูแลสุขภาพตนเองทัศนะทางสังคมวัฒนธรรม.** หน้า 2 - 4 นครปฐม : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2530.

ยงยุทธ ตรีนุชกร. "การรักษาแบบไทยอีสาน". ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2.** บรรณาธิการโดย เสรี พงศ์พิศ. หน้า 65 - 68. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ. **ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูและรักษาสุขภาพ กรณีการศึกษา : การรักษากระดูกหักของ "หมอเมือง" และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย.** เชียงราย : สถาบันราชภัฏเชียงราย, 2537.

ยุพา วิสุทธิโกศล และคนอื่น ๆ. "ผู้ป่วยจิตเวชกับการรักษาพื้นบ้าน". **สมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย.** 1 : 25 - 32 ; มีนาคม, 2523.

ยุวดี ตปนียากร. **วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

เยาวดี วิเศรษรัตน์. **ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของชาวผู้ไทยบ้านดงยาง ตำบลห้องแซง อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

รุจินาถ อรรถสิทธิ์ และคนอื่น ๆ. **การศึกษาคุณสมบัติและพฤติกรรมพื้นบ้านหมอชุมชน.** กรุงเทพฯ : กระทรวงสาธารณสุข, 2527.

วิเชียร พลหาญ. **หมอธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2534.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ.** กรุงเทพฯ : พริกหวานกราฟฟิค, 2542.

สกาวรัตน์ ชัยสมุทร และคนอื่น ๆ. **ศักยภาพหมอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน จังหวัดนครพนม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกษา, 2535.

สถิติจังหวัดเลย. **สมุดรายงานสถิติจังหวัด.** จังหวัดเลย : สำนักงานสถิติจังหวัดเลย, 2544.

สนั่น สมบูรณ์. **หมอพื้นบ้านและการรักษาแผนโบราณที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน : กรณีศึกษาบ้านโคกใหญ่ ตำบลหนองไฮ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม.** สารนิพนธ์ปัณฑิตอาสาพัฒนาชนบท ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

สภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดเลย.** จังหวัดเลย : สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเลย, ม.ป.ป.

สวรรค์ สมสาย. **การรักษาโรคกระดูกของหมอน้ำมนต์บ้านพลับ ตำบลดู่ทุ่ง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

สมจิตร พ่วงบุตร. "เพลงพื้นเมืองและการละเล่นพื้นเมืองจังหวัดสุรินทร์". ใน **การสัมมนาเพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์.** หน้า 8. สุรินทร์ : วิทยาลัยครูสุรินทร์, 2521.

สมทรง ณ นคร และคณะ. **รายงานการวิจัยเรื่อง ความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของชาวชนบท และบุคลากรสาธารณสุขภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

สมบูรณ์สุข ดีวาจิน. **ตำรายากลางบ้าน.** กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2531.

สันต์ หัตถีรัตน์. "ความเชื่อและกระบวนการรักษาโรคพื้นบ้าน". ใน **ชุมชนพัฒนา.** หน้า 47-50. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์. 2530.

สาธารณสุข, กระทรวง. **สถาบันการแพทย์แผนไทย.** นนทบุรี : กระทรวงสาธารณสุข, ม.ป.ป.

สาธารณสุขจังหวัดเลย. **รายงานสรุปข้อมูลจำนวนและประเภทหมอพื้นบ้านที่ยังให้บริการอยู่ในชุมชน.** เลย : สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย, 2543.

———. **รายงานประจำปี.** เลย : สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย, 2544.

สาธารณสุขอำเภอ. **สรุปผลการดำเนินงาน คปสอ. ภูเรือ** เลย : เอกสารสรุปผลการดำเนินงานสาธารณสุขอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย, 2544.

สามารถ จันทสูรย์. "ภูมิปัญญาชาวบ้าน," ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1.** หน้า 145 - 145. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ, 2536.

สำราญ วังศพ่าห์. "การแพทย์และการสาธารณสุขสมัยรัตนโกสินทร์," ใน **ที่ระลึกงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี.** หน้า 315 - 323. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์. 2525.

สำลี ใจดี และคนอื่น ๆ. **คู่มือการใช้ยา 1 การใช้ยาทั่วไป.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศูนย์บริการหนังสือข่าวสารการแพทย์และสาธารณสุข, 2523.

สุดารา สุจฉายา. **สารคดีเลย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2539.

สุเทพ สุนทรเภสัช. **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511.

สุพล วังสินธุ์. "ความเชื่อพื้นบ้านของอีสานเกี่ยวกับการดำรงชีวิต". **ใน จันทรเกษม.** 2(19) : 55 - 57 ; ตุลาคม 2534 - มกราคม, 2535.

สุเมธ คงสวัสดิ์. **ความเชื่อของชาวบ้านพลวง ตำบลกังแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์.** ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2531.

สุเมธ เมธาวิทยากุล. **สังกัปพิธีกรรม.** กรุงเทพฯ : โอเดียมสโตร์, 2532.

สุรเกียรติ อาชานุภาพ. "สถานการณ์การแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน," ใน **การแพทย์แผนไทย : ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง, บรรณาธิการโดย สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ และโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์.** หน้า 14 - 19. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2530.

_____. **ตำราตรวจรักษาโรคทั่วไป 2.** กรุงเทพฯ : เอช. เอ็น. การพิมพ์, 2531.

สุรัตน์ วรางครัตน์. "การรักษาพยาบาลของกลุ่มชาติพันธุ์ในสกลนคร". **ใน ศิลปวัฒนธรรมสกลนคร.** หน้า 147 - 149. สกลนคร : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูสกลนคร, 2537.

_____. **การศึกษาเชิงเปรียบเทียบและประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทย และลาวโซ่.** สกลนคร : คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูสกลนคร, 2524.

_____. "ระบบการแพทย์ของหมอพื้นบ้าน". ใน **พฤติกรรมสุขภาพ.** หน้า 128 - 130. นครปฐม : ข่ายงานวิจัยสุขภาพ ศูนย์ประสานงานการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข, 2533.

สุวัตร ตั้งจิตรเจริญ. "เภสัชกรรมต้องรู้จักการปรุงยาหลายวิธีตามตำราโบราณ". ใน **ตำราเภสัชกรรมไทยแผนโบราณ.** หน้า 167 - 191. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, 2523.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต และคนอื่น ๆ. **สมุนไพรในป่าชุมชนอีสาน.** ขอนแก่น : โครงการวิจัยป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537.

เสรี พงศ์พิศ. **คืนสู่รากเหง้า.** กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2529.

———. "ไสยศาสตร์ในสังคมไทย". ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน่วยที่ 8 - 10 สาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.** หน้า 286. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2533.

เสม พริ้งพวงแก้ว. "การแพทย์พื้นบ้านในกระแสโลกาภิวัตน์". ใน **การสัมมนาวิชาการการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย.** หน้า 1 - 23. กรุงเทพฯ : ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์, 2538.

เสาวภา พรสิริพงษ์. "การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร". ใน **การสัมมนาวิชาการการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย.** หน้า 33 - 46. กรุงเทพฯ : ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิตติ์, 2538.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. **โลกทัศน์อีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาสารคาม : โรงพิมพ์อภิชาติการพิมพ์, 2537.

อมร นนทสุด. **คู่มือการรักษาพยาบาล สำหรับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขระดับตำบล.** กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, 2529.

อมรา พงศาพิชญ์. "พุทธศาสนาชาวบ้าน," **สังคมศาสตร์.** 3(13) : 27 - 44 ; กรกฎาคม, 2519.

อรวรรณ หุ่นดี. "แนวคิดหลักของสุขภาพ," ใน **สุขภาพส่วนบุคคลและชุมชน.** หน้า 1 - 2 กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต, 2530.

อานนท์ อาภาภิรม. **มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2514.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. "พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพื้นบ้านภาคเหนือ," ใน **พฤติกรรมสุขภาพ**. หน้า 113 - 124. กรุงเทพฯ : ศูนย์ประสานงานการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข, 2533.

เอมอร ตรีชั้น. **การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร**. ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

กา พุทโป้ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 27 หมู่ที่ 1 บ้านสานตม ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2544.

กุล ไชยคีนี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 3 บ้านหินตั้ง ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 17 พฤศจิการยน 2544.

กรุง วงค์คำโสม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 20 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

เก แสงโสดา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2544

เก่ง วิจิตรปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 3 บ้านนาน้อย ตำบลท่าศาลา อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

ขนัน ศรีบุรินทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

คำพา พิลาทา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 21 หมู่ที่ 6 บ้านแก่งมี้ ตำบลนาข่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2544.

จำปี ศรีคำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 177 หมู่ที่ 2 บ้านจอมศรี ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2544.

จักรภพ วิจิตรปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

จรุง แสงทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 65 หมู่ที่ 4 ตำบลเปร็ง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม 2544.

ช่อชบา สังศรีเมฆ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านพักสถานีอนามัย บ้านหินตั้ง หมู่ที่ 6 ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2544.

ฐิติมา พรมศรีจันทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 7 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 17 ฤศจิกายน 2544.

ดาวรุ่ง ช่วยพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1/2 หมู่ที่ 3 บ้านตะบอง ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2544.

เด่น บุตรชายงาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 61/1 หมู่ที่ 6 บ้านชมเจริญ ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2544.

เด็ด กาวน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 33 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2544.

ถาวร แทนสอน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 232 หมู่ที่ 6 บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2544.

ทิพวัลย์ สาขันธ์โคตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 398 หมู่ที่ 2 บ้านเชียงคาน ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2544.

เที่ยง เกษเกษร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 39/1 หมู่ที่ 4 บ้านน้อย ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2544.

ทัศนีย์ เจริญชัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 106 บ้านโคกสะอาด ตำบลโคกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2544.

ธนสาร สุวรรณเกษม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 224/23 ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2544.

ธรรมธัชธาดา บุตรวิเศษ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 8 บ้านรังกาใหญ่ ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2544.

บุญ บุดดา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 7 หมู่ที่ 6 บ้านตาดข้อ ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2544.

บุญมา สุธงษา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 5 บ้านกกบก ตำบลหนองงิ้ว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

บัวจอน บัตสะวัฒน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

ปวัศนีย์ กมลนิธิเศรษฐ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 126 หมู่ที่ 4 บ้านหนองบง ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2544.

พุด บัวคำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 1 บ้านบัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2544.

ไพร ไชยคีนี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ที่ 3 บ้านหินตั้ง ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2544.

ยศ ไชยคำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดอมรประสิทธิ์ หมู่ที่ 6 บ้านสามแยก ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

ลอง แสงโสดา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2544

เลนุกา บุญเสงี่ยม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 90 หมู่ที่ 1 บ้านหนองบัว ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2544.

เลี้ยง วิจิตรปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ที่ 8 บ้านม่วงไข่ ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

วิมลมาลย์ สำลีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านพักโรงเรียนบ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

แวว วงศ์คำโสม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

ศรีประไพ ชื่นศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 166 เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

สมคิด เต็มจิตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 88/229 บ้านอัญชลี เขตมินบุรี กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2544.

สมคิด ศรีทัดจันทา เป็นผู้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 128 หมู่ที่ 7 บ้านภูบ่อบิด ตำบลกุดป่อง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2544.

สมพงศ์ ดานุรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 105 หมู่ที่ 10 บ้านขอนแดง ตำบลนาอาน อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2544.

สมบูรณ์ จันทนา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 38/12 หมู่ที่ 6 บ้านป่าจันตม ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2544.

สมบัติ ศรีบุรินทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

สมศรี สังศรีเมฆ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านพักสถานีอนามัยบ้านหินตั้ง หมู่ที่ 6 ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2544.

สิวเรศ เวียงเงิน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักสงฆ์ บ้านก๊อด ตำบลปงสนุก อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2544.

สุภีร์ ศรีบุรินทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 23 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

สุวิมล ศรีโคตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 91 บ้านนิคม 4 ตำบลโคกสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2544.

สุข คำสอนพา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 3 บ้านรังหมี ตำบลไทรย้อย อำเภอเนินมะปาง จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2544.

สุดใจ วงศ์คำโสม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

เสวียน ปัสสะวัฒน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

สัมฤทธิ์ สุภามา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 300 หมู่ที่ 8 บ้านเพชรเจริญ ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2544.

หรรษา งอกงาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 398 หมู่ที่ 2 บ้านเชียงคาน ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2544.

อาทิตย์ กิจโป้ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านพักโรงเรียนบ้านโคนผง หมู่ที่ 9 ตำบลสานตาม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544.

อำ บัณฑิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 156 หมู่ที่ 1 ตำบลชมเจริญ อำเภอปากชม จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2544

ยั่ง ศรีบุรินทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, โอภาส ชามะรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 23 หมู่ที่ 9 บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2544.

ภาคผนวก ข
ภาพประกอบ

ภาพประกอบ 16 นายเสวียน ปัสสะวัฒน์ อายุ 56 ปี (ศิษย์) หมอพื้นบ้านทำการบำบัด รักษาผู้ป่วยปวดขา นายฮั่ง ศรีบุรินทร์

ภาพประกอบ 17 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ อายุ 50 ปี (ศิษย์) หมอพ้นบ้านทำการบำบัด รักษา ผู้ป่วยอัมพฤกษ์ นางศรีไพ ชื่นศรี

ภาพประกอบ 18 นายฮั่ง ศรีบุรินทร์ อายุ 83 ปี (ศิษย์) หมอพื้นบ้านเตรียมแปรรูปยาสมุนไพร

ภาพประกอบ 19 นายกา พุทธโป้ อายุ 62 ปี (ศิษย์)หมอพื้นบ้านประกอบยา(จัดยา)
สมุนไพร

ภาพประกอบ 20 นายกรุง วงศ์คำโสม อายุ 16 ปี (ศิษย์) หมอพื้นบ้านประกอบการแปรรูปสมุนไพร

ภาพประกอบ 21 ยาสมุนไพรและอุปกรณ์ (ครก สาก) ที่ใช้สำหรับแปรรูปสมุนไพร

ภาพประกอบ 22 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ หมอพื้นบ้านปรุงยาสมุนไพร

ภาพประกอบ 23 นางบัววอน ปัสสะวัฒน์ หมอพื้นบ้านแปรรูปสมุนไพร

ภาพประกอบ 24 นางเก แสงโสดา อายุ 66 ปี หมอพื้นบ้านให้การบำบัดรักษา
ผู้เจ็บป่วยข้อเคล็ด ขาบวม นายสงกรานต์ พรหมดี

ภาพประกอบ 25 นางกัญญารักษ์ กรมทอง อายุ 23 ปี ผู้ป่วยหลังคลอดอยู่ไฟ ปฏิบัติตัว
บำบัดรักษาการเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

เกียรติบัตรนี้ให้ไว้เพื่อแสดงว่า

นายแวว วงศ์คำโสม

เป็นผู้มีผลงานทางวัฒนธรรมท้องถิ่น สาขาภูมิปัญญาชาวบ้าน

ขอให้รักษาเกียรติประวัติและคุณความดีนี้ไว้ตลอดไป

(นายวิพัฒน์ วิมลเศรษฐ)

ประธานอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดเลย

ภาพประกอบ 26 เกียรติบัตร สภาวัฒธรรมจังหวัดเลย

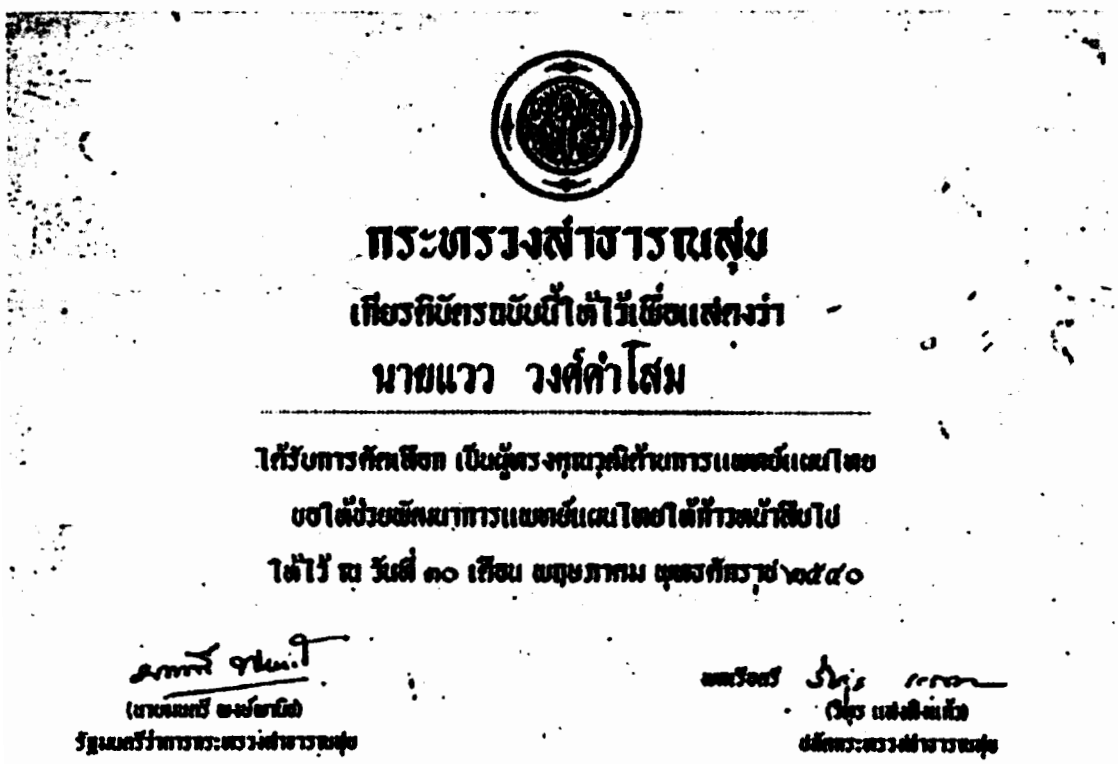

กระทรวงสาธารณสุข

เกียรติบัตรฉบับนี้ให้ไว้เพื่อแสดงว่า

นายแวว วงศ์คำโสม

ได้รับการคัดเลือก เป็นผู้ตรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนไทย

ขอให้ช่วยพัฒนาการแพทย์แผนไทยให้ก้าวหน้าสืบไป

ให้ไว้ ณ วันที่ ๓๐ เดือน มกุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๐

(นายมงคล ณ สงขลา)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(นายวิโรจน์ เลิศสิริพันธ์)
ปลัดกระทรวงสาธารณสุข

ภาพประกอบ 27 เกียรติบัตร กระทรวงสาธารณสุข ปีพุทธศักราช 2540

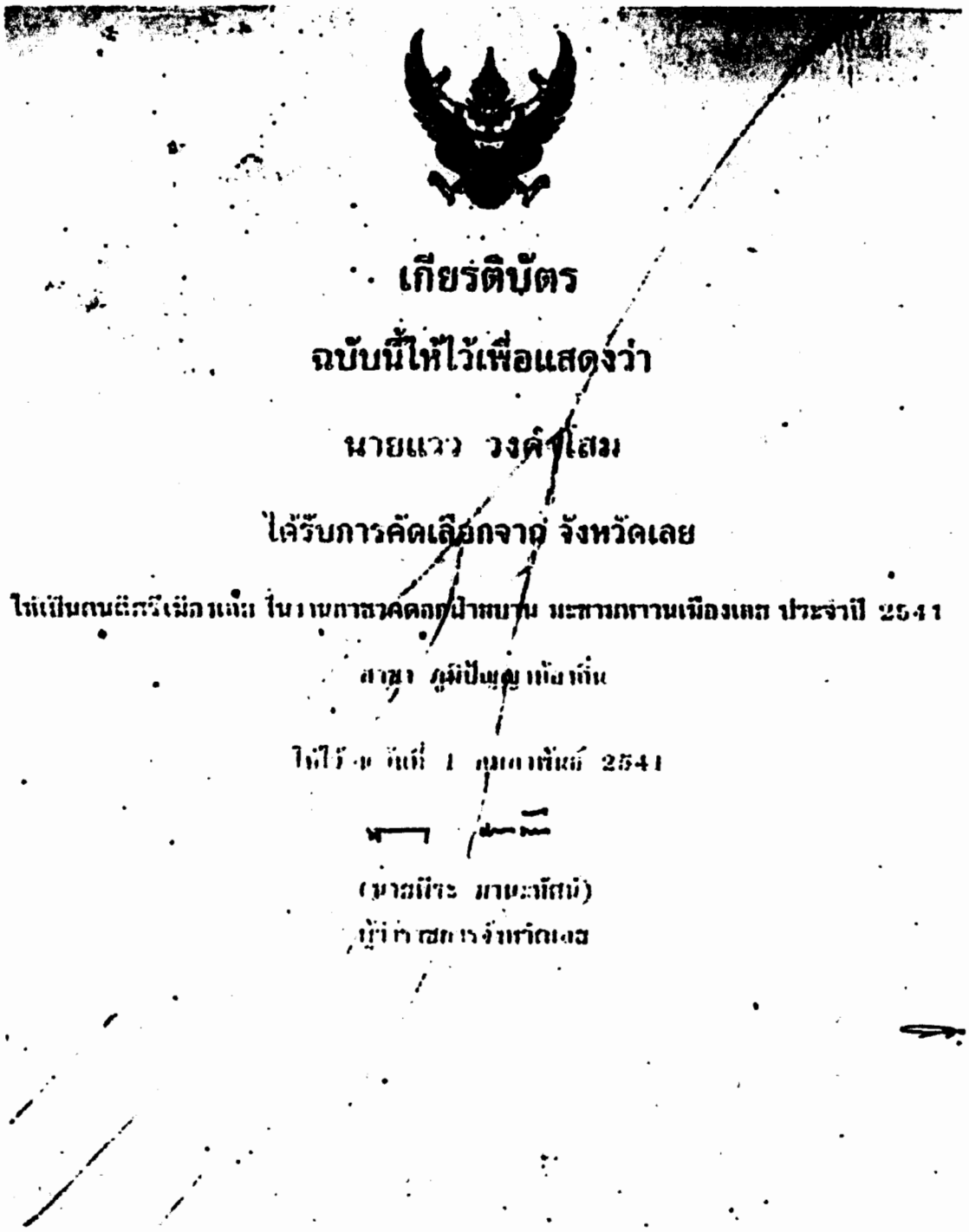

เกียรติบัตร

ฉบับนี้ให้ไว้เพื่อแสดงว่า

นายแวว วงศ์ใหม่

ได้รับการคัดเลือกจาก จังหวัดเลย

ให้เป็นคนดีศรีเมืองเลย ในงานการสวดคฤหัสบดี มหกรรมการแข่งเรือยาวประเพณี ประจำปี 2541

ลงชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ให้ไว้ ณ วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2541

(นายมีชัย มาตะมีสม)

ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย

ภาพประกอบ 28 เกียรติบัตร จังหวัดเลย ปีพุทธศักราช 2541

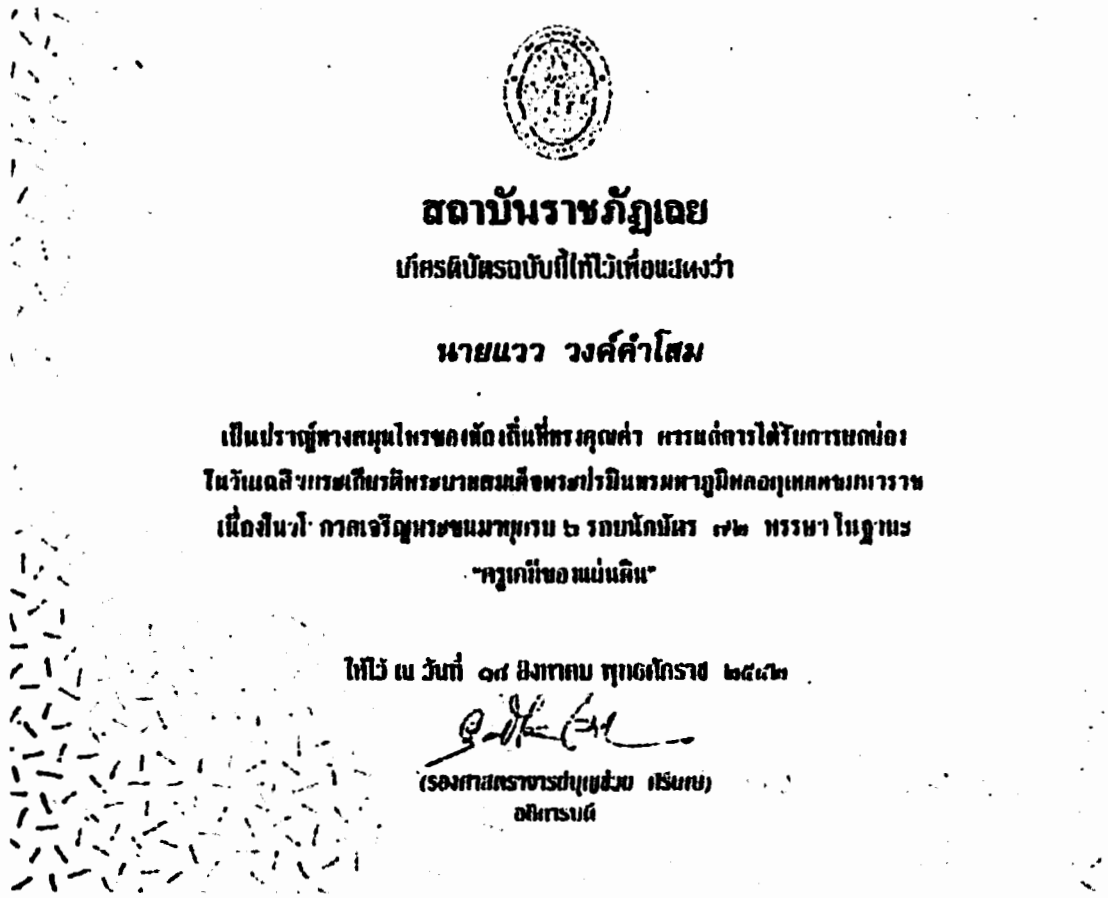

ภาพประกอบ 29 เกียรติบัตร สถาบันราชภัฏเลย ปีพุทธศักราช 2542

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดเลย

ขอมอบเกียรติบัตรฉบับนี้

เพื่อแสดงว่า

นายแวว วงค์วิโสม

ได้รับรางวัลชนะเลิศที่ ๒ ประเภทผลผลิตจากการใช้สารชีวภาพ, สมุนไพร

งาน มูนมัง ไทเลย

วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

ขอจงประสบความสุข และความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

(นาย สุพจ มุลสิทธิ์)

ผู้อำนวยการ

ภาพประกอบ 30 เกียรติบัตร สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดเลย ปีพุทธศักราช 2544

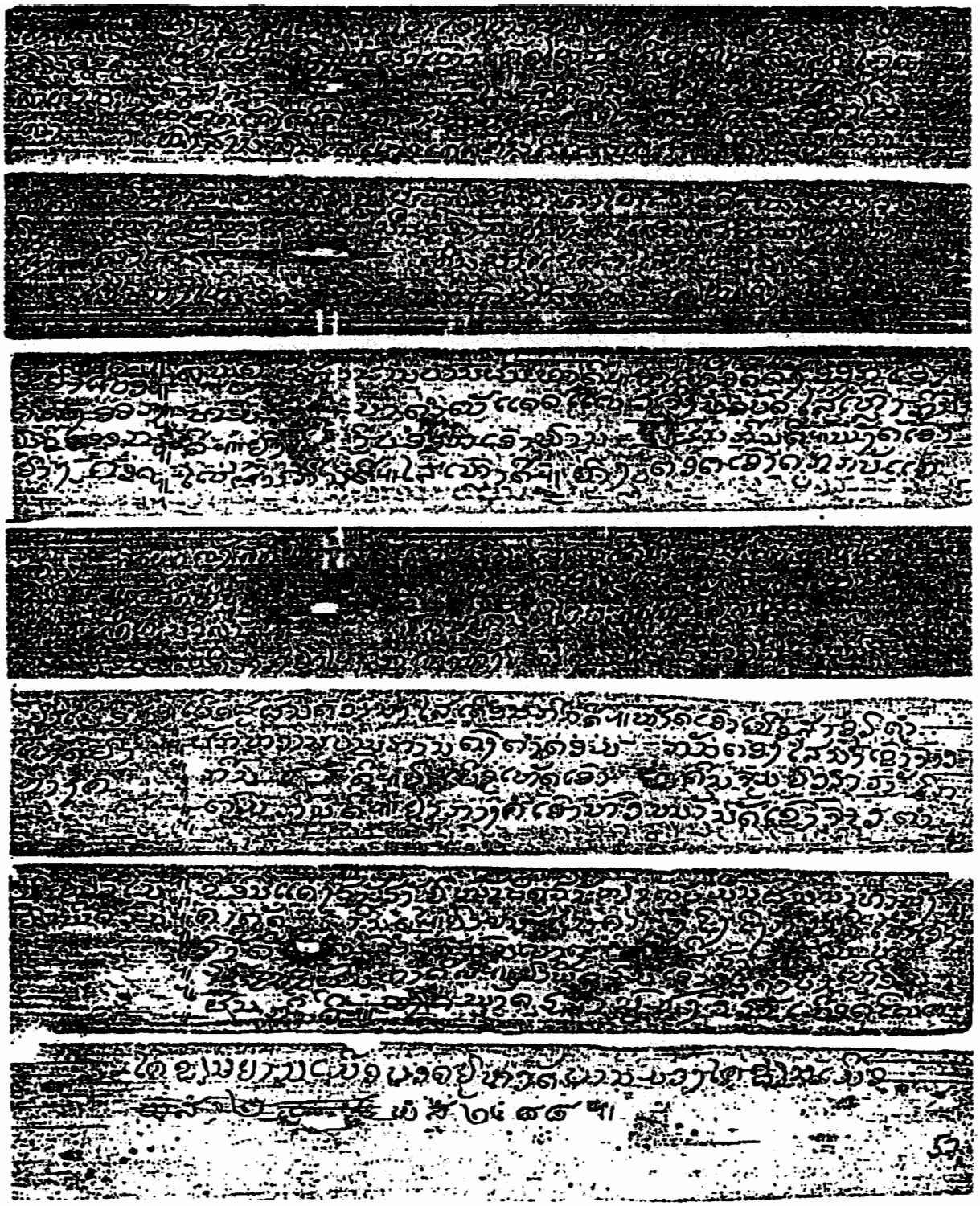

ภาพประกอบ 31 ตำรายาใบลานที่หมอพื้นบ้าน (หมอแวว) ใช้ศึกษา บันทึกด้วย อักษรโบราณท้องถิ่น ประเภทอักษรไทยน้อย ฉบับนี้ เขียนหรือจารึกเมื่อบวชอยู่ที่วัดบ้านม่วงไค่ พ.ศ. ๒๔๘๘

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์นายแวว วงศ์คำโสม

เรื่อง ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย : กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนในการรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 3 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปผู้ให้สัมภาษณ์

1. กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ( ) หมอพื้นบ้าน ( ) ผู้รับการบำบัดรักษา ( ) ผู้รู้
2. ชื่อ.....สกุล.....
3. เพศ ( ) ชาย ( ) หญิง
4. อายุ.....ปี
5. ที่อยู่บ้านเลขที่.....บ้าน โคนผง ตำบล สานตม อำเภอ ภูเรือ จังหวัด เลย
6. การศึกษา ( ) ไม่ได้เรียน ( ) เรียนจบชั้น.....
7. สถานภาพทางครอบครัว

   ( ) โสด ( ) สมรส มีบุตร.....คน

   ( ) หม้าย
8. ท่านเป็นหมอพื้นบ้านมาแล้ว.....ปี
9. ท่านได้รับการถ่ายทอดพิธีกรรมในการรักษาความเจ็บป่วย จากใคร.....
10. สาเหตุที่ท่านเป็นหมอพื้นบ้านเพราะอะไร

    .....

11. ท่านให้การรักษาความเจ็บป่วยอะไรได้บ้าง (เรียงตามลำดับที่ท่านคิดว่ารักษาได้ผลดี จากมากไปหาน้อย)

.....

.....

.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบ วิธีการ และขั้นตอนในการรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน

1. การรักษาความเจ็บป่วย.....
2. องค์ประกอบ วิธีการในการรักษาความเจ็บป่วย

2.1 ด้านบุคคล

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมประกอบด้วยใครบ้าง.....

.....

.....

2.2 ด้านวันและเวลา

วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วย

.....

.....

2.3 ด้านสถานที่

สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการรักษาความเจ็บป่วย

.....

.....

2.4 วัตถุสิ่งของ

วัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยมีอะไรบ้าง

.....

.....

2 ขั้นตอนในการรักษาความเจ็บป่วย

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

ตอนที่ 3 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. ท่านมีขั้นตอนในการรับถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วย อย่างไร.....
   .....
   .....

2. องค์ประกอบของการรับถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วย มีอะไรบ้าง.....
   .....
   .....

3. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุอะไร.....
   .....
   .....

4. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยมีวิธีการรักษาอย่างไร และเพราะเหตุใด.....
   .....
   .....
   .....

5. ท่านมีการปฏิบัติตนเพื่อคงความศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

6. ท่านเก็บสมุนไพรที่นำมาใช้ในการบำบัดรักษาจากแหล่งใดบ้าง

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่าการเก็บยา การใช้สมุนไพรเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างไร

.....

.....

.....

8. ท่านคิดว่าวิธีการบำบัดรักษาแบบพื้นบ้าน สามารถช่วยเหลือผู้ป่วยในด้านเศรษฐกิจอย่างไร

.....

.....

.....

โอภาส ชามะรัตน์ ผู้สัมภาษณ์

วันที่.....เดือน..... พ. ศ. 2544

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับบริการบำบัดรักษา

เรื่อง ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย : กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

1. กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ( ) หมอพื้นบ้าน ( ) ผู้รับการบำบัดรักษา ( ) ผู้รู้
2. ชื่อ.....สกุล.....
3. เพศ ( ) ชาย ( ) หญิง
4. อายุ.....ปี
5. ที่อยู่บ้านเลขที่..... บ้าน.....ตำบล.....
   อำเภอ.....จังหวัด เลย
6. การศึกษา ( ) ไม่ได้เรียน ( ) เรียนจบชั้น.....
   ( ) อื่น ๆ (ระบุ).....
7. สถานภาพทางครอบครัว
   ( ) โสด ( ) สมรส มีบุตร.....คน
   ( ) หม้าย
8. ท่านมารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน (หมอแวว) ด้วยความเจ็บป่วยอะไร
   .....
   .....
   .....

ตอนที่ 2 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยของท่านเกิดจากสาเหตุอะไร

.....

.....

.....

.....

2. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยมีวิธีการรักษาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

3. ทำไมท่านจึงมาบำบัดรักษาความเจ็บป่วยของท่านกับหมอพื้นบ้าน

.....

.....

.....

.....

4. ท่านมีความเชื่อมีความศรัทธาหมอพื้นบ้านที่ให้การบำบัดรักษาความเจ็บป่วยหรือไม่ เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

5. ท่านคิดว่าการมาบำบัดรักษากับหมอพื้น สามารถช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจได้อย่างไร

.....

.....

.....

.....

6. ท่านคิดว่าหมอพื้นบ้านเก็บยา ใช้ยานั้น เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างไร

.....

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่าหมอพื้นบ้านได้ยาสมุนไพรจากแหล่งใดบ้าง

.....

.....

.....

.....

8. ท่านมารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้านแล้วอาการเจ็บป่วยเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

โอภาส ชามะรัตน์ ผู้สัมภาษณ์

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.2544

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ที่ให้การบำบัดรักษา

เรื่อง ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย : กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบ วิธีการและขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 3 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปผู้ให้สัมภาษณ์

1. กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ( ) หมอพื้นบ้าน ( ) ผู้รับการบำบัดรักษา ( ) ผู้รู้
2. ชื่อ.....สกุล.....
3. เพศ ( ) ชาย ( ) หญิง
4. อายุ.....ปี
5. ที่อยู่บ้านเลขที่.....บ้าน.....ตำบล.....อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย
6. การศึกษา ( ) ไม่ได้เรียน ( ) เรียนจบชั้น.....
7. สถานภาพทางครอบครัว
   ( ) โสด ( ) สมรส มีบุตร.....คน
   ( ) ม่าย
8. ท่านเป็นหมอพื้นบ้านมาแล้ว.....ปี
9. ท่านได้รับการถ่ายทอดพิธีกรรมในการรักษาความเจ็บป่วยจากใคร.....
   .....
10. สาเหตุที่ท่านเป็นหมอพื้นบ้านเพราะอะไร.....
    .....

11. ท่านให้การรักษาความเจ็บป่วยอะไรได้บ้าง (เรียงตามลำดับที่ท่านคิดว่ารักษาได้ผลดีจากมากไปหาน้อย)

.....

.....

.....

12. ท่านรู้จักกับหมอแวในฐานะอะไร.....

.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบ ธีการและขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. การรักษาความเจ็บป่วยเป็นอะไร.....
2. องค์ประกอบ วิธีการในการรักษาความเจ็บป่วย

2.1 ด้านบุคคล

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมประกอบด้วยใครบ้าง.....

.....

.....

2.2 ด้านวันและเวลา

วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วย

.....

.....

2.3 ด้านสถานที่

สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการรักษาความเจ็บป่วย

.....

.....

2.4 วัตถุสิ่งของ

วัตถุสิ่งของที่ใช้ในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยมีอะไรบ้าง

.....

.....

3. ขั้นตอนในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

ตอนที่ 3 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. ท่านมีขั้นตอนในการรับการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วยอย่างไร

.....

.....

2. องค์ประกอบของการรับการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วยมีอะไรบ้าง

.....

.....

3. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุอะไร.....

.....

.....

4. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยมีวิธีการรักษาอย่างไรบ้าง.....

.....

.....

5. ท่านคิดว่าหมอพื้นบ้านปฏิบัติตนเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

6. ท่านคิดว่ายาสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้บำบัดรักษาเก็บจากแหล่งใดบ้าง

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่าการเก็บยา การใช้สมุนไพรเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างไร

.....

.....

.....

8. ท่านคิดว่าวิธีการบำบัดรักษาแบบพื้นบ้าน สามารถช่วยเหลือผู้ป่วยในด้านเศรษฐกิจอย่างไร

.....

.....

.....

โอภาส ชามะรัตน์ ผู้สัมภาษณ์

วันที่.....เดือน.....พ.ศ. 2544

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่ 4 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้

เรื่อง ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย : กรณีศึกษานายแวว วงศ์คำโสม บ้านโคนผง ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

1. กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ( ) หมอพื้นบ้าน
   ( ) ผู้อาวุโส
   ( ) ญาติหรือบุคคลในครอบครัว ( ) ผู้นำชุมชน
   ( ) กรรมการหมู่บ้านหรือ อบต. ( ) พระภิกษุสงฆ์
   ( ) อาสาสมัครสาธารณสุขหรือกลุ่มอื่น ๆ
   ( ) บุคลากรของรัฐ
   ( ) เจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบล ( ) ข้าราชการครู
   ( ) เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอ
   ( ) เจ้าหน้าที่สภาวัฒนธรรมอำเภอหรือจังหวัด
   ( ) เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลหรือพัฒนากรตำบล
2. ชื่อ.....สกุล.....
3. เพศ ( ) ชาย ( ) หญิง
4. อายุ.....ปี
5. ที่อยู่บ้านเลขที่.....บ้าน.....ตำบล.....
   อำเภอ.....จังหวัดเลย

6. การศึกษา ( ) ไม่ได้เรียน ( ) เรียนจบชั้น.....
( ) อื่น ๆ (ระบุ).....
7. สถานภาพทางครอบครัว
( ) โสด ( ) สมรส มีบุตร.....คน
( ) หม้าย
8. ท่านรู้จักกับหมอพื้นบ้าน (หมอแวว) ได้อย่างไร

.....

.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

1. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยของผู้ป่วยเกิดจากสาเหตุอะไร

.....

.....

.....

2. ท่านเชื่อว่าความเจ็บป่วยมีวิธีการรักษาอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

3. ท่านเชื่อว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้หมอพื้นบ้านทำการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย

.....

.....

.....

4. ท่านเชื่อว่าข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติที่หมอพื้นบ้านได้กำหนดไว้ มีผลต่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยอย่างไร

.....

.....

4. ท่านเชื่อว่าการปฏิบัติตัวของหมอพื้นบ้าน มีผลต่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยอย่างไร

.....

.....

.....

5. ท่านเชื่อว่าการบำบัดรักษาของหมอพื้นบ้านจะช่วยรักษาทางด้านร่างกายและจิตใจอย่างไร

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่าหมอพื้นบ้านใช้ยาสมุนไพรจากแหล่งใด

.....

.....

.....

8. ท่านคิดว่าหมอพื้นบ้านมีการเก็บยา ใช้ยานั้น เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างไร

.....

.....

.....

8. ท่านคิดว่า หมอพื้นบ้าน สามารถช่วยเหลือผู้ป่วยที่มาบำบัดรักษาในด้านเศรษฐกิจอย่างไร

.....

.....

.....

โอภาส ชามะรัตน์ ผู้สัมภาษณ์

วันที่.....เดือน.....พ. ศ. 2544

ภาคผนวก ง
แบบสังเกต

แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

1. ข้อมูลกิจกรรม.....

   วันที่.....เดือน.....พ. ศ. 2544

   สถานที่.....

2. สภาพทั่วไป

   .....

   .....

3. พฤติกรรมของกรณีศึกษา

   .....

   .....

4. พฤติกรรมของผู้ร่วมกิจกรรม

   .....

   .....

5. สิ่งที่ได้จากการสังเกต

   .....

   .....

6. ข้อสรุปจากการสังเกต

   .....

   .....

ชื่อผู้สังเกต.....นามสกุล.....

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล.....

แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม

1. ข้อมูลกิจกรรม.....
   วันที่.....เดือน.....พ. ศ. 2544
   สถานที่.....
   ผู้เข้าร่วมกิจกรรม.....คน
   ประธานในกิจกรรม.....
2. เรื่อง/ประเด็นในการสังเกต
   .....
   .....
   .....
   .....

3. กิจกรรมที่ได้จากการสังเกต
   .....
   .....
   .....
   .....

4. ข้อสรุปจากการสังเกต
   .....
   .....
   .....
   .....

ชื่อผู้สังเกต.....นามสกุล.....

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล.....

ประวัติผู้ศึกษาค้นคว้า

ชื่อ	นายโอภาส ชามะรัตน์
วันเดือนปีเกิด	3 เมษายน 2491
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	68/1 หมู่ 6 ตำบลจอมศรี อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย 42110
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2511 มัธยมศึกษา จากโรงเรียนอำนวยวิทยา
	พ.ศ. 2516 ประกาศนียบัตรวิชาชีพพนักงานอนามัย จากวิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดขอนแก่น
	พ.ศ. 2536 ปริญญาสาธารณสุขศาสตรบัณฑิต(บริหารสาธารณสุข)(สศ.บ.) จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
	พ.ศ. 2545 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏเลย
ตำแหน่งปัจจุบัน	สาธารณสุขอำเภอปากชม (เจ้าหน้าที่บริหารงานสาธารณสุข 7)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักงานสาธารณสุขอำเภอปากชม จังหวัดเลย